

Marx
na
Hradčanech

Pavel Tigrid

PAVEL TIGRID

MARX NA HRADČANECH

Edice Svědectví

ÚVOD

V následující studii, poutavě nadepsané, vytýčil si její autor za úkol prozkoumat jisté rysy desetiletí komunistické vlády v Československu v údobí od únorového coup d'état v roce 1948 až do doby po XI. sjezdu strany v létě 1958.

Tigridova studie je široce založena a plyne volným, neuspěchaným tempem. Ve stylu, rozřídění materiálu a analytickém postupu nese jasnou pečeti osobnosti, jejíž individualismus a novinářská zdatnost byly dobře známy už z redaktorské práce autorovy v Československu před rokem 1948.

Podstatnou část své knížky (celou její druhou část) věnuje Tigrid osudu revizionismu v Československu: rozsahu a vlivu (pokud jaký byl) československého revizionismu, způsobům, jimiž komunisté tento směr potírali, jakož i výhledům revizionismu jako intelektuálního směru a snad i společenské síly, jež by mohla ovlivnit a pozměňovat charakter československého komunismu. V první části studie pak autor zkoumá tak různorodé události, jakými jsou na příklad vnitřní nesnáze v KSČ v letech 1948 až 1956, a vývoj československé politické emigrace v témže údobí.

Už omezený rozsah Tigridovy eseje naznačuje, že tu autorovi nešlo o podrobnou historii desetiletí komunistické vlády. Jeho studie také není (a ani nechce být) vědeckou analýzou revizionismu. Přesto přehlíží upřadě široké pole a formuluje řadu stěžejních otázek, vztahujících se k stabilitě komunistického režimu (a k nebezpečím, jimž je vystaven) jak z hlediska osob, tak z hlediska idejí, jimž čelí.

Mám za to, že dosud v žádné řeči nevyšla studie, jež by tyto základní otázky zkoumala tak odborně a tak objektivně, jako právě studie Tigridova. Ve svém ladění impresionistická, spočívá pevně na doložených faktech. A už sama její bibliografie je nedocenitelnou pomůckou pro studenty československých záležitostí. Je to práce nadmíru poučeného pozorovatele, jemuž se v překvapivé míře podařilo překonat citové a jiné předpojatosti a jenž tu předkládá vyrovnané hodnocení některých neobyčejně ožehavých problémů. Zaslouží si soustředěně pozornosti čtenáře po obou stranách oceánu.

Paul E. Zinner (Columbia University, New York)

MARX NA HRADČANECH

(Pokus o pohled na československou otázku deset let po únoru)

Pavel Tigrid (New York)

1

Seděli jsme proti sobě a mlčeli jsme. Znuděný barman za pultem leštil sklenice a kdesi vzadu vřískala jukebox, které dnes už nelze uniknout v žádném ze čtyř koutů světa.

Řekl jsem: "Povězte mi, jak bychom mohli pomoci. Tlačit tu káru tím správným směrem k trochu větší svobodě a menšímu strachu o zítřek — jak jsme o tom před chvílí mluvili?"

"Nevím. Je to těžké," odpověděl. "Vaše velká nevýhoda je v tom, že jste emigranti. Utekli jste. Opustili jste svou zem. Já žiju v Praze a vy v New Yorku. Nemůžete prostě rozumět tomu, co se doma děje. Jste emigranti."

Chtěl jsem odpovědět, ale neřekl jsem nic. Vedlo by to jen do jedné z těch slepých uliček, které v těchto hovorech s břehu na břeh číhají na konci všech argumentů, jimiž lidé ospravedlňují svůj postup a svá neodvolatelná rozhodnutí z minulosti. Začal opět sám:

"Staly se chyby . . . a děly se hrozné věci. Někdy i člověk jako já, který je ve straně desítky let, neznal dne ani hodiny . . ." Mávnul rukou. "Ale to už je za námi. Lepší se to a bude to pořád lepší. To byly výkyvy . . . podívejte se ty úspěchy, které máme ve světě. S expozicí v Bruselu. S výstavou naší gothiky v Paříži. Trnkovy filmy. Staví se. Překládá se."

"Máme společného známého — literáta. Je to starý pán a je už deset let v kriminále. Pro nic za nic. Ani nebyl řádně souzen a odsouzen. Proč ho nepustit na svobodu? Jak by takový člověk jakkoli mohl ohrozit budování socialismu?"

“Vy emigranti jste hrozně netrpěliví. Chcete všechno najednou. Potřebuje to čas. Víte, u nás to jde tak: dva kroky dopředu a pak zase krok zpátky, možná. Pořád je to krok kupředu. Potřebuje to čas.”

“Deset let v žaláři je hrozně dlouhý čas. Jak dlouho ještě?”

Zase jsme se odmlčeli. Dívali jsme se do svých sklenic a civěla z nich na nás stará známá slepá ulička.

“Dal jsem si tu ušít oblek. Ta látka. A, člověče, jak to padne. Podívejte se, ta ramena.”

Pochválil jsem tu krejčovskou dovednost. Látka byla trochu výstřední, lesklé černé hedvábí či co, svítilo to na dálku a ramena byla příliš vycpána. Hovořili jsme o společných známých, co dělá ten a jak se má onen. Oživili jsme a bylo nám dobře. Byli jsme přece jen oba Češi, mluvili jsme ve zkratkách, náznacích a nedopověděných větách, které nám byly naprosto srozumitelné, poněvadž jsme byli dětmi stejného jazyka, stejné kultury, stejné minulosti.

Do místnosti se nahrnuli lidé. Můj společník jevil známky nervosity, podupával rytmicky pravou nohou a měl jsem dojem, že si v hlavě sumíruje náš rozhovor a co z něho zachytí do reportu pro Prahu.

“Budu muset jít,” řekl a sahal po zadní kapse nových kalhot.

“Nechte to, prosím vás . . .”

“No snad na polovic . . . ale konec konců, vy jste ty kapitalisti . . .” Zasmáli jsme se a rychle jsme se rozloučili. Chtěl jsem se mu podívat do očí, ale nepodařilo se mi to.

“Mám vzkaz z Prahy od přítele jednoho z literátů, který . . . žije tam s vámi.”

Řekl mi jméno, dal mi do ruky složený kus papíru, otočil se a byl pryč. Zaplatil jsem a podíval jsem se na podpis a poslední řádku vzkazu. Stálo tam: “A tak Ti tedy nebude odpuštěno, pokud neumřeš. Tvé jméno a knihy budou u nás pořád tabu.”

2

To bylo v Americe v létě 1958. O tři měsíce později jsem seděl na schůzi literáckého sdružení v New Yorku a moc jsem neposlouchal, když jsem náhle si plně uvědomil tvrdá slova mluvčího, který na nás hřímal od předsednického stolku:

“Je to neodpuštelný čin. Paní —ová zradila nejvyšší poslání umělce, který vždycky musí být v prvních řadách boje proti totalitě, proti diktatuře, který se nikdy přímo ani nepřímo nesmí spojovat s vrahy svobody a literatury, i kdyby tito vrazi zavrhli své podlé činy a slibovali, že se polepší. Je naší povinností říci naší bývalé člence, paní —ové, rovnou do očí: ‘Nikdy vám nebude odpuštěno. Vaše jméno a knihy budou mezi námi tabu.’”

Jednalo se o vyloučení polské spisovatelky, žijící po léta ve Spojených státech, která dala svolení k vydání svého románu v Gomulkově Polsku. Její jedinou podmínkou bylo, že kniha vyjde bez jakýchkoli škrtnů, doplňků či vysvětlujících “úvodních slov”. Polské státní nakladatelství závazek splnilo, román vyšel a stal se prvním literárním dílem polského autora, žijícího v dobrovolném exilu, které vyšlo ve Varšavě po roce 1948.

Řečníci se střídali a hovořilo se ohnivě: měli jsme ve svých řadách zradu.

Když jsem se večer vrátil domů, napsal jsem dopis, protestující proti vyloučení polské spisovatelky. Nebyl jsem si ani tak naprosto jist, že paní —ová se správně rozhodla ve správnou chvíli a že požitek, který budou mít Poláci z četby jejího románu se vyrovná roztrpčenosti, který snad nad tímto činem pocítí ti spisovatelé ve Varšavě, jimž není dovoleno publikovat ve své zemi ani dnes — aspoň ne to, co by chtěli. Ale zněl mi dosud v uších hlas předsedy: “. . . je naší svatou povinností . . . držet vysoko vlnící prapor nesmrtelných hodnot . . . musíme vzkřísit ideály, až zase jednou . . . být mostem, který spojí generace minulosti, přítomnosti a budoucnosti . . . s pocitem dějinné odpovědnosti . . .”

Zněl z něho strach. Strach z něčeho neznámého. Strach z dohovoru a z toho, co by pak z nás zbylo.

3

Bylo to na jakémisi mezinárodním kongresu v roce 1957. Hostiteleé pořádali oslnivou garden party, byl teplý večer, procházel jsem se zahradou a pozoroval sovětskou delegaci, jak se drží v hloučku u sebe a pro sebe. Kdosi mi pošeptal německy do ucha, abych šel za ním, ganz langsam. Předběhl mě. Byl to člen jedné z oficiálních delegací ze zemí za Železnou oponou, jak se na kongresích říká. Zmizel za velkým stromem.

“Chci vás varovat,” zašeptal tajemně, když jsem se k němu přidružil. “Jsou tady ještě jiní Češi, z Prahy . . .”

“To vím.”

“Budete s nimi mluvit?”

“Proč ne?”

“Tak pozor na jednoho”, zašeptal můj příznivec z delegace bratrského lidově-demokratického státu a vyslovil to jméno. “Je to prase, stalinista a nebezpečný chlap. My se s ním vůbec nebavíme, jen to nejnnutnější.”

Neubráníl jsem se smíchu nad tím obráceným světem; ale můj informátor, ostřílený stranický veterán, naprosto nechápal mou lehkovážnost. Poděkoval jsem mu tedy pěkně, ale on už mi zmizel mezi hosty, nepozorovaně se odloupnuv od krabaté kůry starého stromu.

4

“Počítáme s tím, že Tě letos uvítáme ve Varšavě”, píše mi na jaře 1958 přítel z Varšavy a přikládá oficiální pozvání na mezinárodní sjezd překladatelů ze slovanských jazyků. “Nemusíš mít žádné obavy”, dodává. Ani vlastně nevím, zda je či není členem strany. Rozhodně vím, že jsme přátelé. Když mohl vycestovat na západ, sedávali jsme spolu celé hodiny. Rozuměl jsem si s ním takřka ve všem. Slyšel jsem z jeho úst nejprve divoké odsouzení stalinské éry represe a vražd a pak takové vyznání se k lidskosti a svobodě a právům obyčejného člověka, že to znělo jako manifest. Máme se rádi. Do Varšavy jsem nejel. Báł jsem se.

5

Uvedl jsem úvodem tyto čtyři historky z doby deset let po té, co nás doma oficiálně prohlásili za zrádce, jako motto tohoto pokusu o vystižení toho, co se stalo s Českoslováky, jejich státem, jejich povahou, jejich komunisty, jejich proti-komunisty a jejich emigranty v letech 1948-1958. Zvolil jsem je úmyslně jako osobní vzpomínky, protože všech no, co následuje, je jen pokus o osobní svědectví, se všemi nedostatky takového svědectví; jeho subjektivitou pohledu, zkušeností, znalostí i neznalostí, zúženou volbou thesí, práva se mýlit a práva ostatních všechny chybné závěry kritisovat nebo odmítnout.

Zvolil jsem však čtyři úvodní vzpomínky jako motto také proto, poně-

4

vadž jen cosi naznačují, nejsou konklusivní. Pokus o ohledání československé situace posledních deseti let rovněž není uzavřen; jen zachycuje obrysy několika hlubokých změn, k nimž v tom údobí došlo a jež patrně mají rozhodující význam pro budoucí vývoj, ale jsou dosud nenasnadno postižitelné a ještě nenasadněji hodnotitelné. A přece zřetelně cítíme, že se něco stalo v těch deseti letech, co se nás bezprostředně týká, co ovlivňuje naši volbu, co dává některým našim ideálům neomylně dunivý pazvuk frází, co na každém kroku nastavuje protivné zrcadlo skutečnosti vžitým představám a usvědčuje nás ne-li z nepoctivosti, tedy aspoň z intelektuální pohodlnosti. Pozoruhodné a důležité je, že ta proměna začala na východě, že začala tam, kde ji bylo možno nejméně očekávat, v samotné tvrzi síly a dogmatičnosti, a že my, žijící na západě, jsme na to měli malý a jen nepřímý vliv. A dosud jen tápeme. Nevíme dobře, co si máme počít, když staří bolševičtí veteráni nervosně podupávají nohou pod kavárenským stolkem, omlouvají zrazenou revoluci, chtějí ve všem všudy, ve spotřebě masa i oceli, dohnat a předehnat svého nejúhlavnějšího nepřitele, kapitalistickou Ameriku, a když jejich nejrevolučnějším gestem je pokrčení ramen, říkající, inu, co máme dělat, takové to je a ostatně, jak je to s diskriminací černochů v Little Rock? Nevíme, co si počít, když exulantská spisovatelka publikuje v komunistickém Polsku a tak se o to vášnivěji bijeme v prsa, povznesení jsouce vlastní mravní neposkvrněností. Nevíme, zda máme přijmout pozvání nebo přátelsky vztažené ruce ze tmy, odkud nám dosud vždycky hrozila jen dýka do zad.

Cosi se děje. Cosi se změnilo od roku 1948, také v Československu a v našem vztahu k němu, co je třeba postihnout. Probíhá jakási skrytá podzemní revoluce, těžko postižitelná, tu vybuchující, tu se ztrácející jako ponorná řeka. Pod povrchem železných opon, studených válek a ideologických škarp zdá se formovat jakési společenství, jehož hranice jsou zcela odlišné od těch, které dělí náš politický svět. Zatím je o tomto zjevu nenasadné mluvit jinak, než v průměrech. Jednu dobu se zdálo, že celé houfy podlehly dogmatu a politice a odmítaly konfrontaci se skutečností; nebyl to pěkný pohled, ale bylo poměrně snadné situaci ohodnotit a fronty oddělit: šlo o věci politické a generalisace byly snadné. Jakmile však, nečekaně, k této konfrontaci došlo, jakmile ve vlastních řadách dogmatiků počala revise a objevoval se vliv lidských a mravních hledisk, jakmile masová hnutí nabývala moci, ale ztrácela lidi — situace se pronikavě změnila.

John dos Passos se zpovídal přátelům ze svého pesimismu, který od

konce války až donedávna pocítoval nad světovým politickým vývojem. Zdálo se mu, že svoboda všude ustupuje před náporom totality, že stále větší kusy světa pohlcují ti, kdo ve jménu šťastné budoucnosti člověka ničí jeho lidskou přítomnost, a že není síly, jež by tento nápor natrvalo zastavila. Srovnal jej s lesním požárem, který už není možno omezit a který pohlcuje stále větší prostory, mění všechnu floru v popel a co z fauny nemohlo utéct nebo uletět, hyne a zhyne. Zbývá jen šedivý popel a naprosté ticho neživota. Zdálo by se, že tady už nikdy nic nebude růst. A přece nějakým zázrakem pod čpící spáleninou počnou vyrážet nedůvěřivá, slabá stébélka trávy; a v ohořelých větvích, kde se vzala tu se vzala, se objeví sojka; život, nikdy nepokořený, se hlásí ke slovu.

Na spáleništi totality se hlásí ke slovu hlasy, říká dos Passos, nečekané a nesladěné, ale přece jen v chóru života, který zřejmě nelze sežhnout, poněvadž sám jeho zdroj je nezranitelný.

6

Na druhém konci světa, jiný spisovatel to vyjádřil přesněji a odvážněji. Dlouho před tím, než aféra s románem *Doktor Živago* nabyla svých hysterických rozměrů, Boris Pasternak prohlásil v rozhovoru s novinářem: 1) “Základním úkazem naší epochy je, že se rodí nová svoboda.”

Tato vyzývavá formulace, vyslovená osamělým básníkem v mateřské zemi komunismu, přímo volá po trpce ironickém výsměchu ve světle osobního i uměleckého osudu Pasternakova jen o několik měsíců později. Ale to nic nemění na závazné skutečnosti, že byla vyslovena v jisté chvíli, že byla vyslovena v sovětském Rusku a že jen rázněji, stručně, nedoloženě a optimističtěji ohlašovala, co se zatím jeví jen jako stébélka řídké trávy pod popelem lesních požárů, co je zase možno snadno poničit a sežhnout, a co je tak očividně bezbranné před náporom organisované moci.

Má-li tato studie nějakou thési a pokouší-li se něco prokázat, pak je to these, že v Československu i v ostatních zemích střední a východní Evropy a v Rusku samotném, existují předpoklady k růstu této nové svobody.

1) Gerd Ruge, “Návštěvou u Borise Pasternaka”. *Svědectví*, ročník II, číslo 1, str. 59.

Každá rozprava o československé budoucnosti začíná obyčejně výčtem porážek a pádů v minulosti. Už dávno nemám tolik vlasů na hlavě, kolika debat jsem se v deseti letech exilu zúčastnil (a kolik jich sám zorganizoval) na thema kdo byl vinen, proč jsme nebojovali za Mnichova a proč jsme se v únoru 1948 dali zastrašit hrstkou zle vyhlížejícího "lidu" v teple vycpaných zimmících a s puškami na ramenou. Bývaly to bouřlivé a zároveň patheticky nečasové debaty — často v prostředí, které popisuje výstižně Jan Kolár v knížce, jež rovněž zkoumá příčiny našeho posledního národního pádu, v *Listech němému příteli*, (Sklizeň svobodné tvorby, Lund 1955):

Bude zapotřebí velkého pera romanopiscova, aby ti, příteli, dokázal vyličít, o čem se zmiňuji jen zkratkou: musil bys vidět ty schůze uprchlických hodnostářů, jejichž manželky zatím kdesi drhly cizí kuchyně, kteří si svou bídu vynahrazovali obřadností "pánů předsedů" a "pánů ministrů"; přál bych ti zažít valné hromady v kavárenských rozích, kde se rozhodovalo o státu bez státu a o vojsku bez vojska — zatím co čišníci napjatě vyčkávali, budou-li páni poslanci také platit svou limonádu; přál bych ti slyšet, příteli, rozhořčení, s nímž ten či onen jménem své strany nebo jejího levého křídla protestoval s rozestlaného lůžka svého hotýlku proti německé rehabilitaci, neslučitelné s naším naivním "odčiněním Bílé hory" — musil bys vidět zápal, opravdovost, víru ve vlastní důležitost a v realističnost vlastních slov . . .

Ale i Kolárova knížka, výborná a podnětná, je nesena vlnou roztrpčení, jež zaplavuje lidi po každé národní porážce, na níž lid v podstatě neměl podílu, jež byla výsledkem nikoli bojového střetnutí, ale vládní krise v hlavním městě. Od té doby mnoho knih 2) bylo napsáno doma

2) Hubert Ripka, *Le Coup de Prague: Une révolution préfabriquée*, Paříž 1949. — Paul E. Zinner, "Marxism in Action, the Seizure of Power in Czechoslovakia", *Foreign Affairs*, New York 1950. — Ivo Ducháček, *The Strategy of Communist Infiltration: The Case of Czechoslovakia*, New Haven 1949. — Otto Friedman, *The Break-up of Czech Democracy*, Londýn 1950. — Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, Londýn 1952. — Doreen Warriner, *Revolution in Eastern Europe*, Londýn 1950. — Josef Josten, *Oh, My Country*, Londýn, 1949. — Vratislav Bušek a Nicholas Spulber, *Czechoslovakia under the Communists*, New York 1956. — Klement Gottwald, *Vybrané spisy*, Praha 1954-55. — Klement Gottwald, *Kupředu, zpátky ni krok*, Praha 1949. — Alois Svoboda, Anna Tučková a Věra Svobodová, *Jak to bylo v únoru*, Praha 1949. — J. Brouček, *Československá tragedie*, New York 1953. — Bohumil Laušman, *Kdo byl vinen?*, Vídeň 1950. — Ferdinand Peroutka, "Byl Beneš vinen" (přednáška), Londýn 1949. — Ján Papánek, *Desať rokov: československá otázka v Spojených Národoch*, Chicago 1958. — Jan Stránský, *East Wind over Prague*, Londýn 1949.

i v exilu o tom, jak tomu opravdu bylo, a je to ovšem literatura, bez níž se neobejde příští historik této éry. Ale žádná z těchto studií, zdá se mi, nevystihuje dosti výrazně dva závažné momenty.

První je ovšem, že únor 1948 proběhl nekrvavě, bez zápasu i o ten osekáný demokratický systém, který byl lidu dán do vínku Košickým vládním programem. Nejenom, že armáda zůstala v kasárnách, letky v hangárech, sokolové v tělocvičnách a předáci nekomunistických stran na svých posledních politických schůzích, ale nepromluvily ani zbraně, které závodní a leckde i okresní organizace KSČ rozdaly mezi své stoupence v předvečer Velkého Února. A jediný, kdo mohl zvrátit nekrvavý průběh komunistického převzetí moci byl prezident republiky. Jeho rozkaz jako vrchního velitele branných sil a jako muže, požívajícího téměř otcovské autority nejen středních vrstev, ale i u části dělnictva, rozkaz k vojenskému či civilnímu odporu (ať už úspěšnému či beznadějnému), byl by navždy setřel z komunistického převzetí moci z roku 1948 ráz, který s hlediska poražených čs. demokratů je trapný i nesporný: ráz legality. Skutečnost, že řádně zvolený prezident republiky potvrdil ve shodě s ústavou novou vládu a zůstal jejím nejvyšším představitelem až do 7. června 1948, zajistila od prvního dne vnitřní stabilitu i mezinárodní legalitu nového režimu. Armáda, sněmovna, politická veřejnost — všichni tak či onak přijali vedení i argumentaci hlavy státu. 3) Přes všechny resignace čs. diplomatických úředníků, zastupitelské úřady poúnorového Československa byly všude i nadále uznávány; zůstaly také v platnosti všechny mezinárodní prerogativy samostatného, svéprávního a mezinárodně plně uznávaného československého státu. Pečlivé čtení jinak dobře připravené žaloby stálého čs. zástupce dr. Jána Papánka v Bezpečnostní radě Spojených národů, 4) podané ostatně právě vzhledem k prezidentově postupu až 10.

3) K delegaci komunistů z průmyslových závodů prohlásil dr. Beneš na pražském Hradě 21. února 1948: "A ještě něco: budoucí vláda nebude nejenom bez komunistů, ale nebude ani bez Gottwalda. Gottwald je předseda nejsilnější strany a když bude jmenována nová vláda, tož ji povede Gottwald. To je mně jasno." A ještě jednou v závěru: "Ať mně nikdo nepomýšlí na to, že by komunisté mohli být vyloučeni z vlády. To je věc, kterou bych nepodepsal. Prosím, abyste s tím počítali pro dnešek a také pro budoucnost."

4) Viz Ján Papánek, *Desať rokov: československá otázka v Spojených Národoch*, Chicago 1958.

března, odhaluje hlavní slabinu této žaloby: formálně nezávadné přijetí nové vlády hlavou státu. 5)

Obhájci Benešova rozhodnutí se pokoušejí prokázat, že představitelé demokratických stran dostali dr. Beneše do situace, z níž nebylo jiného východiska. Politikové se brání poukazem na prezidentovu kolísavost, nerozhodnost a i nedodržení jistých závazných slibů. Je nesporné určit, kdo má pravdu: do jisté míry zastánci obou argumentů osvětlují tehdejší situaci pravdivě. Nesporné je jenom to, že jak Beneš, tak i (zejména) čeští političtí předáci, byli rozhodnuti řešit krizi v duchu parlamentní demokracie, vyjednáváním a dohodou a že jiné než ústavní a legalistické řešení krise nejenom nepřipravovali, ale ani jim nepřišlo na mysl, že by se o ně mohli pokusit. A prezident jen věrně zrcadlil ducha těchto politiků, ne-li většiny národa, když (nikoli poprvé v životě) počítal síly pro a proti, když si promítal na plátno budoucnosti průběh a následky krveprolití, občanské války, zatýkání, poprav.

Zdůvodňuje přijetí nové Gottwaldovy vlády, prezident vyslovil přesvědčení, že krise by "nakonec mohla vést k takovému rozdělení národa, které by případně vyústilo i v obecný zmatek. Stát musí být veden a spravován."

Gottwald a vedení KSČ bylo tedy jen několik málo dní v nejistotě o tom, zda převzetí moci bude nekrvavé či nikoli: vlastně jen do 25. února, přesně do chvíle, kdy prezident podepsal a Gottwald kontraskoval propouštěcí i jmenovací dekrety. Gottwald po představení nové vlády Benešovi 27. února řekl: "Je vaší velkou zásluhou pane presidente, že jste slyšel hlas našeho lidu . . . Pomohl jste tak podstatně k tomu, že celý chod událostí byl poměrně rychlý a šel a půjde i nadále cestou přísně demokratickou, ústavní a parlamentní. 6)

Stát musí být veden a spravován . . . o stát se nesmí bojovat, kromě

5) Tuto slabinu vystihl britský zástupce v Bezpečnostní Radě z té doby, Sir Alexander Cadogan, který poznamenal, že jediný prezident Beneš by mohl podat konkrétní zprávu o své rozmluvě s ministerským předsedou a opakovat důvody, které ho donutily k podepsání požadavků, s nimiž nesouhlasil. Cadogan, který hlasoval pro projednání Papánkovy obžaloby, byl nucen podepřít svůj názor o tom, že komunistické strany pod záštitou a za podpory SSSR, porušují mezinárodní závazky a sliby, dané na Jaltě, konkrétnějšími příklady z Rumunska, Bulharska, Maďarska, Albanie a Polska. Viz Josef Josten, *Československo žaluje*, Chicago 1950.

6) Klement Gottwald, *Kupředu, zpátky ni krok*, Praha 1949.

ve chvíli, kdy všechny síly, vnitřní i mezinárodně politické jsou rozloženy tak, že vítězství je téměř jisté nebo aspoň pravděpodobné.

8

Druhým závažným a charakteristickým rysem komunistického převzetí moci z roku 1948 byla blesková rychlost, s níž bylo uskutečněno. Drobnému lidu československému, zejména těm, kdo žili mimo Prahu, musela vítězství KSČ v únoru 1948 připadat jako bleskový knockout, zasazený odpůrci nečekaně a v nestřežené chvíli hned ve třetím nebo čtvrtém kole zápasu, o němž každý s určitostí předpokládal, že proběhne všemi koly a pěkně podle pravidel. Ale knock-out přišel a málokdo věděl, jak se to vlastně stalo, že jsou komunisté přes noc u moci. Ostatně se neví dodnes, co se vlastně stalo, že se demokratický obránce titulu tak rychle odporoučel. Byla to po výtce pražská záležitost.

Národ choval se i tentokráte tak, jak už se stalo téměř tradicí ve chvílích krise, kdy (rovněž takřka tradičně) nepřišel jasný příkaz, co dělat. Pražané si od srdce zaplakali při pohřbu Jana Masaryka a bylo jim úzko u srdce, když nad Hradem sňali presidentskou vlajku a dr. Beneš odjel nadobro do Sezimova Ústí. Pak se trochu rozhlédli a dali se do práce: jedni na spolupráci s novými pány, druhí na odboj a ti ostatní na vyčkávání.

Toto rozvrstvení je nutně generalisující a schematické a není myšleno výsměšně. Naopak, je mi ten národní reflex blízký a sympatický: můj otec by učinil stejně a já bych v daném rozmezí nejednal jinak. Dobrý znalec a také přítel Čechoslováků, americký novinář Dana Adams Schmidt vystihl nebojovný rys české národní povahy v té kapitole své výborné knihy o poválečném Československu, (*Anatomy of a Satellite*, New York 1952), již nadepsal: "Odboj":

Když československý lid vidí ruku, napřaženou k úderu, je jeho zvykem uhnout. Zmizí s dohledu a po chvíli zas vykoukne, rozhlédne se a začne uvažovat o tom, co se dá dělat s chlapíkem, který mu dal do brady. Čechoslováci jsou lid zkušeností protřetý! Vědí, že jsou malým národem a že kdyby se postavili na odpor hned při první ráně, byli by zničeni. Instinktivně si dávají na čas a chystají se k protiúderu, který by časově i svým směrem byl nejučinnější.

Toto vystihuje přesně, co se stalo v Československu od komunistického *coup d'état* . . . schopnost a vůle československého lidu k odboji byla popírána od dob, kdy se národ vzdal bez boje v roce 1938 a znovu v roce 1948. V poslední době se stává módou v pražských diplomatických kru-

zích hovořit nad sklenkou koktailu o tom, že Čechoslováci se k žádné resistenci neodhodlají. Tito diplomaté se mýlí. Neznají fakta a neznají ani české dějiny ani charakter československého lidu.

Ostatně, co vůbec vědí o českém odboji? I kdyby nebylo svědectví Čechoslováků, kteří nedávno uprchli ze své vlasti, pak každý politický proces a každé zatčení, o němž je zmínka v komunistickém tisku, je důkazem existence národního odboje. Je pravda, že v některých případech komunistická obvinění jsou plodem čiré fantazie; ale v mnoha jiných případech "bandy teroristů" a "velezáradná spiknutí" o nichž státní žalobce horlí, obrazy existenci nesporné podzemní činnosti.

Zdá se pravděpodobné, že opatrný postup strany v prvních poúnorových měsících měl vliv na to, že ilegální činnost, rozdrobená a neorganizovaná, byla rozsáhlá. K tomu se ovšem přidružila osvědčená optimistická československá šeptanda a vzkazy politických funkcionářů, kterým se podařilo uprchnout na západ, že jako všeho do času a "do švestkových knedlíků budeme zas doma." Členové a drobní funkcionáři nekomunistických stran opravdu vykukli, obhlédli situaci a v rámci svých původních organizací nebo nově vytvořených skupin jali se vydávat letáky, psát okružní a anonymní dopisy, 7) debatovati o příští demokratické ústavě a posílati vzkazy a situační zprávy svým stranickým předákům do zahraničí. Jedna z mnohých takových zpráv, odeslaná do Londýna na podzim 1948 líčí situaci takto:

Všeobecná politická situace v Československu se velmi uvolňovala od voleb až asi do konce srpna. Na ulicích se zase tvořily hloučky, kde se diskutovalo skoro tak svobodně, jako před únorem . . . Není možno přesně zjistit, zdali tento vývoj nebyl součástí většího taktického manévru, jehož účelem bylo znovu zjistit nespokojené a opozičníky . . . Zdá se však, že přímo vedení komunistické strany počítalo s nějakým sblížením se Západem a že se i na stranických komunistických schůzích docela veřejně předpokládalo, že dojde k jakémusi částečnému návratu bývalého demokratického zřízení.

Velmi depresivně působí všechny t. zv. mírové projevy odpovědných státníků, lidé si ovšem dobře uvědomují, že nikdo nemůže válkou vyhrožovat a že si také nikdo válku vysloveně na Západě nepřeje . . . Očekává se konflikt nebo alespoň něco na způsob Mnichova.

Jiná "důvěrná zpráva" z května 1948 shrnovala situaci takto: "Celkem je národ trpělivý a věří, že jistě se všechno změní . . . že západ přijde

7) " . . . reakce se po katastrofální únorové porážce pokoušela znovu všemi silami (tyto) své naděje podepřít i různými protistátními činy. Šeptanda, naslouchání nepřátelskému rozhlasu, anonymní dopisy a letáky, záškodnické činy atd. — to vše mělo posílit naděje, že se oslabí a zdrží socialistická výstavba našeho státu." (Náměstek ministra vnitra G. Spurný v *Práci*, 22. února 1950.)

zase na pomoc. Právě teď sedíme u radia a čekáme na povzbuzující slova londýnského B. B. C. . . ." V květnových volbách 10 procent voličů odevzdalo bílé lístky nebo vložilo do obálek fotografie Masarykovy a Benešovy. Na sletu v létě 1948 se leckomu orosil zrak, když pochodující mládež skandovala: "Nedáme si diktovat, koho máme milovat", a "Ať to slyší svět, Beneše chcem zpět." Byly to vzrušující doby. "Nespokojenost se zatím vybíjí po česku," hlásí z domova pozorovatel, "nadáváním, vtipy na Gottwalda a Martu, zkazkami o tom, jak byla pouliční holkou, pasivním odporem."

Zároveň probíhají vyjednávání a osobní spory v organizacích bývalých demokratických stran o tom, co, s kým a jak, až to praskne. Obětaví informátoři opravdu mnoho riskují, jen aby straničtí předáci v cizině byli dopodrobna informováni. Tak jeden z nich, později odsouzený k trestu smrti, poslal předsedovi své strany v zahraničí zvláštního posla, který bezpečně přešel hranice s historickým dokumentem: návrhem nové československé ústavy, jež měla vejít v platnost po porážce komunistů. Dokument byl výsledkem dlouhých porad celé velké ilegální skupiny. Řetězové dopisy vybízejí příjemce, aby ještě před zahájením IX. sjezdu KSČ zaslali velvyslanectví Spojených států v Praze list tohoto znění:

"Nesouhlasím s diktaturou komunistické strany v Československé republice a žádám za rychlé tajné a svobodné volby pod dozorem a ochranou Spojených národů." Došlo prý několik tisíc takovýchto dopisů, jejichž obsah zároveň dobře vyjadřuje rozsah i způsob ilegální kampaně anti-komunistů z té doby. V žádném z programů, zpráv a rozborů domácího odboje z té doby, aspoň pokud je možné zjistit, není jasné, jakým způsobem bude dosaženo oné radikální změny, jež v pouňorovém Československu obnoví aspoň zčásti parlamentní demokracii a omezí vliv komunistů, změny, o nichž zřejmě nikdo nepochybuje. Domácí odpůrci komunismu buď věří na mezinárodní vyrovnání mezi Západem a Východem, vyrovnání, jehož Československo samozřejmě a takřka automaticky bude částí a které přinese obnovu politických práv a svobod v zemi; většina však zřejmě spoléhá na řešení válečné, blíže obvykle neurčené, při čemž počítá s vojenskou převahou Západu a bleskovým rázem celého tažení.

9

(Říkává se, že lid má takovou vládu, jakou si zaslouhuje. Četl jsem si v československých novinách z těch "revolučních" měsíců z jara 1948

a nemohu se ubránit dojmu, že je zcela oprávněna (a v duchu doby, jak se říká) obměna: lid má takovou komunistickou stranu, jakou si zasluhuje. Komunistická strana Československa je československou v tom, jak jí je příjemnější kompromis než revoluce, jak v celku s nechtů sahá ke krajním prostředkům jen v krajních situacích (a to ještě zhusta pod nátlakem Moskvy či mezinárodních komunistických organizací), jak za každé kritické situace v táboře komunismu si pěkně počká, až jak to dopadne (dříve jsme se ptávali "co tomu řekne cizina"!) KSC má všechny znaky revolučního hnutí, které po dvacet let žilo v pohodlné legalitě První republiky. A nejenom to: vytvořilo si i svůj "tatičkovský" systém vlády, symbolisovaný Antonínem Zápotockým, na jehož žoviální bolševismus vzpomínají lidé dodnes. Tehdy i bezpartijní mohli v případech hrubé nespravedlnosti dopsat panu prezidentovi na Hrad a dostali nejenom odpověď, ale občas i zadostučinění. "Ach, za Zápotockého, to byla docela jiná situace," vzpomíná letitý komunista v bistru nedaleko světové výstavy v Bruselu v létě 1958, pokyvuje při tom smutně hlavou. (Ó Marxi, ó historický determinisme, jak vysvětlíš a ohodnotíš tento povzdech?) Začel jsem se tedy do stranického tisku z roku 1948 . . .)

10

Od 28. února 1948 až do konce toho osudného roku postupovala Komunistická strana Československa rychle a zároveň obezřetně, tvrdě, nikoli však tvrdohlavě, socialisticky, ale ne zas tak moc. Strana byla jednotná v programu i taktice postupu. Šlo o to, neohrozit jakoukoli komplikací únorové vítězství a nepoštvat si proti sobě uvnitř země nebo v zahraničí více lidí a sil, než bylo třeba. Strana bez otálení přikročila k opatřením, která v tomto pokryteckém století zřejmě šlechtí kdejaký totalitní režim: dala si schválit novou, "lidově-demokratickou Ústavu 9. května"; dala si ve volbách odhlasovat jednotnou kandidátku obrozené Národní Fronty; měla dobré slovo i pro své politické odpůrce, kteří snad se dali zlákat "neodpovědnou nepřátelskou propagandou." Na telefonickou intervenci presidenta Beneše u Gottwalda, ministerstvo vnitra propustilo z vězení dva národně-socialistické poslance (Dr. Krajínu a Čížka) — svou nejlepší kořist pro veřejný politický proces. Velké veřejné politické procesy se nekonají, za to se obnovují nebo urychlují přelíčení s údajnými kolaboranty s Němci, které "Drtinova justice" prý chránila. Strana našlapuje na špičky: přes všechnu podporu, již se jí dostalo v průmyslových závodech a přes

rostoucí přesvědčení, že už nic vážně nemůže ohrozit její moc, je stále patrna nejistota ve vedení strany, pokud jde o ostatní, nedělnické vrstvy národa.

Teprve 19. dubna byl zahájen — a to je charakteristické — v Bratislavě první politický proces proti bývalému náměstkovi předsedy vlády Ursinymu a několika slovenským státním úředníkům. Následoval proces se slovenskými poslanci Bugárem a Kempným, rovněž v Bratislavě. Po květnových volbách, v nichž “obrozená Národní Fronta” získala téměř 90 procent hlasů, se přípravy politických procesů urychlují. Strana nabývá jistoty. Zároveň však nový prezident vyhláší dosti rozsáhlou amnestii, jež se vztahuje také na drobnější politické delikty: přestupky a většina přečinů podle zákona na ochranu republiky spadala pod amnestii. Sám nový ministr spravedlnosti Čepička upozorňuje na to, že amnestie pamatuje i na politické uprchlíky a na ty, které “reakční propaganda přivedla na scení.”

11. března ujist'uje ve sněmovně ústřední tajemník KSČ Slánský, že “naše republika nebude žádnou diktaturou, ale zůstane demokratickou zemí . . . Náboženská svoboda bude v plné míře zachována a nerušený výkon náboženských obřadů bude zajištěn . . . lidově demokratický režim ústavně zajistí majetek všech pracujících lidí, tedy i majetek a půdu rolníků do 50 ha, majetek živnostníků s méně než padesáti zaměstnanci . . .” (*Rudé právo*, 12 března 1948.) Krátce, vedení KSČ přesvědčuje kdekoho, že bude mateřskou stranou i živnostníkům a majitelům domů, ochránkyní náboženství a církví, chápaním poručníkem ideologicky pomýlených a politicky svedených. Tyto chvíle nejistoty, váhání a nechtě k drastickým rozhodnutím se periodicky vracejí: v době plzeňských a berlínských bouří, studentských resolucí na jaře 1956 a zejména v kritických dnech maďarské revoluce.

11

Jakmile si však strana byla jista, že události z února 1948 nebudou mít mezinárodních následků ba ani komplikací ve Spojených národech a že doma je její moc už neotřesitelná, přecházela postupně do protiútku proti svým početným a hlavně rozmanitým odpůrcům. Čelila opravdu rozvětvené a — jak jsme viděli — zhusta růžově optimistické opozici. Státní a vojenské soudy sice už od léta 1948 nemilosrdně soudily vojenské a politické osobnosti, které se údajně pokusily o “vlastizradu”, “velezradu”, “úklady proti republice” a pod.; ale jen

zvolna, téměř by se mohlo říci s nechutí, šly do zápasu s rozšiřovateli letáků a oposicí v podstatě národní a lidovou. Strana se stává na chvíli nejistou v první polovině září 1948, zejména před pohřbem presidenta Beneše a netají se tím, že v těch dnech mají pohotovost nejen orgány ministerstva vnitra, ale i závodní milice a základní organizace strany. V té době také stranický tisk a rozhlas podrobně informuje o letákových akcích domácího odboje, v nichž se volá po generální stávce, obsazování národních výborů, útocích na stanice SNB a podobně; letákové akce a řetězové dopisy zřejmě kolují ve všech krajích, v Praze i v Bratislavě, ve Vrchlabí i v Pardubicích. Postupně dochází i k prvním procesům s rozšiřovateli letáků a zvyšuje se počet rozsudků vojenských a státních soudů, kde jde o delikty vážnější. V říjnu 1948 schvaluje parlament nový zákon na ochranu republiky a v souvislosti s tímto novým zákonem se nápadně množí jednomyslné resoluce závodních organizací strany, žádající "rozdrčení reakce". 8) Zároveň se stupňuje pronásledování katolické hierarchie a chystá se "znárodnění" katolické církve v Československu.

V té době "odhalení" špioni patřili k nejrůznějším třídám a skupinám, národnostem a církvím: nebyli však mezi nimi dělníci a nebyli mezi nimi vynikající funkcionáři strany. A to i po té, kdy v Maďarsku byl už "odhalen" a odsouzen Laszlo Rajk a kdy v Sofii už skončil proces s Trajčo Kostovem. I v tomto ohledu KSČ měkce našlapovala a spokojila se opětovným zjištěním, že titovci se výlučně spojují se západními imperialisty, "revanšisty", "vatikánskou reakcí": českoslovenští komunisté, říkalo se tak nepřímou, jsou zcela imuní proti titovské nákaze.

Z pramenů, které jsou v cizině až dosud dostupné, nelze bezpečně usoudit ani na dobu, kdy se vedení KSČ rozhodlo srovnat krok se sesterskými stranami a zvednout boj proti "agentům Titovy kliky" také ve vlastních řadách; ani nelze přesně určit důvody a vlivy uvnitř i mimo stranu (v Moskvě), které určily rytmus tohoto procesu. Je tu ovšem mnoho zkušeností s mechanismem a technikou podobných operací v historii stalinského komunismu, které dovolují jisté hypotézy a závěry, jež lze aplikovat s jistou mírou provděpodobnosti i na pří-

8) V Československu i v cizině kolovaly v té době zprávy, nikdy nepotvrzené, že Kominforma pověřila stranu (a strana Slánského a Gemindera) provedením tak zv. plánu "TB" ("třídní boj"): neúprosným bojem proti nepřítelům strany a Sovětského svazu zničit nejenom "třídního nepřitele", ale v zárodku znemožnit jakoukoli obdobu jugoslávské titoistické revolty.

pad KSČ v kritických letech 1950-51. Je na příklad nesporné, že čistky v KSČ byly předem projednány a dohodnuty s vedením KSSS, pokud vůbec nebyly sovětskou stranou iniciativně vyvolány. Příležitostí k takové přímé dohodě s členy předsednictva KSSS bylo víc než dost; a je dobře možné, že rozsahem velmi omezená a v celku vlašná čistka z února 1950 Sověty neuspokojila a že Bulganin, Suslov a Zorin za své květnové návštěvy v Praze naléhali na vedení KSČ a žádali mnohem ostřejší řez. Nelze vyloučit, že právě tehdy v Praze byl v zásadě zpečetěn osud Slánského a druhů ve prospěch Gottwalda a nově nastupující kliky — Kopřivy, Širokého a Čepičky.

Jisté je, že připadlo členu ústředního výboru KSČ Ladislavu Kopřivovi, aby na zasedání výboru v Praze ve dnech 24. — 26. února 1950 oznámil veřejně, že poprvé od dob předválečných existuje "zrada" v nejvyšších orgánech strany. V historii strany je to důležitý projev a je třeba si všimnout podrobněji jeho nejzávažnějších částí. Podle *Práce* z 3. března 1950 Kopřiva shrnul svá obvinění do těchto klíčových pasáží:

I u nás se pokoušejí imperialističtí podněcovatelé války o provádění svého zločineckého díla proti našemu lidu . . . Svědčí o tom v poslední době několik zoufalých a předem k nezdaru odsouzených pokusů o vyvolání spiknutí a o organisovaný teror. Skutečnost, že někteří z dopadených měli legitimace strany, ukazuje, že ve straně jsou agenti i jejich pomocníci skrytí. Legitimace strany, to je síla které používá třídní nepřítel, aby nás snáze zasáhl i na nejcitlivějším místě a na místech, která jsou mu bez stranické legitimace těžko dostupná. Bylo odhaleno a zneškodněno několik skupin, vyvíjejících nepřátelskou činnost proti našemu lidově demokratickému řádu, a několik agentů spojených s bandou titovců.

V našem zahraničním obchodě byla odhalena skupina odpovědných funkcionářů, která prosazovala republice nepřátelskou orientaci československého zahraničního obchodu na západ na úkor rozšíření obchodu s SSSR a lidově demokratickými státy. Tímto způsobem se snažila tato skupina udržovat československou závislost na západě a ohrožovat cestu naší republiky k socialismu.

Máme ještě dost našemu režimu nepřátelských živlů méně či více skrytých na důležitých místech v průmyslu, distribuci, ve výsadních společnostech, na státních statcích a ve státním aparátě.

Jinde zase představitelé reakce zasahují přímo do činnosti organizace strany a ovlivňují ji.

Nebezpečí, že nepřítel pronikne mezi nás, že bude rozvracet, sabotovat a zrazovat (!) je nyní větší než kdykoli dříve.

Ostražitě posuzujeme občany podle jejich poměru k Sovětskému svazu; tak bezpečně rozeznáme přítelce od nepřítelce a dbáme, aby nepřítel se

nešikoval za našimi zády a neohrožoval naše přátelství a spojení se Sovětským svazem a se zeměmi lidové demokracie.

V Kopřivově projevu je také poplašné tvrzení o existenci “rozvětvené činnosti podzemního hnutí ve straně a především ve straně”; jinými slovy, že lze očekávat další čistky. A opravdu případ Viléma Nového, Bendy a Milana Reimana by sám o sobě nestál za tolik povyku: spíše to mělo být varováním slovenským i českým funkcionářům, že monolitčnost strany musí být zachována stůj co stůj; a skutečnost, že právě Kopřiva jménem ÚV strany zahajuje tažení proti “titovcům” a zrádcům ve vlastních řadách je významná: je výrazem totiž rostoucího vlivu domácích stalinců (na rozdíl od těch, kteří za války byli v Londýně a v Moskvě). Jen tři měsíce po únorovém zasedání ÚV jmenuje Gottwald Kopřivu na čelo nově zřízeného ministerstva národní bezpečnosti, o němž se praví, že “úkoly socialistické výstavby vyžadují, aby otázkám bezpečnostní služby byla věnována samostatná péče a aby byly řešeny v jediném středisku pro celé území státu.” (*Práce*, 24. května 1950.) Tak se nejenom podstatně zvyšuje moc Kopřivova, ale londýnský Nosek a jeho ministerstvo vnitra ztrácí na vlivu a patrně i důvěře strany. A jen dva měsíce po únorovém zasedání stává se “domácí” stalinec Alexej Čepička ministrem národní obrany a zůstává jím, až do doby otřesu stalinismu v roce 1956. “Moskevský” generál Svoboda je degradován na dohlizitele nad sportem a tělesnou výchovou a jiný domácí stalinista, Štefan Rais, se stává ministrem spravedlnosti. Jak vidno, došlo ve vedení strany — patrně po jistém boji — k novému šikování sil, jež je jasně v neprospěch jak “londýnských” tak “moskevských” komunistů: “domácí” žádají svoje; a poněvadž mezi nimi není významnější osobnosti, jejíž jméno je známé a historicky spojeno s bojovou minulostí KSČ, tito bývalí tajemníci a krajší funkcionáři se sdružují — přirozeně a logicky — kolem Gottwalda. Toto seskupování je důležité pro další vývoj tohoto zápasu ve straně o moc a je nakonec rozhodující pro totální porážku jak skupiny “slovenských nacionalistů”, tak i skupiny Slánský-Šling.

Ani o jedné, ani o druhé skupině nebylo však zmínky ve zveřejněné části Kopřivovy zprávy z února 1950; je tu jen zmínka o “skupině odpovědných funkcionářů v našem zahraničním obchodě”, již se myslí skupina Loebel, Frejka, Margolius, Fischl a ostatní.

Přesto je jisté, že vedení strany na svém únorovém zasedání rozhodlo o trestné akci proti “slovenským nacionalistům” Husákovi, Šmidkemmu, Clementisovi a Novomeskému. Tak dochází k odhalení další úchylkár-

ské skupiny v hlavách Komunistické strany Slovenska na IX. sjezdu strany ve dnech 24. — 27. května 1950. I když je zajímavé, co bylo řečeno různými řečníky na tomto sjezdu o ideologických úchylnkách a prohřešcích obviněných "slovenských nacionalistů", jsou tyto ideologické tázky nepodstatné: kdyby byla v ÚV KSČ skupina Šmidke-Husák-Clementis získala většinu a oporu, zlikvidovala by skupinu Široký-Bacílek-Baštovanský buď stejným obviněním, nebo naopak obviněním z pokusů o tuhý pražský centralismus, který ohrozil budování nového Slovenska po boku bratrské KSČ. Ale posice "domácích" stalinců byly v ÚV KSČ už tak pevné, že skupina Šmidke-Clementis neměla naděje na úspěch. Její vystoupení v ÚV KSČ už nutně muselo být defensivní a vyvolané dobře připraveným a časovaným útokem Širokého kliky v dohodě se Slánským a Gottwaldem.

Ale je tu i jiný důvod, který věstil porážku slovenských "národních" komunistů: Šmidke, Husák a tím spíše Clementis a Novomeský opravdu byli nejen *slovenskými* komunisty, ale také gradualisty, kteří přijímali zásadu "zostřujícího se třídního boje" jen v krajních situacích a v minulosti byli vždycky ochotni se s "třídním nepřítelem" raději dohodnout (zejména, kde šlo o společný zájem proti centralistickým tendencím Prahy), než tohoto nepřítele likvidovat. 9) Ve stranickém aparátu však nabývali vrchu a moci stalinci 10) typu Čepičkova, Širokého a jiných, jimž tito "gradualisté" překáželi v rychlejší cestě k větší moci. Likvidací skupiny Šmidke-Husák-Clementis tento zápas skončil. Laco Novomeský ve svém sebekritickém projevu, který byl stranou přijat jako dostačující, říká ostatně jasně, o co šlo:

9) "(Clementis) se domníval, že vybudujeme socialismus v naší republice bez třídního boje, bez urputného boje, bez nemilosrdného třídního boje mezi dělnickou třídou a buržoasií. A zajisté je tato cesta pro lidi slabých nervů drsná, ale jedině tato cesta zabezpečuje definitivně vítězství socialismu v naší republice . . ." Široký na IX. sjezdu KSS 27. května 1950.

10) Užíváme-li v této úvaze označení "stalinci", je to z nedostatku lepšího přirovnání. V podstatě jde o ty "skalní" komunisty, které ani XX. sjezd nepoučil a kteří dosud hájí dogmatickou linii ve vedení KSČ. Neboť i stalinisté musí mít ideologii — a ta se pomalu vytrácí z akčního programu československé strany. Čím dále, tím více je jí ideologie záležitostí "velkých" stran, sovětské a čínské. Praha má jiné starosti — a téměř všechny jsou hospodářského rázu. V socialistickém táboře, v rodině komunistických států, je KSČ především správcem značně hospodářské podstaty, obhospodařuje jak nejlépe dovede československou ekonomii a jen občas přihlédne k ideologickému odkazu a k mezinárodně-politickým potřebám SSSR.

Vítám upřímně ostrou kritiku, již mne podrobil Ústřední výbor a nejvyšší orgán komunistické strany. Proč? Již dávno se tradují pověsti ve straně i mimo ní o skupinách v jejím vedení, o rozdílnosti názoru mezi tou či onou skupinou . . .

Komunistická strana může mít jen jedno vedení bez skupin a směrů v něm. Kdo by chtěl v jakémkoli orgánu strany skupiny vytvářet, nepatří do něho a nepatří ani do komunistické strany. Máme jen jednu Komunistickou stranu Československa, vedenou jejím Ústředním výborem v čele se soudruhem Gottwaldem. Její slovenskou částí do ní pevně začleněnou je Komunistická strana Slovenska, vedená jejím Ústředním výborem za předsednictví soudruha Širokého. Politika KSČ je jen jedna a jednotná. (Práce, 27. května 1950.)

Není proto podstatné, jak se domnívám, zabývat se tu podrobněji “nepřátelskou ideologií buržoasního nacionalismu”, jak ji sjezd formuloval a analysoval; 11) porážkou skupiny Šmidke-Husák-Clementis v ÚV KSČ podařilo se stalincům zlikvidovat uvnitř strany skupinu, jež mohla ovlivnit politiku KSČ po Stalinově smrti a zejména v době “tání” po sjezdu KSSS; podařilo se jim odstrašit početné stoupence theorie, že třídní boj není třeba neustále zosťovovat, i ve vlastních komunistických řadách, má-li se dospět k socialismu; a možná, že tu byly v zárodku zmařeny vyhlídky na růst “národní” a případně i ti-toistické slovenské komunistické strany, jež by se mohla opřít o sympatie slovenského lidu v daleko větší míře, než o jaké se kdykoli mohlo snít pražskému satelitu KSČ — Širokého a Bacílkově Komunistické straně Slovenska.

12

(Sedával jsem s Vlado Clementisem po čtyři válečná léta v londýnské kanceláři rozhlasového oddělení čs. vlády v exilu. Dosud jsem nepoznal — a patrně už nepoznám — tak vlastenecky založeného a při tom vzděláním a zájmy tak kosmopolitního Slovák-komunistu. Jeho nenávisť k německému i slovenskému fašismu byla upřímná, ale v podstatě beztřídní. Za večeri v malých restauracích v londýnském Soho dovedl Clementis recitovat Štúra i Appollinaira a vždycky se cítil lépe ve společnosti nekomunistických intelektuálů, než v doprovodu “bolševické matky” exilu, Anežky Hodinové-Spurné, bodrého, ale primitivního Noska, aparátčíka Otty Šlinga, frázemi vždy zadýchaného Viléma Nového či

11) O “slovenském nacionalismu” Clementisově viz Pavel Tigrid, “Nationalist Trends in the Writings of Vladimír Clementis”, A Study, Russian Institute, Columbia University, New York, 1953.

ostatních stranických veličin, které za války našly útulek v Anglii. Clementise jistě hnala dravá ambice, ale dovedl také bez bázně zaplatit za naivní, ne vždy neotřesenou víru, že doba "válečného komunismu" už minula a že revoluce už nebude požírat své děti. Když paní Clementisová na sklonku roku 1949 projížděla Frankfurtem, varoval jsem ji v dopise v tom smyslu, že Clementisovy dny jsou sečteny a že jeho návrat ze zasedání Spojených národů v New Yorku bude patrně návratem do kriminálu. Na toto upozornění i pozdější podobné vzkazy Clementis nepřímou odpovědí, že to snad je všechno pravda, že však dobrý bolševik před svou stranou neutíká.)

13

Má tedy strana v polovině roku 1950 dvě veřejně odhalené škůdcovské a úchykářské skupiny: jednu v zahraničním obchodě, druhou v KSS, Obě jsou pod kontrolou, zneškodněny; není mezi nimi žádná spojitost a tato spojitost se ani nehledá, ani nezjišťuje. Clementis "resignuje" na svůj úřad 14. března a vedení ministerstva zahraničí se ujímá Široký. Ale právě v těchto prvních šesti, osmi měsících roku 1950 probíhá ve vedení KSČ rozhodný a jistě urputný a konečný boj o moc, který končí pádem Slánského a procesem proti "protistátnímu spikleckému hnutí" v listopadu 1952. Československo mělo právě tehdy v roce 1950 značné hospodářské obtíže; zásobování chlebem a moukou vážlo a koncem r. 1950, podle Gottwalda nabývá situace "zhoubných rozměrů"; absence a špatné pracovní výkony, hubené výsledky v hornictví a stavebnictví sužují hospodářství: v odborech to neklape. Studená válka a mezinárodní napětí se rovněž zostřovalo. V červnu začala naplno stupidní kampaň s "americkým broukem", mandelinkou bramborovou, jež má aspoň zčásti vysvětlit nedostatky v zásobování. Rovněž v červnu začíná válka na Koreji a tak se i úměrně zvyšuje hysterie protizápadních a "protiválečných" kampaní, organizovaných stranou ve všech složkách, od základních organizací až po mezinárodní "kongresy míru". Je také pravděpodobno, že strana byla pod značným tla-

Člověk se narodil, aby žil a nikoli, aby se chystal žít.

Boris Pasternak

kem Sovětů jít do ofensivy a do úpadu podporovat “mírovou kampaň” Moskvy.

Zvyšování mezinárodního napětí, ideologicky viděné jako neustálé zostrňování třídního boje, a možnost vojenského střetnutí mezi Východem a Západem, posilovaly rozhodným způsobem militantní stalinskou kliku v KSČ. Strana zostrňuje “třídní boj” a zdá se, že ze všech sil chce udržet krok s Kremlem — zachovat se. Den po skončení sjezdu KSSS začíná před Státním soudem v Praze proces s 13 “velezrádci” na čele s poslankyní Miladou Horákovou. Proces končí vynesením drastických trestů a obžalovací spis zdůrazňuje, že nejenom “západní imperialisté”, ale i “titovská fašistická klika” se účastnila spiknutí. V srpnu 1950 dochází k prvnímu, mizerně inscenovanému procesu proti “titovcům”; dva rozsudky smrti jsou výsledkem tohoto tažení proti “titovcům . . . nejhorší špionážní rozvratnickou agenturou imperialistických podněcovatelů války . . .” (*Práce*, 3. září 1950.) V listopadu se koná další proces s církevními honostáři, vedle řady drobnějších soudů a trestních zásahů národních výborů proti “kulakům”, “šmelinářům”, “třídním nepřátelům” a podobně.

Je pravděpodobné, že Stalinova megalomanie, o níž se svět dozvěděl až mnohem později z úst nejpovolanějších, pronikala až do Prahy, a že stalinci si ji vykládali nikoli jako nemoc umírajícího tyрана, ale jako směrnicí, vyplývající ze zostrňujícího se “třídního boje” a z povinnosti strany jít do tohoto rozhodného zápasu v jednotě cíle i method.

V říjnu 1950 je zatčen brněnský krajský tajemník strany, “londýnský” komunista Otto Šling. Ale teprve za čtvrt roku, 21. února 1951, na zasedání ÚV KSČ v Praze, osvětluje aspoň zčásti vývoj šlingovské aféry Václav Kopecký, osvědčený příslušník stalinské kliky. Kopecký oznámil, že krátce po odhalení “zločinné činnosti” Otty Šlinga se předsednictvo ÚV strany usneslo vytvořit komisi, složenou ze soudruhů Bareše, Koehlera a Kopeckého, jež by “vyslechla Marii Švermovou a podrobně vyšetřila její vztahy k Otta Šlingovi.” Tedy té Marie Švermové, která byla členkou předsednictva ÚV KSČ a která po dobu půlroční nemoci Slánského generálního tajemníka zastupovala. Podle Kopeckého byl Šling už dávno v Brně v neoblíbě a bylo rozhodnuto ho odvolat z funkce vedoucího tajemníka KSČ v brněnském kraji. Pak byl “ve starých písemnostech” nalezen dokument “dokazující nezvratně” špionážní činnost obviněného. Po pět let však vliv Šlingův, tvrdil Kopecký, sahal daleko mimo brněnský kraj a prostřednictvím Švermové pronikal i do politiky ÚV strany. Kopecký naznačil, že vdova po národním

hrdinovi Janu Švermovi byla Šlingovou milenkou. Komisi tedy už nešlo o "usvědčeného" Šlinga a jeho pomocníky, významné funkcionáře strany jako Fuchse, Poláka, Landu, Lomského, Dubovou a jiné; nešlo už ani o Vlodo Clementise, o němž se poprvé od zasedání KSS dovidáme z úst Kopeckého, že v něm byl zatčen "dlouholetý špion a škůdce ve službách francouzských"; šlo především o Marii Švermovou, jež ze všech obviněných měla ve straně funkci nejvyšší, byla nejbližší předsednictvu ÚV strany a generálnímu tajemníku samotnému. Co by byly všichni tito spiklenci, táže se Kopecký, bez Marie Švermové?

Ale tato Marie Švermová byla tvrdým oříškem. 12)

Přes naléhání stranické komise a přes osobní, přátelskou domluvu Gottwaldovu, aby "nastoupila postup jedině čestný pro poctivého komunistu" a přiznala se, Švermová nejenom odmítla se přiznat k účasti na "špionážní" činnosti Šlingově, ale dokonce odmítla uvěřit nehorázným obviněním předsednictva strany. Nepřestala tvrdit, že Šling byl úspěšný komunistický pracovník "uplatňující zdárně nové metody stranické práce" a "nové podnětné myšlenky". Co víc, Marie Švermová po "odhalení" Šlinga "projevila nápadnou aktivitu i směrem na veřejnost: hlásila se, že půjde na schůze, na stranické aktivity, krajská vedení; hlásila se že půjde do Brna atd. Ukázalo se, jakým postojein chtěla Marie Švermová navenek a na řady strany působiti." (Kopecký). Tento postup kvalifikuje komise jako nepřátelský ke straně, "vypočítaný na dovolávání se podpory vnitřních i zahraničních nepřátel strany."

Obžalovací spis zvláštní komise předsednictva ÚV KSČ proti Švermové neobsahuje nic, co by ji usvědčovalo z čehokoli jiného, než že ve spolupráci s ambiciosním Šlingem se snažila posílit posici jeho, svou a ostatní "mladší krev" ve straně. Švermová byla dvě desítky let členkou ÚV strany a podobně jako Šling, oddanou komunistkou. Špionážní obvinění proti Šlingovi, Clementisovi a později ostatním členům "spiknutí", jsou ovšem nesmyslná; z Kopeckého zprávy a celkového pojmání "šlingovské aféry" z té doby se zdá, že vedení strany šlo spíše o likvidaci jedinečné posice Švermové a jejího rozvětveného organizačního aparátu, než jen o likvidaci jednoho krajského tajemníka. Zásahem proti Švermové, stalinci ve straně rozdrtili Slánského orga-

12) Teprve v lednu 1954 byla Švermová odsouzena k doživotnímu žaláři. V době "tání", 12. října 1956, oznámilo *Rudé právo*, že jí byl snížen trest a že byla propuštěna z vězení.

nisační aparát, který v podstatě řídil politický, hospodářský i administrativní život státu a který Slánský neúnavně budoval od roku 1945. V souvislosti se zasedáním ÚV KSČ v únoru 1951, na němž stalinská klika "domácích" komunistů dosáhla svého dosud největšího vítězství, je nutno se aspoň zmínit o Baštovanského zprávě o "zajištění zločince Clementise" a o tom, že "museli být vzati do vyšetřovací vazby i Husák a Novomeský". Šmidke naproti tomu, je pouze vyloučen z ÚV KSČ. Baštovanský spojuje už "šlingovskou agenturu" s "odpornou špiónskou, záškodnickou činností Clementise" "a s "odhalením Husáka a Novomeského" a slibuje, že "budou rozdrcené a na prach rozmetané i všechny ostatné plány a úklady imperialistov a ich agenti dopadnutí a nemilosrdne potrestani." (*Rudé právo*, 27. února 1951.)

6. září 1951, tedy jen půl roku po "odhalení" Šlinga a Švermové, je Slánský odvolán z funkce ústředního tajemníka strany. Funkce ústředního tajemníka se v podstatě ruší a ruší se také i gauleteri Slánského moci, soustava zástupců ústředního tajemníka. Na jejich místo nastupuje šest tajemníků ÚV KSČ, se stalinci Čepičkou a Bacílkem na místech Švermové a Smrkovského. Z dvaadvaceti členného předsednictva je dvanáct skalních stalinců; v sekretariátu strany jsou čtyři kovaní stalinci z celkového počtu sedmi; a z šesti nových tajemníků jsou čtyři kovaní "domácí" stalinci — Novotný, David, Hendrych a Baštovanský. Vítězství stalinců ve vedení KSČ je úplné.

14

Vývoj, který vede k procesu se Slánským a druhy je neobyčejně zajímavý: v KSČ, kde "vlastní krev jen zřídka plane", se i stalinci jen pomalu, neradi odhodlávají k popravám vlastních vůdců. Zhruba dva a půl roku si vyžádaly přípravné práce — a jen postupně a pod tlakem Moskvy se strana odhodlává k tomuto procesu, jímž konečně vyrovnává řadu, pokud jde o vnitřní "očistu", se soudružskými stranami v ostatních lidově-demokratických zemích a v Sovětském svazu samotném. Jistě, že ve vedení KSČ řádil vnitřní boj o moc: ale ten se dal po dobrém českém vzoru vyřídit bez velkých otřesů a veřejných procesů. Ale komunistický blok a Moskva potřebovaly důkazy o zostřujícím se třídním boji a o tom, že nepřítel v tomto finiši proniká až do srdce komunistického hnutí. Nebolševické kunktátorství KSČ osvětlil pěkně Gottwald na únorovém zasedání ÚV z roku 1951:

Někteří soudruzi se ptají, proč jsme neodhalili tyto nepřátele již dříve, proč Šling mohl pět let řídit a nebyl vyhnán již dříve, proč Švermová

tak dlouho nebyla odhalena, proč ten či onen se mohl ve straně dlouho roztahovat. Je pravda, že ve straně i ve vedení strany nebylo dostatek ostrážitosti. Avšak jen toto konstatování ještě nic nevysvětluje. Musíme si uvědomit, že otevřeného škůdce a zejména škůdce kolísajícího pomocníka odhalíš teprve tehdy, až se v dostatečné míře projeví.

My theoreticky sice známe, že nepřítel proniká do strany, že se snaží dostat se stále výše a že se pokouší ovlivnit politiku strany. Vždyť o tom jsme už mluvili na posledním sjezdu a na posledním zasedání Ústředního výboru. Opakujeme to znovu a znovu, ale jedná-li se o konkrétní osobu, kterou třeba dlouho známe, váháme věřit na první pohled, že je to nepřátelský agent, kolísáme sami, uvažujeme, uvádíme všechny možné důvody pro a proti atd. Prostě od theoretického pochopení problému třídního škůdce uvnitř strany až k jeho odhalení — jedná-li se o konkrétní osobu — je ještě u nás značná vzdálenost.

Uzavíráme dále často oči nad různými nebolševickými projevy, myslíme, že jsou náhodné. Zkušenost učí, že zejména u vysokých stranických funkcionářů tomu tak zpravidla není, že vždy za podobnou "náhodou" vězí čertovo kopýtko, renegátsví a zrada. To je i případ Švermové.

Soudruh Stalin v Moskvě nebo soudruh Rákosi v Budapešti by sotva takto mudrovali. A i když na zářijovém zasedání ÚV KSČ je už osud Slánského zpečetěn přes všechny pocty a funkce, jichž se mu nakrátko dostává, přece jen Gottwald a Zápotocký dávají přednost postupné likvidaci tvrdíce, že tehdy ještě nebylo "usvědčujících důkazů, že by Rudolf Slánský sám byl přímým nepřítelem strany a státu." Náhle, jen o tři měsíce později už tyto důkazy existovaly; Loebel byl zatčen už v listopadu 1949, Clementisova aféra se datovala od února 1950, Šling byl zatčen v říjnu téhož roku, Švermová vyslýchána zvláštní komisí strany od října 1950 až do února 1951; ale teprve v prosinci 1951 dospívá strana k "novému poznatku", že "od Šlinga, Švermové, Clementise a jiných zrádců vede řetěz zrady ke Slánskému." (Gottwald 6. prosince 1951.)

Je možno namítnout, že proslulý taktický postup Stalinův proti Trockému, Bucharinovi, Zinověvovi, Kameněvovi a ostatním rovněž vykazuje postupné fáze a mocenské grupování a že Slánského případ není výjimkou. Domnívám se, že postup vedení KSČ je jednak specificky český, jednak nese všechny známky tlaku z vnějška, z Kremle a z Byra komunistických stran. Všimněme si, jak se k jednotlivým "zrádcům" a "agentům" ve straně přihazují další a jak to pořád nějak nestačí na politický proces rázu Rajkova a Kostovova. Jak k Vilému Novému (po léta zapomenutému) se přidávají jména slovenských "buržoasních nacionalistů" a jak se z jednoho z nich, Clementice, musí vyrobít "francouzský špion" a jak to zase nestačí. Jak se přihazuje Šling jako typ

zakukleného třídního nepřítele a zase — jak se to někde nezdá dost dobrý kousek na velkou, příkladnou čistku. Jak nakonec se musí přihodit na váhu i ústřední sekretář strany — a jak ani to nestačí. Neboť o rok později, v listopadu 1952, kdy konečně dochází k procesu s “protistátním spikleneckým centrem”, objevují se — umně zapojeni — i lidé, o nichž se dosud vůbec v souvislosti se jmény Clementis-Šling-Švermová-Slánský nemluvalo, totiž “židovští, sionističtí kosmopolité”. Tak teprve dostal proces svou časovou ideovou a propagační náplň, tak teprve se stal řádným článkem v řetězu procesů s Rajkem, Kostovem a zatčení “židovských doktorů” v Moskvě. Ted’ teprve mohly být splněny intence a direktivy Moskvy a Kominformy a na chvíli ukonejšeny megalomanické výbuchy Stalinovy.

Jen tak si lze vysvětlit politicky šibřinkový ráz procesu se Slánským, který dlouho mátl i poučené pozorovatele: kosmopolity a “sionisty” vedle “buržoasních nacionalistů”, “židy” vedle “Čechů”, ústředního tajemníka vedle “hospodářských sabotérů” — to všechno páté přes deváté se tu namíchalo a státní prokurátor zoufale hledal věcné, osobní, ideologické i historické souvislosti, které by celý proces udržely pohromadě.

Tak se končí dlouhý vývoj v historii KSČ, který začal bojem frakcí o moc ve straně v roce 1949 a vyvrcholil koncem roku 1952 jako nedílná část mezinárodní krise stalinského komunismu v posledních letech vlády položeného tyрана v Kremlu.

Je pravdou, že postupně sílila pozice stalinců, kteří si nakonec přivlastnili Gottwalda a Zápotockého, ovládli předsednictvo ÚV strany a zůstali ve své pozici neotřesení, s krátkou přestávkou nejistoty a nepodstatné revize svých řad v roce 1956, až do dnešního dne. Je však také pravdou, že dlouho zrající krize stranu oslabil, podtřala její dělnost a důvěru jejich funkcionářů, kteří se právem ptali: komu věřit? Fyzická i mocenská likvidace řady významných funkcionářů, z nichž snad někteří byli přesvědčeni o výhodách samostatné, na Kremlu aspoň zčásti nezávislé “cesty k socialismu”, měla ovšem i další důsledek, jehož dosah zdaleka nebyl patrný v roce 1952: ve vedení KSČ nebylo ani skutečných, ani potencionálních titovců, Nagyů, gomulkovců či revizionistů, když o čtyři roky později přišla jejich doba. Vedení KSČ bylo složeno výhradně ze ztrnulých byrokratických sekretářů a aparátčiků, jejichž moc, minulou, přítomnou a hlavně budoucí, zaručovala výlučně a výsostně Moskva. Jestliže se ÚV KSČ opravdu něčeho bál po smrti Stalinově a po XX. sjezdu KSSS, pak to byla možnost, že Stalinovi nástupci opustí

thesi “prvního mezi prvními” a uvedou v život zásadu “vlastní cesty k socialismu”.

Takováto politika, důsledně prováděná, by musela vésti k nové krizi v KSČ a novému boji o moc, který by jistě skončil porážkou stalinců a rehabilitací Slánského a druhů. Dočasně usmíření s Titem (a Titovo naléhání na revisi proti-titovské politiky všech satelitů po roce 1948), jakož i rehabilitace Rajka a druhů, věštily zle pro československé stalince. Ti však opatrně — a v celku s úspěchem — hráli na výdrž.

Leccos z toho, co se svět dověděl o posledních letech Stalinovy vlády, do značné míry odpovědělo na otázku, jež v době pádu Slánského a druhů máta mnoho pozorovatelů: proč si Kreml vsadil na “liberální” křídlo Gottwald-Zápotocký a nikoli na “radikální”, osvědčené křídlo věrných, jakými byli Slánský, London, Geminder, Reicin, Šling a druzi. Dnes je jasné, že konečné rozhodnutí o pádu Slánského padlo v údobí protisionistické, anti-kosmopolitní megalomanie Stalinovy; a bylo-li tu na čas váhání, obecná neoblíbenost Slánského v řadách KSČ i mezi českým a slovenským lidem — a naopak poměrná oblíbenost Gottwalda a Zápotockého — jistě tu spolupůsobily; slovenská frakce Široký-Bacílek-Baštovanský, které v Moskvě dobře posloužila Titova “zrada” jako strašák podobného nebezpečí v podobě slovenského “buržoasního nacionalismu”, se logicky spojila s Gottwaldem a Zápotockým; a byly tu jistě další důvody, jež mluvily ve prospěch Gottwalda — i to, že by bývalo bylo krajně nevýhodné vésti boj za očistu strany na čele s neoblíbeným mužem židovského původu, jehož jméno bylo Slánský.

15

(Ano, čte se v Rudém Právu z 20. listopadu 1952, nikoli snad v nějakém protektorátním listě neblahé paměti:

“Rudolf Slánský, nar. v r. 1901, židovského původu . . .

“Bedřich Geminder, nar. 19.11.1901, židovského původu . . .

“Ludvík Frejka, nar. 15.1.1904, židovského původu . . .

“Josef Frank, nar. 15.2.1909, Čech . . .

“Vladimír Clementis, nar. 20.9.1902, Slovák . . .”

Ze žaloby proti Slánskému a společníkům, Rudé Právo, 20. listopadu 1952.)

“Napjatým tichem soudní síně zní ořesný výčet nejtěžších zločinů, které spáchala a ke kterým se ještě chystala tato odporná banda im-

perialistických zaprodanců, stvůr bez národa, morálky a svědomí. Neštítíli se žádného zločinu, žádné ničemnosti . . .

Před ničím se nezastavili. Vydali do rukou gestapáků řadu redaktorů Rudého práva. Mají na svědomí smrt Julia Fučíka, milovaného a ctěného vším naším lidem, celým pokrokovým lidstvem. Zavínili smrt národního hrdiny Jana Švermy. A tito vrazi neváhali přistoupit ani k tomu nejpodlejšímu, nejničemnějšímu zločinu: k sprádnání úkladů o zdraví a život presidenta republiky Klementa Gottwalda, bezmezně a oddaně milovaného veškerým naším lidem.” (Rudé Právo, 21. listopadu 1952.)

16

K sedmidennímu procesu se Slánským a druhý, který se konal v Praze v listopadu 1952, není už třeba nic dodávat, co by přispělo k osvětlení situace KSČ a jejího vývoje od roku 1948: co se ve dnech 20.-27. listopadu dělo před Státním soudem v Praze, patří už výlučně do kapitoly pathologie stalinské éry komunismu, k tomu, co dva američtí znalci v pozoruhodné knize 13) nazývají “rituálem likvidace”.

Oba autoři rozsáhlou analýzou pěti veřejných procesů s komunistickými předáky, které předcházely procesu se Slánským a druhý (tři moskevské procesy, proces s Rajkem a proces s Kostovem), dospívají k jistým pozoruhodným závěrům. Na příklad o tom, proč se “odhalení” komunisté přiznávají k fantastickým zločinům; jaké složité soudružské “mravní” pohnutky je ženou k tomu, aby straně poskytli “poslední službu”; jak jisté “zločiny” byly prostě v tu či onu dobu nedílnou částí politiky strany a teprve změnou stranické linie nebo situace (či dokonce vítězstvím revoluce) se mohou klasifikovat jako “zločiny”; jak hromadění sebe nejnepravděpodobnějších “zločinů” nakonec, jako elektrickým šokem, ohromí a ochromí nejen stranické kádry, ale všechen lid.

Proces se Slánským se liší od ostatních procesů v sovětské sféře svým neskrytě fašistickým, hitlerovským, antisemitským rázem. Obžalovaní se oficiálně dělí na Čechy, Slováky a “židovského původu”; ke jménům změněným se uvádějí původní židovská rodinná jména; proces je prošíkovaný proti-židovskými poznámkami a posměšky; předseda soudu a prokurátor označují obžalované střídavě za “židy”, “židovského původu”, či “židovské konspirátory” a zdůrazňují, že právě jejich vlast-

13) Nathan Leites, Elsa Bernaut, *Ritual of Liquidation*, The Free Press, Glencoe, Ill., 1954.

nosti jako židů značně přispěly k tomu, že se stali “konspirátory” a “zrádci”: mezi svědky a skupinami, o nichž hovoří, není jediného “žida”, který by byl dobrým komunistou; a nepřímou se prokazuje, že není komunisty židovského původu, který by vůbec kdy mohl zůstat věrným straně a “Gottwaldovu vedení”.

Stalinská klika ve straně ukázala svou nejreakčnější tvář: přijala totiž příkaz z Moskvy, vydaný na smrt nemocným maniakem, jako platnou ideovou a politickou direktivu, již by se poslušně a důsledně řídila, nebýt Stalinovy smrti a událostí, které následovaly. Tímto činem se však také natrvalo poznamenala: v roce 1956, za polské a maďarské revoluce, visel její osud na vlásku — nikoli z rukou lidu, ale z rukou stranických skupin a funkcionářů stalinským běsněním přímo nezatížených. Isolace strany od lidu nemohla být úplnější.

17

(Je to divný pocit, když lidé, které člověk znal z osobního denního styku, skončí na šibenici nebo v propasti opovržení a zapomenutí, a když je tento osud stihne jako zrádce věci pro kterou žili a které prokázali i krajní službu sebeobžaloby. Vzpomínám na některé z nich: na Clementise, který chodíval po chodbách Spojených národů zavěšen do svého přítele Andreje Vyšinského; na Goldstueckera, bystrého, oddaného, “intelekuálního” bolševika; kulantního, pro stranu “drobnou” práci vždy obětavě vykonávajícího bývalého pojišťovacího agenta Loebila; Bohuslava Lašťovičku, tvrdého, vojáckého, dogmatického “španěláka”; a ze studentských let Rudolfa Margolia, kterého ke komunismu vedly strašlivé zkušenosti vlastní (a jeho ženy Hedy) z německých koncentračních táborů a který po roce 1945 viděl v KSČ jedinou skutečnou ručitelku toho, že hitlerovská totalita a vraždění a antisemitismus se už nikdy nebudou opakovat. Byli to různí lidé, různých povah a různého původu a vzdělání: ale všichni byli oddáni věci komunismu a jeho moci v ČSR.

Někteří z nich se po letech opět objevili mezi živými: vrátili se neznámo odkud, beze slova veřejného vysvětlení, bez jakékoli souvislosti s minulostí — opravdu jako z mrtvýchvstání, Zasedli na své úřednické židličky a jejich tvář byla bílá jak nepopsaný kus papíru. Lidé úředně eradikované minulosti, vyhaslí uvnitř, jako Smith ke konci románu Orwellova. I v tomto ohledu bylo stalinské vedení KSČ důsledně opernické: nač vyvolávat zlé duchy revisí procesů, na které je lépe zapo-

menout? Každý chce žít a i živořit: tož, soudruzi, které jsme kdysi zlikvidovali, pracujte si a straně věrní buďte. Co bylo nejenom není, ale nikdy nebylo!

18

Při všech krisích, jimiž KSČ prošla od roku 1945 (vnitřními boji o moc a kritickými hospodářskými nesázemi a neúspěchy, jedna podstatná jistota nikdy nebyla otřesena: jistota o tom, co chce Moskva. Stalin vládl železnou rukou a nerozuměl žertům: jeho příkazy byly nejdvojsmyslné, i když občas nedůsledné. Léta, která leží mezi smrtí Slánského a maďarskou revolucí z podzimu 1956, byla naopak roky nejistoty, kdy strana několikrát stála přímo nad černou propastí vnitřní revolty a zmatku o mnohém, co dosud bylo nesporné, a o mnohých, jejichž slovo v Moskvě bylo ještě včera v Praze zákonem.

Už v polovině října 1953 výstižně charakterizoval ovzduší nejistoty Zdeněk Nejedlý:

Napětí, očekávání. Ano, čekáme . . . Umírá Stalin a několik málo dní po něm i náš soudruh Gottwald . . . Imperialisté Západu se škodolibou radostí přijali zprávu o smrti největšího muže dneška. A v bláhovém domnění, že s ním poklesla i síla světa jím vybudovaného, stali se ještě smělejšími a hrubšími ve svých útocích. Zmýlili se ovšem velice. V Sovětském svazu to jen tím více ještě srazilo k sobě nejlepší přátele a žáky Stalina. První v čele s Molotovem a Vorošilovem a druhé v čele s Malenkovem . . . Odtud také to napětí ve světě i v každém z nás, odtud i to čekání, co a jak bude dál. Rozhodně jsme na to v předešlých etapách nebyli zvyklí, lidé to mate, víc než deset let byli jsme přímo větrem hnáni vpřed . . . Ted' se tempo zpomalilo, změnila se situace, je třeba znovu nabrat síly i vše uvážit . . . Ano, není lehké žít tuto dobu, jako vůbec není lehké čekat, jak celý svět a my s ním čekáme, co nám přinese zítřek. (Pražský rozhlas z 18. října 1953.)

Sotva by bylo možné lépe vystihnout tehdejší nejistotu v KSČ. Ale budiž také řečeno, že strana, vedená duchem jí nejvlastnějším, duchem opatrnickvím, po celou dobu "tání" prozíravě našlapovala na špičky, ať se už cokoli radikálního dělo v Moskvě nebo v Budapešti, v Bělehradě nebo v Berlíně — a že se jí toto kunktátorství znovu osvědčilo a vyplatilo. Předsednictvo strany, posílené stalinistou vpravdě domácího ražení, Antonínem Novotným jako prvním tajemníkem ÚV, foukalo studené i horké, přitahujíc uzdu a v zápětí ji uvolňujíc, jakmile se poznalo, že český koník lidové nespokojenosti se vzpíná příliš vysoko. Opravdu, jak řekl Nejedlý, co se toho jen stalo v prvních deseti měsí-

cích roku 1953: 5. března zemřel Stalin a na jeho místo nastoupilo vratké "kolektivní vedení"; 14. března zemřel Gottwald a na jeho místo nastoupil Zápotocký s Novotným jako pánem stranického aparátu; 14) 3. dubna oznámilo ministerstvo vnitra něco neslýchaného v dějinách sovětského komunismu: že totiž bylo propuštěno z vazby 15 sovětských lékařů, za Stalina obviněných z nejhrůznějších vražd a úkladů; jejich doznání, pravilo se, "byla vynucena"; Praha si to vysvětlila po svém a odsoudila na mnoho let těžkého kriminálu čtyři další účastníky Slánského "spiknutí", mezi nimi i bratra hlavního provinilce, Richarda Slánského; 10. června přichází zpráva o zatčení Berii; 1. června provádí vláda měnovou reformu; ruší se přidělový systém na potraviny; odpovědi jsou bouře v Plzni, v Ostravě a jinde; o pár dní později vzplane revolta ve východním Berlíně a v jiných částech země; pro ústřední výbor je úlevou i zkušeností pro budoucnost, že sovětské tanky zasahují do boje a rozhodují jej; 30. června, po týdnech váhání, publikuje vláda nařízení, jímž se má drakonickým způsobem řešit neřešitelný problém absence, fluktuace a obecné nechuti k práci v průmyslu a v dolech; neváhá však, majíc ucho pevně přitisknuté k zemi, aby slyšela podzemní dunění lidové nespokojenosti, je o pár dní později odvolat a svěst vinu na sebekriticky plačící ÚRO; a jsou-li ještě kde procesy proti "podvratníkům a špiónům", je o nich referováno ostýchavě v krajských listech. Zato se množí autoritativní zmínky o tom, že na příklad při měnové reformě se vyskytli "i takoví komunisté, kteří vystoupili proti (straně) a přešli na protistátní pozice reakce". (*Rudé Právo*, 19. června 1953.)

Červnové demonstrace v Plzni jsou jedinou opravdu mohutnou, veřejnou a politicky vyhocenou bouří, k němuž se československé dělnictvo v deseti letech vlády KSČ odhodlalo a o níž jsou podrobnější a v hlavních rysech věrohodné zprávy. Čarovná českost této demonstrace ("nikdo nevěděl, co se má dělat", "nikdo nám nekladl žádný odpor", "všichni

14) V průběhu let se ovšem pronikavě změnila struktura strany a osobní složení jejího vedení. Zatím co v roce 1948 měla strana přes dva a půl milionu členů a kandidátů, má jich v roce 1954 o milion méně; menší je také procento členů opravdu "proletářského", dělnického původu. "Stará" bolševická garda je trvale zatlačována poválečnými "aparátčíky". Od května 1949 do června 1954 zmizely z ÚV strany dvě třetiny jeho původních členů: celkem 63 soudruhů. 5 jich zemřelo, čtyři byli popraveni, sedm odsouzeno pro zradu a špionáž k dlouholetým žalářům, 10 veřejně označeno za úchylníky a agenty; zbytek pak tvoří sesazení hodnostáři a jinak v nemilost upadnuvší soudruzi (Viz Luděk David "Strana vzdviženců", *Československý přehled*, č. 7, New York, září 1954.)

čekali”, “mysleli jsme si . . . že je to hotové”, “něco se musí udělat”, “někam bychom měli jít”) byla už vylíčena 15) a v celku se kryje s profilem československého dělníka a jeho lidským i politickým vývojem od čtyřicátých let. A i když není přímých důkazů o tom, že plzeňská demonstrace a neklid mezi dělnictvem ve všech průmyslových částech země by způsobily paniku ve vedení strany a přímo ji přinutily k hospodářským korektivům — (došlo ke snížení industriálních investic, rozpuštění zemědělských družstev, ke snížení cen u 23.000 druhů spotřebního zboží, zvýšení výkupních cen a pod.) — přece jen dělnická nespokojenost s politikou strany nezůstala bez trvalého vlivu. KSČ si uvědomila, že trpělivost i stranou podchyceného dělnictva nelze přepínat; události ve východním Berlíně byly příkladným varováním. A nejenom to: ve východním Německu a v Maďarsku se už objevovaly první známky nové hospodářské politiky, politiky, jež nesla znaky Lenina NEPU z dvacátých let; a Moskva sama hovořila o významu spotřebních statků a o reálném zvýšení životní úrovně pracujících.

Na svém zářijovém zasedání (1953) ÚV KSČ politicky nepodnikl nic revolučního; projednal “zabezpečení harmonického vývoje národního hospodářství”; zrušil obávané ministerstvo národní bezpečnosti a poslal Bacílka do nové funkce na Slovensko; zrušil nebo sloučil řadu ministerstev na znamení, že se odzvání “přebujelému” státnímu aparátu a že se bude šetřit. Pak ještě rozpustil široké předsednictvo vlády — a to bylo vše. Postupoval opatrně i v jiných oblastech. Zatím co Erenburg kriticky psal o sovětské literatuře a doznal, že sovětská společnost prožívá teprve své “časné jitro” a sověští spisovatelé jsou jejími “rozvědčíky”, v Praze se Kopecký omezil na kritiku “sucharů v soudobé československé literatuře, kteří prý “ve stopách dřívějšího Barešova kursu . . . pokládají za díla socialistického umění jen takové divadelní hry, romány, básně, ve kterých se ideologie podává po lopatě . . .” (*Rudé Právo*, 13. prosince 1953.)

A tak počátky “tání” v Československu jsou relativně skromné: dráha, již musela uběhnout na př. komunistická strana Maďarska v údobí mezi nástupem Imre Nagyho jako ministerského předsedy (4. července 1953) a rehabilitací Rákošiho po pádu Malenkově, byla nepoměrně delší než ta, po níž musela ustoupit KSČ: dokonce je otázkou, zda musela vůbec cokoli podstatného revidovat. Krátce, “nový kurs” v Československu byl vždycky krotký, rozvážný a nerozhodný. Ale zároveň je

15) Ivo Ducháček, “Deset let, která neotřásla světem”, *Svědectví*, roč. 2., číslo 3, New York 1958.

nutno dodat, že tato kontrolovaná liberalizace, stranou stále sledovaná, měřená a odhadovaná ve svých vnitřních i mezisatelitních a "ruských" důsledcích, přece jen vytvořila aspoň předpoklady pro události, které měly přijít v roce 1956, v roce "velkého tání". I když tyto události byly vyvolány především tlakem vnějších okolností a vývojem jak v SSSR, tak v ostatních zemích bloku, pozvolná domácí liberalizace, jak probíhala od smrti Stalinovy, připravila pro ně podmínky. Kromě toho "nový kurs" přece jen podstatně ulehčil každodenní život československého občana: nekomunisty zbavil věčného tíživého strachu před každodenním policejním terorem a nejhorším druhem zvlé v práci národních výborů, kádrování a podobně; řadové členy a drobné funkcionáře strany neutuchající ideologické a organizační mobilizace; literáta a umělce od nejhrubšího diktátu "sucharů"; a zvolna, ale přece narůstala ta mrkev, kterou teď strana místo holí stále častěji mávala před očima lidu: spotřební statky a více jídla za méně peněz. I po všech zvratech leccos, zdaleka ne všechno, zbylo z "výdobytků" liberalizace a tání v letech 1953-1956 a zachovalo se i za strohého režimu Novotného.

Politicky pak "nový kurs", nastolený v roce 1953, umožnil vznik a postupné sílení opozice uvnitř strany, opozice straníků. Tato opozice znamenala své zisky a ztráty; bylo ji možno likvidovat, ale nikdy zlikvidovat; je dosud nejreálnější *politickou* nadějí na to, že se i KSČ jednou zbaví svých fosilních stalinců a vydá se "vlastní cestou k socialismu".

19

(Ve lednu 1951 vyšla v Rudém právu tato báseň, nazvaná "Jediné okno Kremlu"):

*Jediné okno Kremlu do noci svítí tmou,
nad prací sedí Stalin, hlavu má skloněnou.
Nač asi myslí Stalin, se zrakem do dáli?
Jako by jeho oči stále cos hledaly.
Ty jeho oči hladí, jak slunce polní květ,
Stalina máme rádi, vždyť je náš celý svět.
Rozvážný úsměv tváří mu časem zahraje,
to vidí šťastný zítřek, jímž komunismus je.
Tu jeho zlatou hlavu věnčí již bílý vlas,
nám jako hudba míru zní moudrý jeho hlas.*

*Zkušenu rukou z Kremlu svou zemi řídí vpřed,
tu zemi štěstí, míru, k níž vzhlíží celý svět.
V záštitě světa v Moskvě, když vše už dávno spí,
jen stará řeka Moskva a soudruh Stalin bdí.
Jediné okno Kremlu svítivá do noci,
je cílem Stalinovým všem lidem pomoci*

V dubnu 1956 uveřejnily pražské Literární noviny v plném znění projev básníka Hrubína na II. sjezdu československých spisovatelů, v němž se také pravilo toto:

Co chce lid na poesii? Oslavování? Deklamování? Heslování? Nikoliv! Chce, aby mu ukázala, kudy uniká život . . . Napadly mne v těchto dnech (v roce 1949, po smrti Halasově, P. T.) verše, nevím, budu-li je citovat přesně. Bůh ví kam jsem je zašantročil, tehdy nebylo dobře nosit takové věci po kapsách:

*Nad rakví na sta neupřímných vět
a kolem věnce položené v pýše.
Na stěnách arestů, co jich má svět
na stěně chudákovy chýše
pravá pohřební řeč se píše.*

. . . Je ctí býti básníkem této země, tohoto lidu, je vzrušující být básníkem této bouřlivé doby. Básník v sobě hloubí co největší prostor pro svobodu. Čím více prostoru pro svobodu vyhloubí v sobě, tím více prostoru pro ni dobude i vně, svému národu, svému lidu. Svobodou myslím stav, v němž se člověk ocitá zbaven pověr . . . Lid není způsobný a učesaný fantom: kam ho dáš, tam stojí. Co mu namluvíš, opakuje. Nikoli: lid se přece skládá z živých lidí, lid je tisíckrát, milionkrát znásobený člověk. (*Literární noviny*, č. 18. 1956.)

Tyto dvě — úmyslně volené jako krajní — ukázky toho, jak se u nás psalo v roce 1951 a v roce 1956, symbolisují změnu nejen v literárním, ale i politickém klimatu země. Mám za to, že II. sjezd československých spisovatelů, který se konal v Praze v budově parlamentu ve dnech 22.-29. dubna 1956, třeba hodnotit jako událost, již se nevyrovná nic, co se v Československu stalo v údobí 1948-58. 16)

16) Ještě o tři roky později, v březnu 1959, Ladislav Štoll, znovunastolený ždanovský dohlížitel nad českou literaturou, věnuje podstatnou část svého referátu na celostátní spisovatelské konferenci, "duchu II. sjezdu spisovatelů" a tedy tomu, "co ještě dnes v očích naší i mezinárodní veřejnosti představuje historický význam sjezdu . . . Na II. sjezdu spisovatelů . . . vyšlo najevo to, co se latentně odehrávalo v myšlenkovém světě mnohých představitelů naší literatury," (*Literární noviny*, 7. března 1959.)

Spisovatelský sjezd z roku 1956, proslovy Hrubínovy, Seifertovy, Kaplického, Mňačka, Tatariky a celková nálada, za níž probíhal, byly projevem existence mravního svědomí v československé inteligenci. A bez něho může národ jen civilizačně a kulturně odumírat. Dlouholetý nedostatek důkazů o tom, zda v československé inteligenci je dosud živo svědomí, činí právě ze sjezdu záležitost svědeckou. Námitka, že nebýt příznivých objektivních podmínek doma, v sovětském i širším světě, nikdy by k tomuto svědectví nedošlo, je široká a vztahuje se takřka na všechno, i na manifest spisovatelů z května 1917: ten z roku 1956 zdá se mi heroičtější, tragičtější a svou koncepcí obecně platnější. 17)

20

Sjezd československých spisovatelů, tak jak probíhal v Praze na jaře 1956, by byl ovšem nemyslitelný bez politických, ideologických a kulturně-politických událostí, jež mu předcházely v Sovětském svazu, v Kominformě, v Maďarsku, ve východním Německu, v Polsku, v Jugoslávii, v komunistických stranách v západním světě — a ovšem také v Československu.

Hrubín o tom na sjezdu říká: “Jak myslím a cítím dnes, tak jsem myslil a cítil před třemi, před pěti, před devíti lety. Byl to nezdravý a ponižující stav pro českou literaturu, že v minulých létech nebylo možno mluvit o jejích problémech otevřeně. Nyní zde ta možnost je.” 18)

Seifert je ještě důslednější: “Vyposlechl jsem tu dosti obžalob a sebeobžalob. Nu dobrá, věrme jejich upřímnosti. Škoda jen, že nebyly vysloveny přece jen o něco dříve, aby byly blíže momentu, kdy byl nejvyšší čas. Aby se tak naplnila i pokračovala ušlechtilá tradice české literatury a ovšem literatury vůbec, že to byli básníci, kteří znajíce pravdu, vyslovili ji dříve než politikové, počítající patrně spíše s rea-

17) Ve své analýze “ducha II. sjezdu” se Ladislav Štoll zmiňuje rovněž o spisovatelském manifestu ze 17. roku a pokouší se všelijak zaretušovat hlavní rys tohoto manifestu, totiž, že to byla výlučně *politická* akce spisovatelů, kteří vypořádali poslušnost tehdejšímu českým politikům. Štoll vytýká pozdějším “masarykovským” vykladačům této události, že ignorovali “revoluční” pozadí tehdejšího věření, totiž “ruské revoluční hnutí”. (Viz *Literární noviny*, 7. března 1959.)

18) Tento citát a citáty následující, jsou z projevů na sjezdu spisovatelů. Tyto projevy uveřejnily *Literární noviny* č. 18. a 19., duben 1956.

litou . . . Je krásné, jestliže básníci postrkávají politiky, ale troufám si říci, že je méně krásné, je-li tomu naopak.”

To je jasná narážka na XX. sjezd KSSS, na němž Chruščov a druzi se kriticky vypořádali s několika nejzvrácenějšími rysy Stalinovy vlády způsobem, který nemohli ignorovat ani opatrní stalinci ve vedení KSČ.

Je nesnadné usoudit z výlučně komunistických pramenů na míru otřesu i rozčarování mezi funkcionáři i stoupenci strany, jež s sebou nesla odhalení (ostatně v Praze pečlivě na příděl odměřovaná) XX. sjezdu. Ale lze se důvodně domnívat, že otřes mezi věrnými byl nemalý. 19)

Ale i na méně citlivé a otcovským komplexem nepostižené musely drtivě působit nezvratné důkazy o tom, že Stalin byl vraždicí, pomstychtivý a samolibý autokrat. Ústřední výbor strany se sešel k vážnému rokování měsíc po XX. sjezdu moskevském a pokusil se vnést trochu důvěry do zmatených řad. Byl to pokus po vítce defensivní: “Straně věřte, soudruzi,” bylo jediným poněkud mystickým heslem. Neboť bylo pravdou, co doznal pražský rozhlas v polovině dubna 1956: “. . . mnozí upadli v paniku a ptají se, čemu mají věřit.”

Chvillemi se zdálo, že to je opravdu nesnadné: kdekdo, Novotným počínaje, se bil sebekriticky v prsa. ÚV strany “trpěl nesprávnou praxí” a všechno schválil, co mu předsednictvo nebo sekretariát předložily; ústřední orgán strany doznal, že vláda si “objednávala” děkovné resoluce od “pracujících” za snižování cen; (*Rudé právo*, 13. dubna); policie a soudy se “od roku 1948” dopouštěly zvlůle a bezpráví (Novotný); odborářská *Práce* (14. dubna) se táže, zda “je možno mlčet k tomu, že jsou členové odborové organizace zbavováni svého základního práva svobodně volit své funkcionáře?”; a *Rudé právo* se hrozí objevu, že byli “odsuzováni lidé jen na pouhém základě jejich vlastních doznání při použití nezákonných method, aniž by existoval skutečně průkazný materiál”; a nic neplatí, tvrdí spisovatel Ladislav Mňačko “s údivem prohlašovat: ‘Vždyt’ já jsem o těchto strašných věcech nic nevěděl. Ale to je přece strašné, že to před námi zatajovali, že se u nás, řekněme, nevinně zavíralo.” (*Literární noviny* 25. dubna); a i Jan Drda vyslovuje tu těžkou, před rokem, dvěma ještě zholá velezrádnou

19) Ladislav Štoll ještě po létech píše o “lidech, jichž se po XX. sjezdu zmocnil pocit, že byli podvedeni o jakousi víru v něco velikého a čistého a kteří propadli deziluzi, skepsi a pesimismu”, a dodává: “Myslím, že tomu tak bylo.” (*Literární noviny*, 7. března 1959.)

větu, že “v našem životě existuje také velmi oprávněná nespokojenost našeho lidu . . .” (*Literární noviny* 24. dubna). Ale to všechno je málo: “U nás ještě nezačal proces hluboké sebekritiky našeho politického, hospodářského, vědeckého a kulturního života. Ale všichni víme, že máme-li se hnout kupředu, musí k tomu dojít . . . Všude se vynořují desítky a sta otázek, z nichž naše propaganda (!) zatím nezodpověděla ani jedinou.” (T. Svatopluk, *Literární noviny* 7. dubna 1956.) Pro Českoslováky, nad jiné dovedné v ohledávání mezinárodního vývoje a vlivu tohoto vývoje na situaci doma, byly události ve světě jednoznačné: po deseti letech nekonečného handrkování Sověty náhle, za deset dnů, podepsaly (v květnu 1955) smlouvu, již se obnovovala plná nezávislost Rakouska. Poprvé po mnoha letech Rudá armáda šla směrem k východu. Československá “západní” hranice se téměř zdvojnásobila. Chruščovova a Bulganinova dramatická cesta do Bělehradu mluvila za celé svazky. A ani v Praze nebylo možno zcela utajit, co prohlásil Tito 27. července v Karlovci: “I když popravené už nelze vzkřísit, měli by českoslovenští vůdci najít v sobě dost komunistické odvahy, aby minulé chyby přiznali.” Molotov nabízí Adenauerovi plné diplomatické styky se SSSR. Konečně v létě 1955 dochází k ženevské konferenci a po celé dlouhé měsíce vyvolává KSČ ducha koexistence s intenzitou i sentimentalitou, donedávna vyhrazenou jen těm nejsrdcelomnějším mírovým akcím. 20)

21

V tomto ovzduší generální revize politiky Stalinových následníků a z ní plynoucích opatrných pokusů nezměně stalinského byra KSČ sledovat politiku, při níž by se vlk nažral a koza zůstala celá, a rozhodně v sobě neobjevit “komunistickou odvalu”, po níž volal Tito — v tomto ovzduší tedy zral druhý sjezd československých spisovatelů. Po celý rok před sjezdem se v české i slovenské literatuře blýskalo na časy. “Zase přišla doba, kdy básník smí zpívat”, prohlásily *Literární noviny* nadějně už 2. dubna 1955.

20) “Hosté vstupují do zahrady . . . jim jdou v ústrety soudruzi Chruščov a Mikojan, srdečně se smějí a prohazují vtípy. Ne, to není recepce, jak to obvykle bývá, zde rozkvetla srdečnost vztahů, jejichž zárodek vzešel nedávno v Ženevě . . . Tamhle cosi veselého vypravuje soudruh Kaganovič manželkám představitelů Anglie a Egypta . . . Soudruh Molotov obratně řídí na jezeře loďku, na níž zpívá žena velvyslance Indonesie o Moskvě, maršál Koněv kohosí učí lovit ryby . . .” (*Práce* 9. srpna 1955.)

“Západnické”, “idealistické”, “liberalistické”, samoúčelné tendence se objevují v poesii a v umění. Kritizují se literární “špičky” a “velmožové” jako Drda, Majerová, Pujmanová, Řezáč, František Kubka.

V *Literárních novinách* z 3. března si stěžuje Jan Koutík, že západní odborná literatura “se stala výsadou několika vyvolených” a na cesty do zahraničí se dostanou jen ti, “kterým Bůh dal úřad” a proto i rozum a správný kádrový posudek. A o pár dní později kdosi veřejně volá, že “je nutno konečně přestat s oním jesuitským ‘libri prohibiti’ . . .” (*Literární noviny*, 10. března 1955.) Ale toto všechno byly jen literátské střípky, podzemní dunění. Dubnový spisovatelský sjezd byl výbuch. Předně — v souladu s nefalšovanou tradicí české literatury — na sjezdu byl vysloven požadavek, podmiňující nejen literární tvorbu, ale i důstojnost literatury a těch, kdo ji tvoří: propustit básníky a spisovatele z kriminálu. Tento požadavek jasně položil Seifert:

Uvažujeme o spisovatelích uvězněných, myslíme na jejich lidský osud. Vinu, chyby, omyly. Ale mám právo jako český básník vyslovit domněnku, že pykali dost za tyto své politické viny a omyly . . . Všichni dobře víme, jak je možné — vím, že je situace těžká — pokusit se o to, aby jim jejich osud byl aspoň trochu ulehčen. Avšak. drazí přátelé, ještě jednou se vás táž: jsme opravdu jen výrobci veršů, rytmů a metafor? Jsme opravdu jen vyprávěči příběhů a nic víc, abychom měli na mysli jen a jen otázky našeho stavu spisovatelského?

Ruku v ruce s tímto požadavkem šel požadavek rehabilitace spisovatelů umlčených, ostrachisovaných, nespravedlivě pronásledovaných. Mravův podstatu tohoto požadavku osvětlil Hrubín:

K důstojnosti člověka patří svědomí. Když volně píš a vydávám, mohu být opravdu spokojen a nechtít víc? Mohu, ale jen tehdy, dokud líc mé volnosti nemá rub umlčování druhého . . . Kdo z nás si spokojeně chodí spokojeně píše, spokojeně pobírá honoráře a klidně usíná, kdo se staví, jako by byl o ničem nevěděl, kdo neřekne nahlas: Zde se děje křivda!, je zakuklený maloměšťácký sobec — a ten, kdo se dokáže jen tajně stydět, je zbabělec . . . Nehanbí-li se mnohý z nás, budou se za nás jednou hanbit naše děti.

Seifert to formuluje prakticky:

Vyzvete umlčené a neprávem vyloučené spisovatele, kteří jsou ovšem toho jména hodni, k spolupráci. Nečekejte, až přijdou sami a budou prosit. Sotva by přišli, neboť není hodno spisovatele, aby prosil. Dejte jim možnost, aby odpověděli dnes na útoky, na které nemohli odpovědět, když byli vylučováni z literatury, já to sám zažil.

A Školaudy:

Křivdy, spáchané tak zvanými rappisty nedosáhly ve svých rozměrech onoho krutého křížáckého tažení Nezvalovy a Tauferovy sekty proti některým mladým komunistickým spisovatelům po roce 1951 . . .

Vyslovivše tyto dva základní a konkrétní požadavky, spisovatelé přešli k formulaci několika obecných zásad, bez jejichž uplatnění není literatury a umění. Poprvé od roku 1948 se ve veřejné rozpravě objevují základní otázky svobody a pravdivosti literární práce a uměleckého díla.

Znova a znova slyšíme tu zaznívati, a to z úst nikterak nevýznamných, že je zapotřebí, aby spisovatel psal pravdu. To znamená, že spisovatelé v posledních letech pravdu nepsali. Psali nebo nepsali? Dobrovolně či nedobrovolně? Ochotně či neochotně? Bez nadšení či s vřelým souhlasem? Vracím se do minulosti české literatury, a marně hledám, že by některý z velkých českých básníků . . . Neruda. Čech, Machar a Dyk, zastavili se uprostřed svého díla, a stanovše, oznámili svému národu a svým čtenářům, že nemluví pravdu. (Seifert)

Stávalo se, že byli básníci i nuceni k oslavným tirádám, ale láska vnučovaná není milovaná, řeklo by opravené přísloví. O tom všem řemeslní ohňostrojci nikdy nepřemýšlejí . . . (Hrubín)

Spisovatelé se stali mluvčími lidu, poněvadž není naděje, že by jeho jménem promluvíli jiní. (Kaplický)

Kéž bychom v této chvíli my spisovatelé byli opravdu svědomím svého národa, kéž bychom byli svědomím lidu. Neboť, věřte, obávám se, že jsme jím nebyli již po více let, že jsme nebyli svědomím zástupců, ba dokonce, že jsme ani nebyli svědomím sebe samých. (Seifert)

Dominik Tatarka vtipně a politicky jasně vystihl pokrytecké prostředí, v němž literatura a umění musely žít po celá léta:

Představte si, frajerečky a přítelkyně moje, že vám donesu kytičku fialek a zeptám se vás: voní? Vy přivoníte, přivoníte po druhé, ale nic mi neřeknete. Naléhám: voní? — v přesvědčení, že všechny fialky voní. "Drahá moje, ovšem že krásně voní!" — "Ale neříkejte, drahá, voní!" — "Ba, nevoní!"

Rozved'me tuto absurdní věc. Kytička se stane jablkem sváru o moc, o zásady. Kytička hluchých fialek jinak nevoní. Ale pravděpodobně podle všech předpokladů, kterým jsme uvěřili, a podle všech zásad, které vyznáváme, a tedy i podle našeho svatého přesvědčení by měla vonět. Ale ona nevoní! Ale celá naše ideová organizace tvrdí, předpokládá, očekává, věří, že musí vonět . . . Je jedno, že nevoní, i kdyby nevoněla, musí vonět, ze zásadních příčin musí vonět. Členové voleného orgánu, který představuje morální jednotu pracovníků našeho lidového úseku, my všichni, chceme být vzorem jednotnosti a souhlasu. Voní, nevoní, to nikoho nezajímá, už o to ani tak nejde. My tvrdíme a v nejsvětějším přesvěd-

čení souhlasíme všichni spolu, že jakkoli nevoňává kytička voní nám všem povědomou vůní. A činitel Mataj, který teď tuto oblast usměrňuje, se ujme slova se vší rozhodností, vahou moci svého postavení prohlásí ubohou kytičku, která stále ještě nevoní, za voňavou. Všichni víme, co následuje: Pod vahou osobnosti činitele Mataje 8 milionů výtisků tvrdí, rozhlasové stanice hlásají, armáda osvětových, knihovnických, propagačních, vědeckých a popularizačních pracovníků rozvádí, vysvětluje, aplikuje, učí, hlásá: kytička nevoněla, dojemná vůně naplňuje ovzduší naší epochy . . . Zkrátka, z nevoňavé a neškodné kytičky stalo se zlo, stalo se veřejné pokrytectví, které otravuje, rozleptává kůži především mladých lidí.

A konečně Hrubín vytýčil právo básníka a tvůdce býti sám sebou, psáti z nejniternějších, *osobních* popudů:

Básník lidu není ten, kdo o něm mluví, ale ten, kdo mu mluví z duše, z jeho nejhlubšího srdce. Jsou básníci — velikáni, kteří se ztotožnili se svým lidem, tak, že píšice o *sobě*, píší o něm: jak slavně opěvuje Walt Whitman svůj lid v mohutné básni nazvané *Zpěv o mně!*

Sjezd spisovatelů měl bezprostřední důsledky politické v podobě květnových studentských rezolucí; tak jako literární debaty v Petoefiho budapešťském kroužku vytvořily teoretický a možno říci ethický podklad lidové revolty maďarské z podzimu 1956, jako polské “diskusní kluby” vytvořily rámec a theoretickou basi říjnové “revoluce” v Polsku, tak i sjezd čs. spisovatelů z dubna 1956 byl jakýmsi ideovým odrazovým můstkem, z něhož se odpíchli studenti se svým programem.

22

O studentském “akčním programu” z května 1956 a o přesně formulovaných požadavcích, které obsahoval, víme z komunistických pramenů jen z kusých, stranickým tiskem parafrázovaných citátů.²¹⁾ Ale i stranická polemika s “naprosto netypickými” názory studentů postupně odhalila jednotlivé požadavky. Kromě toho se pražští i bratislavští studenti postarali o to, aby podstatné části rezoluce se dostaly do rukou několika dopisovatelů zahraničních listů; tak pražský dopisovatel listu *The New York Times* hlásil z Prahy už 27. května hlavní body studentských požadavků.

Než si jich podrobněji všimneme, je třeba zdůraznit jedno: studenti v Praze, v Bratislavě a jinde nevolají do revoluce, neverbují do “boje

21) Viz informativní studii Václava Karlíka, “Resoluce pražských vysokoškoláků”, *Československý přehled*, č. 6, New York, červen 1956.

proti komunismu”, nechťjí zvrátit existující společenský systém; naopak, žádají, aby požadavky resoluce splnila jediná vládní síla ve státě: strana. 22) To je nejenom realistický, ale v dané situaci také neobyčejně důvtipný postup. Studentská rezoluce prostě žádá, aby vedení KSČ vyvodilo praktické, reformní kroky “z nesprávné praxe” a “minulých omylů”, k nimž se samo sebekriticky přiznalo; aby z vlastní iniciativy a k posílení socialistické myšlenky znemožnilo, aby se opakovaly chyby, plynoucí z “kultu osobnosti” a z “užívání nezákonných method”; krátce, žádali, aby strana opravdu uvedla v život, co po XX. sjezdu hlásala; aby provedla destalinisaci.

Kromě toho studenti, v návalu nápadité improvisace, opravdu formulovali program československé socialistické lidové oposice, program dílčí, ale nic podstatného neopomíjející. O tom, že to nebyl program bláznivý, který by byl pro vládnoucí komunistickou stranu naprosto nepřijatelný, svědčí to, že jej mohla — s jednou zásadní výjimkou — přijmout o pár měsíců později komunistická strana Polska. Tou závažnou výjimkou bylo volání po opoziční straně. 23)

Studenti žádali širokou demokratisaci veřejného života, především neporušování “socialistické zákonitosti”, revisi křiklavě režírovaných politických procesů z minulých let, větší pravomoc poslanců. Žádali, aby domácí tisk pravdivěji než dosud informoval o tom, co se děje doma i ve světě, aby bylo možno sledovat zahraniční časopisy (“aspoň v knihovnách”), aby se přestal rušit zahraniční rozhlas. (Polská vláda po podzimních změnách z roku 1956 přestala rušit dokonce i polské vysílání Svobodné Evropy a dodnes je neruší.) Studenti dále zdůraznili, že “i sovětští znalci” poukazují na to, že se u nás nekriticky přijímá

22) Text resoluce posílají valná shromáždění studentů na tyto čtyři adresy v tomto, důmyslně vymyšleném, pořadí: ÚV KSČ; ÚV Československého svazu mládeže; ministerstvu školství; předsedovi Národního shromáždění. Některé kopie resoluce jsou také adresovány “našemu poslanci” (z příslušného kraje.)

23) V Polsku naproti tomu v kritických chvílích režimu v roce 1956 dělnictvo a inteligence tento požadavek nepostavily. Polská komunistická strana — zejména ovšem její nové gomulkovské vedení — nikdy nebyla izolována od lidu tou měrou, jako KSČ. Polská strana byla s lidem proti sovětskému diktátu v říjnu 56; v poznaňských bouřích dovedla rozpoznat a uznat spravedlivé požadavky dělnictva; a konečně v Polsku se přímo ze strany vykristalisovala kritická oposice, která odsoudila stalinskou minulost a nejhrůznější omyly stranické politiky toho údobí. K tomu všemu v KSČ nebyla ani chuť, ani předpoklady. Proto také studenti žádali vytvoření opoziční (socialistické) strany, která by vyvíjela tlak na “vedoucí” stranu a projevovala se jako kontrolní a zároveň iniciativu lidu přijímající síla.

všechno, co mají v SSSR. Studenti žádali trvalé uvolnění v československém kulturním životě, zejména pak volný přístup k světové literatuře krásné i vědecké; ve školství pak reformu středoškolského i vysokoškolského studia, méně ideologické indoktrinace a více učení, jakož i strukturální reformu v tělovýchově a ve sportu.

Distribuce studentských rezolucí byla originelní: studenti užívali motocyklů a dokonce i letadel. Šli majálesově do ulic s provokativními študáckými hesly — a policie chvílemi nevěděla, které ze standart má zabavovat, zejména když demonstranti každý takový zásah provázeli kompromitujícím voláním, že “policie jde s námi!”

Nejvážnější byl pokus aspoň některých studentských skupin navázat styk s dělnictvem a pohnout je k aktivitě. Studenti se pokoušeli propašovat letáky do továren a do velkých průmyslových podniků. Ale dělníci zřejmě neměli žádného podnětu k tomu, aby šli do ulic, jako v době měnové reformy v červnu 1953. A tak jako spisovatelský sjezd, nepodpořen zdola, nikdy nepřekročil rámec revolty intelektuálů proti regimentaci vzdělanců, tak i studentské rezoluce nakonec nevybočily z hranic jarní majálesové demonstrace, jež potěšily srdce i ducha všech, i těch komunistů, kteří si přáli upevnění a prohloubení “nového kursu”: nestačily však na to, aby si vynutily trvalé reformy na stalinské klíce, zabarikádované v ústředním výboru strany. Teprve později, podle vlastních doznání strany, skupiny komunistických dělníků na stranických i odborářských schůzích přijaly za své některé ze studentských požadavků a žádaly jejich uskutečnění. Volalo se po svolání mimořádného sjezdu strany, po skoncování s censurou a rušením zahraničního rozhlasu, pochybovalo se o “vůdčím” postavení strany a nutnosti lidových milic. 24) Ale do ulic už dělnictvo nešlo.

Toto osudové rozdílné rytmování akcí, formulujících liberalisační požadavky inteligence, dělnictva a jiných větších skupin, je charakteristicky československé a vynikne zejména u srovnání s vývojem v Maďarsku a v Polsku. Je sotva náhodou, že se dělnické akce nikdy nesešly s revoltou intelektuálů a naopak; strana jistě obezřetně usměřňovala tyto výbuchy, zejména v roce 1956, tak, aby nemusela čelit nebezpečné vzpouře hned na několika frontách najednou. Dále tu chyběl styk, bojový styk, mezi lidem a jeho spisovateli, který byl tak rozhodující pro podzimní revoluci v Maďarsku. Studentský entusiasmus v dělnictvu nezabral. S hlediska praktických a trvalých vý-

24) Viz článek Bruno Koehlera v *Životě strany*, březen 1957.

sledků “jarního tání” v Československu z roku 1956 je nadmíru důležité to, co bylo nazváno “vzájemným odpuzováním jinak totožných pólů magnetu” — že se totiž straně podařilo vytvářet mezi různými druhy nespokojenosti s politikou režimu jakási nedorozumění, jež znemožnila, aby se tyto nespokojenosti slily v jeden proud lidového tlaku, jako tomu bylo v Maďarsku a v Polsku.

23

(Když jsem dopisoval tuto část své úvahy o tom, co se stalo s lidem a s komunistickou stranou Československa v údobí 1948-1956, dostal jsem z domova vzkaz od přítele a generačního druha nad jiné mi blízkého, Karla J. S Karlem jsem prožil hezký kus života, jako středoškoláci jsme se spolu toulali po Francii, četli jsme stejné knihy, chodili do Osvo- bozeného divadla a na motocyklu svázeli záložníky o mobilisační noci v roce 1938. Válku prožil Karel doma, já v Anglii, tři roky nás zastihly v Praze a rok 1948 nás opět rozdělil. Jeho vzkaz zněl asi takto: “Snad nejlépe bude, když vy v cizině zůstanete tam, kde jste. Po- zvolna zapomenete na to, že jste Češi a splynete se svým prostředím. Snad to bude tak nejlépe pro všechny.”

Tento vzkaz, vzkaz jakoby od bratra, bolel. Ale — napadlo mě — nemá snad Karel pravdu? Co je to vlastně exil, emigrant, vlast, řeč po deseti letech života, který si v podstatě nežádal nic, než oběti? Jaká vlastně je naše tvář emigranta — a existuje něco takového? Náhle se mi zdálo, že osud exulanta je také částí národního osudu — možná nedůstojnou, možná pitvornou, pokřivenou ponížením, nedůleži- tou, ale přece jen částí, již nelze zcela opomenout.)

24

Počátky ilegálních československých přeběhlíků do západního Ně- mecka po únoru 1948 byly těžké a nezřídka i hladové. Až na výjimky, uprchlíci nevlastnili zhora nic kromě toho, co měli na sobě a v zavazadle, které mohli unést přes hranice. Někteří měli nějaký ten rodinný šperk a pár prozíravých něco na černo koupených dolarů. Od konce války se o bezdomovce (Displaced Persons, DP) starala zvláštní organisace Spojených národů, “International Refugee Organization”: její péče se však vztahovala jen na osoby, které přišly o svůj domov v důsledku války; Čechoslováci byli první masovou emigrací, jež šla v patách politickému převratu. Československo po válce, na rozdíl od

několika jiných zemí, nemělo žádné početnější emigrace, nepočítáme-li odsun sudetských Němců, který byl mezinárodně předem dohodnut. Prakticky to znamenalo, že IRO nemohlo přijímat první vlny pouňorových uprchlíků do svých dobře vybavených a zásobovaných táborů a kasáren; naši uprchlíci byli umíst'ováni v táborech a školních budovách, spravovaných místními německými úřady pro sociální záležitosti. V tehdy dosud okupovaném Německu byla bída a ze všech nejhůř se měly miliony bezdomovců, které jednotlivé zóny přijaly a přijímaly od konce války. Byl jsem v Německu od prvních počátků a mohu potvrdit, že německé úřady dělaly co mohly, a první tisíce uprchlých Čechoslováků jakž takž ubytovaly a krmily jak se dalo z toho šedivého ein-topfgerichtu, který tehdy byl údělem milionů. Hned na počátku se dosáhlo toho, že Čechoslováci měli v táborech samosprávu, plnou volnost pohybu a pokud to jen bylo možné, úředníci-sudetští Němci neměli vliv na vedení tábora nebo střediska.

Tato neutěšená situace trvala až do srpna 1948, kdy zásluhou mnoha intervencí, jakož i neúnavnou činností Jána Papánka, Juraje Slávika a jiných, IRO oficiálně převzalo péči o všechny čs. politické uprchlíky, tedy péči ubytovací, stravovací, zdravotní, právní i imigrační. Situace se rychle a pronikavě zlepšila zejména také v tom, že mnoho uprchlíků opouštělo Německo a odjíždělo dále na západ nebo do zámoří k trvalému pobytu.

Ale už v prvních měsících, ještě v neutěšených chajdách či kasárnách poraženého Německa, Čechoslováci rozvinuli čilou činnost spolkovou, politickou, stranickou a klubovou: skupiny se tříštily ve skupinky, počaly se objevovat první cyklostilované časopisy a debatám nebylo konce. Horliví straníci hlásili v dlouhých dopisech (na které neváhali nalepit svou poslední ceninu — poštovní známku), co kdo řekl proti komu a na koho se má dát zvlášt' dobrý pozor v zájmu bezpečné budoucnosti hnutí; jiní zas organizovali vlastní podzemní hnutí a vysílali domů své "posly"; a někteří na kasárenských dvorech seznamovali hochy se základy vojenské vědy pro případ války, jež měla vypuknout co nevidět.

Veřejně činných politických a vojenských osobností československých se ujímaly americké, britské či francouzské úřady samy a po jistou dobu je ubytovaly a stravovaly. Nejvýznamnější koncentrace těchto lidí byla v americké zoně, ve vile blízko Frankfurtu, kterou lidový vtip v táborech přezděl na "zlatou klec": to proto, že zatím co táborové

osazenstvo mělo plnou volnost pohybu (pokud mělo na cestu), obyvatelé "zlaté klece" směli ven jen občas, na zvláštní propustky; ale za to nebyla nouze ani o jídlo, ani o kuřivo. A ovšem i "zlatá klec" bzučela plánováním, politickými poradami a spisováním memorand o tom, jak tomu opravdu bylo a co má být v budoucnosti. Ale byl tu i kus pořádné sociální práce a nemálo podnikavé improvisace, jež obyčejně šlechtí Čechoslováky v dobách nejistých. Tak si vysokoškolsí studenti zřídili v kasárnách v Ludwigsburgu jakési universitní extenze a postarali se o visa a stipendia pro stovky mladých lidí. V Londýně ustavený "Fond pro politické uprchlíky z Československa" získal větší finanční půjčku, začaly se shromažďovat zásilky potravin a šatstva z Ameriky a frankfurtská kancelář Fondu, s pomocí razítka odcizeného z čs. konsulátu v Mnichově, vydala na 1.500 "provisorních" cestovních pasů s falešným podpisem jakéhosi nic netušícího konsulárního úředníka. Západní konsulární úřady zamhouřily obě oči nad tímto dokumentem a opatřovaly jej vstupními visy až do doby, kdy bylo možno i Čechoslovákům vydávat IRO pasy: stovkám uprchlíků se tak umožnilo opustit Německo hned v prvních měsících po únorových událostech. To bylo zejména důležité pro ty naše vojáky a letce, kteří za války sloužili v Anglii: britské úřady rychle udělovaly těmto lidem vstupní visa a řadu bývalých letců přijala Royal Air Force do svých služeb.

Bylo-li v táborech v Německu a v Rakousku málo jídla a ještě méně pohodlí, o politickou aktivitu nouze nebyla ani v dobách nejhorších. Tak jako doma politická a stranická protikomunistická činnost po únoru rychle sílila, tak i političtí emigranti byli čilí. Patřilo v těch dobách takřka k dobré pověsti, aby každý z významnějších politických předáků, nebo aspoň každá stranická skupina, byla "napojena na domov"; kdekdo měl své "spojení" s domovem, své posly a své žárlivé střežené možnosti styku; nebo aspoň předstíral, že je má. Faktem je, že spojky překračovaly bavorsko-československou hranici oběma směry a doručovaly direktivy, příkazy a hesla. Situační zprávy, takřka bez výjimky zdůrazňovaly, že k válce dojde brzo, že je nevyhnutelná: i v tom se zahraniční akce od počátku plně kryla s náladou doma. Sám jsem nebyl výjimkou v těch dobách, kdy akce stíhala akci a vzrušení z této aktivity zastíňovalo některé skutečnosti nebo aspoň přispívalo k tomu, že při sestavování situačních zpráv přání bylo otcem myšlenky.

(V jedné z těchto zpráv, zaslané ilegální skupině mladých lidí na Moravě k 28. říjnu 1948, vykreslil jsem příští "pravděpodobný" vývoj takto:

Rozhodnutí západních mocností obvinít SSSR z narušování míru před Bezpečnostní radou Spojených národů bylo diktováno snahou prokázat před celým světem, že Sovětský svaz je rušitelem míru a že on (a nikdo jiný) bude odpovědným za případnou světovou válku. A toto rozhodnutí zase bylo vyvoláno přesvědčením, že totiž dohoda, opravdu trvalá a evropské problémy řešící dohoda, se Sověty je nemožná a že tudíž dříve nebo později dojde k válce proti SSSR . . . Jsouce houževnatými zastánci míru a odpůrci války a zabíjení, byli bychom podporovali snahu západních velmocí o smírné řešení obrovského sporu mezi demokracií a komunismem, které by mimo jiné předpokládalo i obnovení demokratických svobod v Československu. Věděli jsme však zároveň, že vzhledem k samotné ideologii a struktuře komunistických diktatur, tato dohoda není možná . . . Musíme i nadále počítat jak s možností poměrně brzkého válečného konfliktu, tak i s delším údobím nesnadného míru a vleklých jednání o dohodu mezi východem a západem. Vlastní začátek válečného konfliktu je rozhodující pro náš boj, který teprve tehdy se bude moci rozvinouti v plné síle . . .

Myslím, že úryvek z tehdejší zprávy obráží v celku věrně obecný názor československého politického exilu z těchto dob. I když se to neříkalo vždy nahlas a naplno, válečné střetnutí mezi Západem a Východem se jevilo jako nevyhnutelné a zároveň jako jediný způsob, jímž v Československu mohou být v dohledné budoucnosti obnoveny demokratické svobody.)

Vidina rychlého mezinárodně-politického vývoje, spějícího k válce, jež zvrátí výlučnou moc SSSR a komunistických stran ve střední a východní Evropě a tedy také v ČSR, nepochybně přispěla k politickým rozepřím v čs. politickém exilu, rozepřím, které začaly hned po únoru 1948 a — v nepoměrně menší intenzitě — neopustily jej do dneška. Ustavení "vrcholné politické reprezentace demokratického československého exilu" v únoru 1949 si vyžádalo rok tahanic a osobních bojů. Zřejmě se účastníkům těchto porad tehdy zdálo, že se nejenom bude opakovat historie prvního a zejména druhého odboje, ale že tato reprisa je už na spadnutí; že tudíž funkce v Radě jsou ne-li zárukou, tedy aspoň předpokladem politické moci ve Čtvrté Československé republice.

Kromě toho byl tu i vrch trpkostí z minulosti, jež leckdy sahaly až do let třicátých: kdo byl vinen nejvíce a kdo méně na pádu První republiky, na polofašistickém intermezzu Republiky druhé, na politice londýnské vlády, na Košickém programu a likvidaci občanských stran, odsunu Němců, pražském centralismu, bratislavském dualismu a tak podobně. Ale většinou to byly jen spory: nikdo neměl ani čas ani odvahu podívat se znovu, po šedesáti letech, na "českou otázku" po dvou národních a státních prohrách.

Tak ovšem i Rada svobodného Československa z února 1949 byla jen slepenec, předstírající dohodu pod tlakem výročí a zahraničních přátel, kteří měli své dobré zkušenosti z dřívější pragmatické politické i diplomatické činnosti vždy realistických Čechoslováků. Základní technický spor, který Radu nikdy neopustil, se točil kolem formulace zásady, kdo má být členem toho úzkého sboru, který jedině mohl a směl o čemkoli rozhodovat, totiž výboru; zda výlučně zástupci politických stran nebo také "nezávislé osobnosti", "odborníci", zda jen zástupci stran, které podepsaly Košický program nebo také aspoň některých stran První republiky; to ovšem vedlo k otázce, kdo vlastně je pravoplatným a legitimním zástupcem těchto politických stran; zda politické strany v exilu mají své politické oprávnění; zda dosud platí poslanecký mandát a jak dlouho; kdo bude předsedou, místopředsedou a pokladníkem a proč ne někdo jiný — stejným právem; což vedlo k urputným debatám o tom, kdo je víc vinen a kdo míň za to, co se s republikou stalo, kdo zradil a kdo vždycky říkal, že to špatně dopadne.

Po deset let se Rada svobodného Československa sjednocovala, drolila a reformovala, množila dělením (jednu dobu byly dvě Rady) a odhodlávala k odpovědné práci. Nic z toho nebylo, kromě hrstky provolání, několik oslav 28. říjnu, bezpočet cyklostilovaných zpráv, které nikdo nečetl, a půl tuctu časopisů, které vznikaly a zanikaly. Různé skupiny v různých konstelacích — ale takřka vždycky stejní vedoucí lidé — se pokoušely o obnovu pracovní aktivity Rady a tyto pokusy dosud trvají v jedenáctém roce po únoru. Dlužno poznamenat, že osud čs. politické reprezentace nebyl ojedinělým: spory — ideové, politické i osobní — rozleptávaly i ostatní poválečná politická hnutí v exilu. Čechoslováci dokonce měli první exilovou reprezentaci ze států střední a východní Evropy, v nichž komunisté naplno nastolili svou moc, jež se aspoň formálně dohodla na jednotném postupu. Byla tu sice — jako u ostatních národních skupin — opozice organizovaných skupin, v daném případě českých a slovenských separatistů a sudetských Němců;

ta však nikdy na západě ohlas a podporu neměla a to z mnoha důvodů: hlavním bylo, že se nikdy nezabavila podezření z nacionalistických a zhusta i reakčních tendencí a cílů. Ale pozdější vývoj prokázal, že rozbroje v Radě byly zhoubnější pro československý exil než pro většinu ostatních národních exilů. Snad především proto, poněvadž Poláci, Maďaři a dokonce i početně malá emigrace z baltských států nebyla tak k ustrnutí fascinována politickým kláním svých vůdců, jako právě Čechoslováci, a postupně si vytvořila (nebo z války udržela) v různých částech západního světa samostatné organizace, které zůstaly živé a dělné. Zejména Poláci, kterých je v exilu nejvíce, si vybudovali své vědecké a umělecké akademie, své knihovny, studijní ústavy a svá nakladatelství, které nejen přežily všechny politické vřavy, ale daly solidní základ zahraniční vědecké, umělecké a publikační činnosti, jejíž význam se uznává nejen v západním světě, ale i v Gomulkově Polsku.

Demokratičtí Čechoslováci v exilu se jen jednou pokusili o rozsáhlejší politicko-kulturní organizaci, osvobozenou od počtů stranického klíče a soustředující se takřka výlučně na studijní a publikační činnost: to je krátká historie Masarykova demokratického svazu, založeného na počátku roku 1949 z iniciativy především Ferdinanda Peroutky, Františka Kovárny, Rudolfa Jílovského, Josefa Diešky, Jana Čepa a několika jiných emigrantů, jejichž zájem se soustředil spíše na kulturu než na politiku. 25) Svaz zahynul dříve, než se mohl pořádně ustavit a začít pracovat.

A zase: historie nepodařených pokusů o čs. exilovou politickou reprezentaci, osud Masarykova demokratického svazu a nekonečné schůzování 26) věnované sporům o kozí chlup, se do značné míry krylo s

25) Později vzniklo i několik jiných "kulturně-politických" skupin, jako studentská skupina sdružující se kolem měsíčníku *Skutečnost*, studijní skupina v "Zahraničním ústavu v exilu", vznikl londýnský Benešův ústav, a v roce 1958 se ustavila "Společnost pro vědu a umění" při Československé národní radě v Americe.

26) Podle výčtu *Svobodného zítřku* (č. 13, Paříž, prosinec 1949) existovaly v té době tyto československé exilové instituce a orgány (kromě Rady, jejích sborů a komisí): 8 politických stran s různými křídly, frakcemi a vzdorofrakcemi; 2 další politické strany "pod krycím označením nadstranických institucí"; 28 ne-stranických svazů a organizací; 147 dalších organizací a spolků; 76 českých a slovenských časopisů, bulletinů a zpravodajství. — Tento výčet i s redakčním komentářem citoval (v březnu 1950) ministr Nosek v čs. parlamentě na důkaz rozštěpenosti čs. politického exilu.

poúnorovou činností demokratického podzemí doma. I tam se odboj vedl zhusta v rámci bývalých politických stran, plánovaly se podmínky dohod o spolupráci jednotlivých skupin nebo státní a politické a hospodářské formy "příští republiky"; a tak od února 1948 podzemní činnost byla rozdrolena, nekoordinována a často ukvapená a neúčinná. Když nadešla chvíle, bylo snadné ji rozdrtit.

Odbojové hnutí, doma i v cizině, spojovalo také přesvědčení, že takřka v ničem nelze spoléhat na sebe a takřka ve všem na jiné: i tentokráte porážka utlačovatele měla přijít zvenčí a nový, svobodější život měl přijít jako dar od hranic republiky. Je jen spravedlivé dodat, že mezinárodně-politický vývoj byl pro politické představitele v exilu v celku nepříznivý a nejednou i bezvýchledný. Podstatné většině exilových politických předáků nechybí nic na poctivém československém vlastenectví a osobních kvalitách. Ale nepřízeň doby je vyvrhla na břeh moře, jehož příboji nerozumějí, a plavba na něm je nad jejich síly.

Tak jako se demokratické opozici v Československu nepodařilo proniknout do důležitých administrativních a hospodářských pozic a odtud ovlivňovat, v rámci daných možností, život v zemi, tak také československá politická reprezentace zůstala bez vlivu na tu činnost, jež se bezprostředně týkala československých záležitostí v širším rámci studené války mezi Západem a Východem: na vysílání zahraničních rozhlasových stanic v českém a slovenském jazyku, zejména pak na stanici Svobodná Evropa a rozsáhlou propagační akci balonovou.

27

Londýnské československé vysílání BBC nikdy nepřerušilo svou práci, jež se tak vynikajícím způsobem osvědčila za války; pokračovalo ve svém střídém zpravodajství, k němuž po únoru 1948 se přidružila řada týdenních komentářů, psaných speciálně pro československé posluchače. Většina redaktorů tu pracovala už za válečných let a několik nadaných novinářů se dovedlo přizpůsobit nové situaci; s rychle rostoucími počty nových "ilegálních" posluchačů si získalo důvěry i obliby politicky zvědavých vrstev v poúnorovém Československu.

Také pařížské vysílání v českém a slovenském jazyku zvýšilo po únoru svou činnost i svůj vliv. Po roztržce jugoslávsko-sovětské nevelké počty komunistických funkcionářů a bývalých sociálních demokratů poslouchaly krátkovlnné československé vysílání z Bělehradu.

Důležitým datem ve studené válce proti stalinskému režimu v ČSR, který si vynutil takřka neproniknutelnou izolaci celé země od západu, jeho lidu, jeho smýšlení a jeho kultury, byl však 1. květen 1951: toho dne (po údobí časově omezených relací na krátkých vlnách) začala vysílat česky a slovensky rozhlasová stanice Svobodná Evropa ("Hlas svobodného Československa", jak se pravilo v každém jejím identifikačním hlášení). Tato stanice, politicky, redakčně i provozně vedená československými exulanty, byla toho květnového dne připravena vysílat celkem 11 a půl hodiny denně na střední vlně 317.2 metru, a to programy nejrůznějšího druhu, od denních zpráv (vysílaných přehledně v každou hodinu) až po koncerty, zábavné pořady a divadelní hry. Počet vysílacích hodin byl později rozšířen na 16 denně, s řadou programů několikrát se opakujících v pevných programových "blocích".

"Hlas svobodného Československa", který se poprvé v plné síle ozval 1. května 1951 z jedné z nejsilnějších vysílaček v Evropě (z Holzkirchenu, blízko Mnichova), byl významnou událostí i v historii propagační války mezi Západem a Východem. Nebot' ideový, programový a taktický postup, jak byl vypracován (z větší části čs. spolupracovníky) pro tuto novou vysílačku, nemá obdoby. V podstatě to byl pokus zasáhnout odpůrce na místě nejcitlivějším, to jest odrazit jeho úsilí o *totalní izolaci* celých národů vybudováním sítě národních rozhlasů, které by po všech stránkách nahradily spoutaný rozhlas v Československu a později i v Maďarsku a v Polsku. Zároveň se politické emigraci dostávala do rukou zbraň, o jaké se za poslední války mezinárodně uznané exilové vládě Benešově ani nesnilo.

Byla to československá politická emigrace, již se tehdy dostalo možnosti jako první uvést tento odvážný experiment ve skutek; přispělo k tomu jistě to, že ve svém složení byla politicky liberálnější a méně zatížená spoluprací s totalitními režimy. Spory, které planuly v ústředních exilových reprezentacích ostatních národních skupin, byly převážně rázu politického: u Čechoslováků převážně osobního. Ale i tak bylo politické, redakční i personální vedení svěřeno nikoli politikům, ale novinářům. Tato politická anomalita přímo vyplývala z osobně i politicky neutěšené situace v čs. politickém exilu. A jak už bylo řečeno, vliv exilové reprezentace a politických stran na politické a propagační zaměření této velké vysílačky neexistoval: naopak, ve směru k Československu, Svobodná Evropa udávala směr i náplň zápasu proti stalinskému režimu v zemi.

Ačkoli československé vysílání Svobodné Evropy bylo od prvního dne rušeno zvláště k tomu vybavenými rušícími stanicemi na území republiky (přípravy k vysílání nebylo možno nadlouho utajit), ohlas taktó široce koncipovaného svobodného československého rozhlasu byl doma okamžitý a mohutný. Nově přicházející uprchlíci z nejrůznějších krajů země vyprávěli o tom, jaký rozruch vznikl a neutilchal mezi protikomunisty i komunisty.

O účinnosti stanice svědčilo také to, že už 21. května, tedy tři týdny po zahájení vysílání, čs. vláda protestovala ostrou diplomatickou notou u vlády americké proti činnosti Svobodné Evropy. Od té doby se komunistický tisk a rozhlas a ovšem i představitelé režimu museli stále potýkat s informacemi a argumenty této vysílačky.

Není možné v rámci této úvahy osvětlit a plně zhodnotit práci rozhlasové stanice Svobodná Evropa a jejího československého vysílání; je na to také dosud příliš brzo.²⁷⁾ Je nutno mít na paměti, kdy vznikla a za jakých mezinárodně-politických okolností: byla odpovědí Západu na pokus o uaprostou izolaci 90 milionů lidí, kteří se neměli a nesměli dovědět, co se opravdu děje nejenom v ostatním světě, ale také v jejich vlastních zemích. Úspěch Svobodné Evropy byl právě v tom, že informoval své posluchače o tom, co se děje po *obou* stranách té vysoké zdi, již se Stalin snažil obehnat svou říši.

Od smrti Stalinovy a zejména od roku 1956 se mnohé změnilo v zemích střední a východní Evropy a také ovšem v komunistických stranách a v Sovětském svazu samotném. Je otázkou, zda československé vysílání Svobodné Evropy a ostatní rozhlasové stanice tyto změny správně postihly, zhodnotily a vyvodily z nich správné důsledky. Jisté je, že v době nejkřutější studené války a Stalinovy předsmrtné megalomanie (jež ve všech svých fázích se věrně ohrážela i v politice a taktice československých stalinců), bylo nemožné hovořit k československému lidu a také ke komunistickým funkcionářům jinak, než přes tu vysokou stalinskou zeď strachu a zaslepenosti; a když s pražské strany nepadaly nic než cihly a kamení, nezbylo, než tu palbu opakovat. Vývoj ukázal, že se přece jen podařilo strhnout pěkný kus ze Stalinovy zděné karantény za vydatné a často nečekané pomoci s té druhé, východní strany.

27) Viz aspoň popisnou publikaci Roberta T. Holta *Radio Free Europe*, Minneapolis 1958.

Od konce dubna 1954 až do října 1956 newyorský "Výbor pro svobodnou Evropu" organizoval tak zv. "Akci Veto" — nový způsob *masového* vedení psychologické války tištěným slovem, fotografií a kresbou. Vodíkem plněné balony nesly na místo určení náklad letáků, miniaturních časopisů a dokonce i drobných knížek; tento informativní a bojově propagační materiál doplňoval tak práci zahraničního rozhlasu. V operačním údobí shora uvedeném bylo vypuštěno do Československa, Polska a Maďarska téměř 660.000 balonů různých velikostí, které rozesely po území těchto tří států přes 302,344.000 letáků a tiskovin. Jen do Československa jich bylo shozeno přes 200 milionů. Po celou dobu dopravovaly balony zejména na území Čech a Moravy miniaturní měsíčník *Svobodná Evropa* v nákladu tři milionů výtisků.

Nebylo divu, že pražská vláda a po ní i ostatní režimy, postižené tímto propagačním náparem, protestovaly diplomatickými notami a nakonec i v mezinárodních organizacích (včetně Spojených národů) proti balonové akci. Československá operace, rozměrná a patrně úspěšná, vypracovala zvláštních "Deset požadavků lidové oposice" 28), s nimiž nakonec strana a vláda musely velmi energicky polemizovat.

28

"Nový kurs", projevující se po Stalinově smrti a zejména po XX. sjezdu v Československu a v ostatních zemích sovětského bloku, a s ním postupující mezinárodní uvolnění, vrcholící podepsáním státní smlouvy s Rakouskem a Ženevskou konferencí čtyř velmocí, měl pronikavý vliv také na politickou emigraci ze zemí střední Evropy. Přivodil v ní první opravdu zásadní rozkol patrně trvalého rázu. Je zajímavé — a pochopitelné — že propagační aparát KSČ nikdy nevyužil tohoto vážného rozkolu, ač jinak celé roky pilně referoval o nejrůznějších drobných sporech, skutečných i fiktivních, v československém politickém exilu. Zásadní rozdíl v nazírání na události v komunistickém světě, jak se zvolna od roku 1953 vytvářel v řadách československého demokratického exilu, očividně rušil obraz exilu, jak jej KSČ pracně vykreslila: černé reakce s konzervativními a fašistickými sklony, které neleží na srdci nic jiného, než návrat Němců a kapita-

28) "Deset požadavků" žádalo: 1. Odbory odborářům! 2. Více peněz, méně řečí! 3. Dělník nepatří na řetěz! 4. Nesahat na volný čas! 5. Konec selské roboty! 6. Menší dodávky — větší úroda! 7. Samospráva, ne úřad! 8. Zboží pro lid, ne pro Sověty! 9. Obnovit službu zákazníkům! 10. Stavět pro rodiny, ne pro stát!

lismu. 29) Pražská propaganda s tímto voskovým muzeem sotva pochodila mezi realistickými českými lidmi, kteří nadto mnohé z těchto “agentů kapitalismu” znali z doby jejich poválečné spolupráce s komunisty v Národní frontě. A naopak, ti z pražských komunistů, kteří měli v cizině možnost hovořit v údobí “tání” se svými krajany-exulanty, byli opravdově a příjemně překvapeni názorovou “pokrokovostí” těchto černých ovcí.

I pro politické exily bylo méně problémů v průběhu studené války za tvrdého vedení Stalinova, který trval na tom, že všechno je buď černé nebo bílé; izolace sovětského světa od světa západního byla téměř úplná a zahraniční politika Moskvy strohá jak její hlavní strůjce, Vjačeslav Molotov. Kromě toho republikánská vláda Spojených států neopomněla se při každé příležitosti hlásit ke své závazně vyhlášené “politice osvobození porobených národů” ve střední a východní Evropě. Nebylo, pravda, nikdy jasné, jakým způsobem se má tohoto osvobození dosáhnout; ale všechny politické emigrace se zuby nehty držely této mlhavé formulace. Patří k ironickým rysům poválečného vývoje, že postalinská zahraniční politika Kremlu, “nový kurs” v lidových demokraciích, XX. sjezd a vývoj v Gomulkově Polsku (spolu s tragickou zkušeností s maďarskou lidovou revoltou) nejen otrásly vnitřní jednotou komunistických stran — ale i jednotou exulantských organizací. Řekli jsme už, že politické exily v podstatě věřily ve válečné řešení sporu mezi Západem a Východem, i když to vždycky neříkaly nahlas. Uvolňování, nový tón sovětské zahraniční politiky a silné revizionistické tendence v jednotlivých komunistických stranách, patrné zejména po XX. sjezdu, zastihly exilní politické reprezentace zcela nepřipraveny. A jestliže komunistickým stranám nějakou chvíli trvalo, než objevily v revizionismu “největší soudobé nebezpečí”, které hrozí, politická emigrace to pochopila okamžitě. Pokládala za svou svatou povinnost varovat nezkušené západní politiky a veřejnost před

29) V exilu byl kdysi sestaven jakýsi kapesní slovník názvů a nadávek, jimiž propagační mašinerie strany častovala své odpůrce v exilu — a je to opravdu vybraný slovníček: od běžného názvu “agenti” (“američti”, “imperialističti” “prachsprosti”) až po běžné označení “zrádci” (“prolhaní”, “štěkající”, “vyjící), je tu všechno nepěkné v plném abecedním rejstříku. Není to ovšem nic nového v dějinách komunistického hnutí, které — zejména, když se dostane k moci — musí být stále ohroženo zevnitř i z vnějšku, úkladným nepřítelem, který se ve svém nepopsatelném, všestraném hyenismu spojuje s čertem d’ablem, jen aby zničil dobré dílo dělníků a rolníků.

vražednou záludností "sovětských úsměvů". V koexistenci viděla pokusy sovětské lišky o pokrytecký rozhovor s důvěřivou západní slepičkou. Na důkaz mohla citovat dlouhou řadu perfidností stalinské politiky. Když byla zahájena ženevská konference, mnoho exulantských politiků rozčilením takřka přestalo dýchat; a když prezident Eisenhower vznesl na konferenci otázku střední a východní Evropy, mnozí exulanti to pokládali takřka za národní katastrofu, zatím co nekomunisté doma po dlouhé době žili opět velkými nadějemi. Když sovětští představitelé odmítli o otázce střední Evropy vůbec jednat, většina exulantských předáků si zhluboka oddychla. Rozhlasové komentáře zahraničních vysílaček se hemžily satirickými poznámkami na "ducha Ženevy", nikoli nepodobného těm duchům, "které vyvolávají podvodníci na spiritistických seáncích." A když odzněla poslední slova na XX. sjezdu KSSS, český politický komentátor vyhlásil, že co se stalo je prostě "nová formulace komunistického plánu na dobytí světa."

Ještě závažnější než sovětská politika "proradných úsměvů" (jež, konec konců, aspoň vedla k plné nezávislosti Rakouska), byly její průvodní zjevy v západním světě a zejména ve Spojených státech, jedině to mocnosti, která se oficiálně hlásila k zásadě "plného osvobození" národů střední a východní Evropy: zvedaly se kritické hlasy, pochybující o uskutečnitelnosti této zásady. Tyto pochyby formuloval nejprve americký diplomat George Kennan jako stoupenec "politiky zadržování" (opaku "politiky osvobozování") a po něm řada jiných veřejně činných osobností na západě, kteří v koexistenční politice Stalinových nástupců a v celém "novém kursu" v satelitních zemích viděli počátky trvalé změny, vedoucí k poněkud normálnějším podmínkám života v zemích komunistického bloku. V knize, kterou Kennan vydal v roce 1954 30), je formulován vcelku už obecně přijatý názor, že v těch zemích, kde komunistická strana je u moci deset nebo i více let, návrat ke *statu quo ante* (tedy k *laissez faire* hospodářství) je nejenom nemožný, ale také nežádoucí. Co víc, Kennan otevřeně říká, že politickým exulantům Amerika "nikterak neposlouží když v nich udržuje naději, že se jednou navrátí domů a začnou tam, kde před deseti či dvaceti lety přestali." A jestliže Kennan je stoupenec krajního názoru v otázce koexistence s komunismem a kritikem zahraniční politiky Dullesovy, deník *The New York Times* nelze vinit z podobně radikálního stanoviska. Tento list jistě tlumočil obecný pocit politicky interesované americké veřejnosti a možná i neoficiální názor vlády,

30) George Kennan, *Realities of American Foreign Policy*, Princeton, 1954.

když už v červnu 1953 napsal na okraj plzeňských demonstrací: "V politických plánech této země (Spojených států — P. T.) není podporovat revolty, v nichž se platí drahými lidskými životy. Také není naším úmyslem jít do války za odstranění tyranie v celém světě." 31)

Studený průvan, který vnikal v době "tání" do exulantských spolkových místností, byl však nepříjemný ještě jinak. Za Stalina a Molotova byly politické exily ideově, politicky a zhusta i takticky v hlavních směrech zajedno nejen s politikou západních vlád, ale i širokým veřejným míněním. "Nový kurs" a ženevské léto přinesly jisté napětí: leckde se politické exily jevily jako skupiny, dožadující se radikálních řešení a zásadních odpovědí na otázky, které zněly nepříjemně a nečasově. Vznikal tu jistý konflikt a to nikoli výlučně na politické rovině. Vystihl to dobře fejetón, psaný v době II. sjezdu spisovatelů v Praze. 32)

Mnohým z nás se teď občas stává, že ve společnosti neexulantských přátel najednou na nás někdo vyhrkne otázkou: "Tak jak, nepojedete se o prázdninách podívat na maminku do Prahy? . . . Teď je přece všechno mnohem volnější tam u vás, ne?" . . .

Bývalo to snazší za Stalina. Když někdo nechápal, byla vždy po ruce bohatá zásoba čerstvých a jasnou řečí mluvících důkazů přímo od pramene . . .

Není pochyby o tom, že pro exulanty, kteří se nehodlají dát prostě znechutit naivitou, s níž se u svých domorodých přátel setkají a kteří se nerozhodli vyhýbat se od nynějška až na další rozhovorům o věcech komunistických, že pro tyto exulanty skončila doba jednoduchosti a pohodlí v argumentech.

V tomto a mnoha podobných úvahách a polemikách, které se rozvinuly v politicky činných kruzích exulantů v době před maďarskou revoltou, obráží se základní obava nesmlouvavých odpůrců "liberalisace": že totiž uvolnění v různých oblastech života v Československu a ostatních zemích sovětské sféry, jisté "zrationalisování diktatury" stabilisuje moc strany doma a věc komunismu ve světě; že lid, kterému nekručí v břiše, nerevoltuje; že režim, který stále většímu počtu lidí umožňuje koupit televizoru nebo motocyklu či občasnou cestu do nekomunistické ciziny, se spíše upevňuje než oslabuje; že se lidé spokojí s tím málem co mají a zapomenou na to, jak chutná opravdová svoboda a skutečná spravedlnost. Takovýto vývoj také téměř vylučuje návrat

31) *The New York Times*. 13. června 1953.

32) "Dáte se otrávit?", *Československý přehled*, č. 5, New York květen 1956.

exilových politiků k moci. Mezinárodně-politicky pak uvolnění vede k jednání a jednání k dohodám, při nichž se snadno zapomíná na velké ideály a malé národy. A proto, čím hůř, tím lépe, říkají dodnes neúprosní zastánci tvrdého boje proti Kremlu a jeho zálučné taktice, ať už se projevuje jako "titoismus", "gomulkismus" nebo "revisionismus" v jednotlivých komunistických stranách.

29

Rozdělení — nikoli vždy jednoznačné — na "neúprosné" a "gradualisty" proběhlo v československém politickém exilu nedramaticky. To proto, poněvadž tento exil jako politicky činná, vyvíjející se a pevný program formulující a propagující jednotka už drahně let neexistuje.

Předáci bývalých demokratických stran setrvali — až na několik výjimek — na pozicích "neúprosných" v přesvědčení, že komunismus a jeho moc nutno zlomit silou. Tuto svoji koncepci hájí, spolu s některými představiteli polských, maďarských a jiných skupin, ve "Shromáždění ujařmených národů". V některých nadnárodních organizacích — na příklad pařížské "Křesťansko-demokratické Unii" — dosud zápas o základní koncepci probíhá v zajímavé sestavě: polští a českoslovenští zástupci hájí "gradualistický" postup, zástupci Maďarů a baltských států postup s "pozice síly".

Stoupenci gradualismu v československém exilu se vystavují nebezpečí nepochopení a dokonce i denunce. Gradualistický postup však nemá nic společného s "appeasementem", s kompromisy se stalinskou nelidskostí, s regimentací ducha i lidí, tím méně se zradou základních ideí a principů, bez nichž není důstojného lidského života.

Gradualismus je v podstatě pragmatický politický postup, vycházející z poznání, že v dnešním světě mocenské zájmy zhusta převažují nad ideologickými, ba i mravními hledisky. Poučil se na historické zkušenosti z doby maďarské revoluce: mocenské a politické okolnosti byly pro západní mocnosti rozhodující a lidová vzpoura byla udušena v krvi. 33) Především však gradualismus obráží změny a procesy, jimiž

33) Tím také utrpěli exulantští stoupenci "tvrdé linie" svou velkou porážku. V říjnu 1956 byla v lidově-demokratickém Maďarsku optimální situace, jaká vůbec může v komunistickém státě vzniknout pro ty síly ve světě, které hlásají "politiku osvobození"; ze západu však Maďarům nikdo nepomohl. Tím padl ovšem i celý a jediný program "neúprosných" exulantů, kteří tím, že odmítají gradualistický postup, nemají alternativy a ocitají se bez akčního politického programu.

komunismus v posledních letech prošel v theorii i v praxi. Uvědomuje si existenci mocných spojenců i neodolatelných společenských sil, které se důrazně a občas revolučně projevují v každé diktatuře, tedy i v diktatuře proletariátu. Zatím co "neúprosní" zastánci řešení s posice síly vidí komunistickou moc jako neměnnou, monolithickou a vlastně vítěznou, gradualisté ji vidí dynamicky, proměnnou, vystavenou zákonům vývoje a změny, zranitelnou a společensky defektní. Tak jako stalinci ve východní Evropě se cítí bezpečně jedině tehdy, když vládne neměnné dogma, když všechno je buď bílé nebo černé, tak i "neúprosní" exiloví politikové vidí jen "komunisty" a "demokraty" a odmítají i jen rozhovor s těmi, kteří možná jsou nositeli stranických legitimací či stranických funkcí, kteří však z vnitřního přesvědčení, z poznání, usilují o revisi jak theorie, tak praxe komunismu. Gradualisté neodmítají tento rozhovor, naopak, vítají jej: může totiž vést k trvalému dorozumění s těmi, kdož po dlouhém bloudění objevili obecnou závaznost mravního úsudku.

Gradualistická koncepce spatřuje v trvalém zmírnění mezinárodního napětí sám předpoklad k růstu svobody z vlastních, vnitřních sil v zemích, kterým vládne komunistická strana, ba dokonce i sil v kádrech této strany. Záleží jí na osudu *žijících* generací v zemích komunismu. Proto usiluje bez postranních úmyslů o dělnou mezinárodní dohodu. Vůbec je prosta záludnosti v tomto svém přesvědčení — tím se liší od propagandistických nebo výlučně taktických gradualistických thezí. Těší se z každého dílčího úspěchu, hospodářského nebo sociálního, z něhož má prospěch řadový občan; podporuje každé — i podmíněné — rozšíření svobody osobní, svobody slova, víry, pohybu.

Byly v památném roce 1956 chvíle tak nadějně a zvěstující změnu, že si českoslovenští emigranti veřejně mohli položit otázku, zda opravdu jsou dosud v exilu. Vojenské potlačení lidové maďarské revolty a události, které je provázely, by se mohly vykládat jako tečka za koncepcí gradualismu. Nezaujatá analýza však prokáže, že tomu je právě naopak. Světový názor, předstírající, že zná lék na všechny nemoci moderní společnosti a představující se jako vrchol všech tužeb lidových mas, který musí silou zbraní a terorem udržovat svou moc nad lidem, je nepochybně v krizi a úpadku. Má-li přežít ve volné soutěži, musí se od základů revidovat; komunisté — i českoslovenští — musí nakonec vidět skutečnosti takové, jaké jsou. Neboť, mluveno s Djilasem, "síla skutečnosti a života byla vždy silnější než brutální násilí a vždy skutečnější než všechny teorie."

(Z dopisu Karlovi J. o velikonocích 1959: “. . . A tak, milý Karle, mám za to, že už nezáleží na tom, zda kdy a zda vůbec se fyzicky vrátíme do země, kterou oba nazýváme svou vlastí. Spíše myslím, že se nevrátíme. Ale copak dějiny člověka neznají příklady toho, kdy lidé žili a soužili společnou myšlenkou a společnými ideály a stejným citem a stejnými boji a stejnou láskou v různých částech světa a mluvili různými jazyky a byli různé barvy pleti? Copak nemáme mnoho společenství hlubších a hodnotnějších, než je společenství národa a (důležité, krásné) společenství jazyka?

Dám Ti příklad: mám strašně rád Prahu, ztrávil jsem tam nejlepší část svého života, byl jsem tam mlád. Ale kdykoli myslím na Prahu, tak nevidím před sebou Hradčany nebo Petřín, ale lidi: Tebe, několik přátel, dlouhou řadu příbuzných a známých, kteří mlčí. Bude-li mi umožněno s nimi hovořit, hovořit volně a svobodně, mimo politiku, mimo ideologii — co na tom záleží, odkud tyto hovory budou vedeny, zda budeme vlastníky těch či oněch cestovních pasů, zda budeme žít v New Yorku nebo v Paříži.

Pro nás — nebo aspoň pro některé z nás — kteří se v cizině pokoušíme formulovat své myšlenky nějakou literární nebo aspoň novinářskou formou — pro nás je jenom toto důležité. Řekl jsem to kdysi tak, že náš fyzický návrat do zemí našeho zrodu je jenom druhořadého významu: na čem opravdu záleží, to je návrat svobody tvořit a psát, soudit naši epochu a zhodnotit situaci člověka. Opravdu, na čem záleží je návrat důstojnosti psanému slovu.

Nemohu to dokázat, ale cítím to ve všech kostech (a k výsměchů reálpolitiků a reálsituací), že tu největší krizi už máme za sebou — vy i my. Už téměř nikdo nepochybuje o tom, že alternativou k zániku je rozhovor. S různých břehů, z různých zkušeností a z různých světových stran říkáme v podstatě totéž; po našem boku přibývá lidí, nescoucích jména, jež patří na druhý břeh: Pasternak, Dudincev, Fast, Djilas, Seifert, Hrubín, Slonimski, Kolakowski, Hlasko, Sartre, Russell, Putrament, Škvorecký a stovky jiných, které ještě nelze jmenovat. Hlasy splývají v chór. I zavraždění se nacházejí v podivném společenství: Milada Horáková a Vladimír Clementis. A vězení a jejich obyvatelé jsou si leckde podobní: ve východním Německu “revisionista” Harich, v Bělehradě “revisionisty” ve vězení držený komunista Djilas. Je to snad dosud paradox, ale je to tak: objevují se přátelé a spojenci

po obou stranách ideologické škarpy a po obou stranách je drtí causa politických realit. A jestliže se politikové, i po všech předchozích špatných zkušenostech, znovu vracejí k jediné možnosti — rozhovoru, není povinností vzdělavců znovu se pokoušet o dialog? Ovšem, ne s každým a ne o všem. I opice umí otvírat pusy a papouška naučíš celým větám.

V heslech, frázích a programech už všechno bylo řečeno a všechno skončilo ve slepé uličce. Jde ovšem o dialog nepoměrně subtilnější, který ostatně od věků je veden pod hlučnou rozpravou mocnářů a parlamentů. Svatý Otec, moderní katolická církev, se pokouší o rozhovor se zastánci protichůdných nebo i nepřátelských názorů, s výhledem na možné zúžení nebo aspoň ohraničení oblasti neshod. Takový dialog — to je maršrůta naší doby, naše naděje, naše výzva k činu. Neboť dialog musí především přinášet svědectví, pravdivé svědectví o situaci člověka. A pokud bude žít touha a vůle podat svědectví o situaci člověka, potud nic není ztraceno.”)

II.

31

V předchozích kapitolách této studie jsem se pokusil vylíčit, jak Komunistická strana Československa postupovala od svého nástupu k moci v únoru 1948 až do léta 1956. Viděli jsme jak zpočátku jen zvolna upevňovala svou moc, jak její politika byla až do Stalinovy smrti určována jasnou politickou direktivou z Moskvy a jak tuto direktivu ústřední výbor strany splňoval přesně a důsledně. Sledovali jsme, jak ve straně probíhal vnitřní boj o moc a jak skončil rozhodným vítězstvím přívrženců centralistické, neoblomně dogmatické a při tom ideologicky bezvýrazné a intelektuálně mdlé skupiny v ústředním výboru. Tato skupina, vedená duchem opatrnickví a váhavosti v dobách, kdy v Moskvě, ve Varšavě či Budapešti docházelo ke změnám politickým a ideologickým i osobním, stála aspoň jednou na pokraji rozkladu stranického aparátu a stranické disciplíny a několikrát byla vystavena náporu kritiky a pokusům o ideologickou revizi uvnitř svých řad.

Moc strany ve státě, či přesněji rozhodující moc jejího politického vedení byla opravdu ohrožena jen jednou v celém údobí deseti let vlády KSČ; byla ohrožena jen na několik dní; byla ohrožena výlučně revolučními událostmi, k nimž došlo mimo hranice Československa. Hovoříme tu ovšem o událostech, které otráslý “zeměmi socialismu” a Sovětským svazem samotným na podzim 1956.

Zatím není možno doložit, jak pronikavě obě revoluce, maďarská a polská, ohrozily komunismus, jeho ideologii, jeho přitažlivost ve světě, jeho vnitřní i mezinárodní soudržnost. Literatura o obou těchto událostech, rozdílných ve svém průběhu i vyvrcholení, ale pramenících ze stejných zdrojů intelektuálního kvasu, revizionistických sil uvnitř hnutí, lidové nespokojenosti a hmotného nedostatku (a patrně i z přetlaku národního sebevědomí) — je dnes bohatá. Jejich mezinárodní dosah však dosud zhodnocen není a být nemůže. Sotva však

bude sporu o tom, že obě události zaujmou významné místo v dějinách 20. století. Z hlediska komunistického hnutí se patrně ukáže, že nejtrvalejší, snad nezhojitelnou, ranou bylo, že široké lidové masy (“dělnická třída”) povstaly proti “dělnické straně”, dovedly formulovat demokratický socialistický program a prosazovat jej za pomoci celých skupin ve vedení strany i ve stranických organizacích. Stojí za povšimnutí, že komunističtí teoretikové se dodnes nedovedli vyrovnat s touto novou “revoluční skutečností”, pro níž není ani příkladu, ani vysvětlení v klasicích marxismu-leninismu či v dějinách komunistického hnutí. Oficiální vysvětlení maďarské revoluce, aspoň bezprostředně po roce 1956, poukazovalo na “chyby” a “omyly” Rákošiho “kliky” a na nedostatek “vnitrostranické demokracie”. Později však přijalo pro běžné propagační potřeby zcela zdiskreditovanou tezi, že maďarské povstání bylo dílem “reakce” domácí i zahraniční, podporované “zrádnými” komunisty typu Nagyho.

Pokud jde o marxismus-leninismus, maďarská i polská revolta posílila tendence, patrně v komunistickém hnutí už po smrti Stalinově a které straničtí ideologové nazvali sumárně “revizionismem”. Jednotlivá politbyra označila revizionismus za “největší nebezpečí”, které v přítomné době hrozí “dělnickému hnutí”, a boj proti této rakovině nikdy neustal. I zde je třeba si počkat na další vývoj, než bude možno zhodnotit míru vlivu revizionistického myšlení na mezinárodní komunismus. Pro Československo jedna okolnost byla rozhodující: žádný z revizionistických názorů, jakkoli opatrných, nenalezl svého zastávce a podporovatele v politickém byru strany, 34) pokud je snad jednou neodhalí dosud nedostupné prameny. Je známo, že ve vedení strany byly rozpravy o tom, jak postupovat dále, a že se názory různily. 35) V kritickém roce 1956 nedošlo však k žádným změnám ve vedení strany, jež

34) Ani v jiných vyšších politických orgánech, na př. v parlamentě. Polští komunističtí poslanci na příklad žádali na svém zasedání 5. září 1956 aktivní a kritickou účast v politickém životě. Dožadovali se práva kontrolovat a kritisovat politiku strany, práva vznášet z plena sněmovny dotazy na členy vlády a zejména práva na “řádně volený Sejm.” (Varšavský rozhlas, 8. září 1956.)

35) V červnu 1958 Novotný doznal, že už na březnovém plenu ÚV došlo “k ideovému kolísání”, projevila se v debatě “desorientace”, “panika”, náznaky “odtrženosti od života”, “oportunismus”. Vedení strany, podle Novotného, si s těmito kritickými projevy dovedlo poradit: “Boj za upevňování jednoty strany je neustálým procesem překonávání jednostranných a nesprávných názorů . . . strana nemůže a nebude trpět šířením nepřátelských buržoasních názorů.” (*Rudé Právo*, 12. června 1956.)

by svědčily o existenci revizionistické opozice, která svou při ve straně prohrála a jejíž mocenské pozice byly likvidovány. Pád prvního náměstka předsedy vlády a člena politbyra A. Čepičky (v dubnu 1956) byl vším jiným, jen ne důsledkem nějakých revizionistických úchylek tohoto samolibého vyznavače sebe sama. Zdá se tedy, že i nesmělé pokusy o formulaci československého revizionismu nikdy nedosáhly stadia politické, organizační nebo dokonce mocenské roviny; zůstaly anonymní, s výjimkou několika jednotlivců ve filosofii, v literatuře a umění. Bude o nich ještě řeč.

Pro doklady o "opozici" ve straně i mimo ni nutno tedy jít k jediným pramenům, které jsou k mání, k stranickým publikacím a k projevům stranických vůdců. Tam také nutno hledat náznaky toho, do jaké míry a na jak dlouho byla opravdu ohrožena moc strany událostmi v Polsku a zejména v Maďarsku. Důkazy lze však nalézt jen pro způsob, jímž vedení strany krizi usměrňovalo, řešilo a nakonec zvládlo. Není to bez poučení pro obdobné situace v budoucnosti.

32

Ve dnech 14. - 25. února 1956 zasedal XX. sjezd Komunistické strany SSSR, na němž byl odsouzen "kult osobnosti" a odhalena aspoň část Stalínových zločinů. 29. a 30. března téhož roku zasedalo v Praze plenum Ústředního výboru KSČ; jediným bodem pořadu byla rozprava o "výsledcích XX. sjezdu KSSS". Rezoluce, jež vyšla z plena je poměrně krátká a skoupá na informace o tom, co se vlastně v Moskvě v únoru událo. Práví se v ní, že moskevský sjezd měl "nesmírný význam" pro celé mezinárodní dělnické hnutí, že posílil politiku koexistence mezi světem socialismu a kapitalismu, že se prokázala správnost "leninské poučky" o různých cestách k socialismu. ÚV KSČ "vyslovuje jednomyslný souhlas s výsledky XX. sjezdu KSSS, ve kterém vidíme nejvýznamnější sjezd KSSS od doby Lenina," sjezd, jehož závěry "vyžadují důkladného kritického pohledu na problémy naší vlastní práce." 36)

Rezoluce sama je v kritice dosavadní politiky KSČ jen heslovitá a přikazuje politickému byru strany, aby "připravil a propracoval" zásadní otázky této rezoluce, spočívající na plenárním referátu Anto-

36) *Rudé Právo*, 4. dubna 1956.

nína Novotného. Materiál takto vypracovaný měl pak být předmětem rozsáhlé celostátní rozpravy ve všech, i nejnižších složkách strany. Upravená a v podrobnostech jistě zkrácená verze Novotného referátu na březnovém plénu vyšla 10. dubna 1956. Je dobrou ukázkou toho, jak politbyro se dovedně pokoušelo zlehčit jak zločiny Stalinovy, které sjezd zčásti odhalil, tak i ideologické a politické důsledky těchto odhalení. Podle Novotného spočíval "mimořádný hluboce revoluční význam" XX. sjezdu především v tom, že "probudí nové tvořivé síly v celém mezinárodním revolučním hnutí." Pokud jde o vedení KSČ, to vidělo "správně" mezinárodní vývoj, "správně" už v roce 1945 odhadlo, v čem tkví "zvláštnosti" československé cesty k socialismu (na př. v pozvolném a nenásilném, "přísně parlamentním" nástupu k moci), a v celku "správně" plánovalo a řídilo hospodářský život země. Pravda, vedení strany se také dopustilo chyb. Novotný nikoho nejmenuje (aspoň nikoho z živých), nikoho specificky neobviňuje. Zřejmě poklesky a omyly strany od roku 1953 byly takového rázu, že si nežádaly změn ve složení politického byra, sekretariátu, ÚV, či vlády.

Novotný doznává, že "i v naší straně jsme kultu osobnosti všichni bez výjimky nejen podléhali, že jsme ho také šířili zejména od doby, kdy se naše strana stala plně vládnoucí stranou ve státě." K chybám, k nimž v tomto údobí došlo čítá Novotný také porušování "socialistické zákonitosti" a to, mezi "pracovníky bezpečnosti i justice . . . (kteří) jsou hlavní silou třídního boje".

Sotva která z komunistických stran ve světě i v sovětském bloku vzala si tak drobná poučení z odhalení XX. sjezdu mateřské strany. Zřejmě stačilo, aby titíž soudruzi, kteří "kultu osobnosti" zcela propadli v záchvatech hysterického patolízalství, si poněkud upravili účes a oprášili se z prachu ponížení, a nastoupili v novém, poněkud skromnějším úboru konzulů lidu. Stejně svérázně si Novotný, přímý účastník XX. sjezdu, počíná v referátě o tomto sjezdu samotném. Je pravděpodobné, že původní text Novotného referátu před plenem ÚV byl podrobnější; publikovaná verze zrcadlí přeopatrné úsilí vedení KSČ říci o zločinech J. V. Stalina co nejméně a v nejasných obrysech. Nejen proto, že chtělo zmírnit otřes, který tato odhalení způsobila mezi věrnými, ale také proto, poněvadž vedení strany se dopustilo podobných zločinů, na př. právě v justici. Novotný ve svém referátě také zcela pominul vření ve straně i mimo ni, mnohostranné, i když roztržité pokusy aspoň o dílčí revizi ideologie i praxe čs. komunismu. Toto úsilí nabylo v Československu zřídka vídané síly právě

po XX. sjezdu a situaci, jež vznikla v KSČ po odsouzení "kultu osobnosti". 37) Doufalo-li vedení strany, že březnovou plenárkou zametlo liščími ocasem před vlastním prahem, pak se šeredně zmýlilo; a domnívalo-li se, že jeho výzva k "široké rozpravě" o důsledcích XX. sjezdu bude mít mdlý ráz nudných a formálních stranických schůzí a "debat" minulých let, mýlilo se ještě hůře.

Někteří pozorovatelé tvrdí, že tu politické byro vzalo na sebe předem vypočtené riziko a že celou rozpravu, čítaje v to dubnový sjezd spisovatelů, kontrolovalo a usměřňovalo. Tak, aniž se kdy tato debata vymkla z rukou, stranické vedení manipulovalo příklony na hrnci lidové i stranické nespokojenosti, takže nikdy nedošlo k přetlaku, který by vyústil ve výbuch. Tato teorie je obhajitelná jen potud, že v systému totální stranické kontroly, jaký byl nastolen v Československu, jednotné vedení vždycky do jisté míry ovládá nástroje a tak zčásti i průběh rozpravy, jejíž vznik je ostatně podmíněn stranickým placet. Tato zásada platí ovšem i o debatách v Polsku a v Maďarsku, které však přece vedly k pronikavé změně stranických garnitur a — v maďarském případě — k lidovému povstání.

Jedním z technických důkazů o tom, že politické byro bylo zaskočeno bouří, kterou zasilo je fakt, že stranický tisk, zpočátku plný výzev ke kritice a revizím jistých rysů dosavadní praxe, počal zamlčovat ideologickou a politickou část této debaty. *Literární noviny*, které jí propůjčily celé strany svých vydání z jara a léta 1956, si už v červnu vysložily jmenovitou důtku ÚV; jiné literární časopisy, jako *Květen* a *Nový život*, které v rozpravě v té či oné formě pokračovaly, byly z moci úřední v roce 1959 zastaveny.

Jiným náznakem toho, že v nižších stranických složkách probíhala kritika a podávaly se návrhy, z nichž šel vedení mráz po zádech, byla tendence vykreslit některé účastníky debaty jako "třídní nepřátele, proniknuvší do orgánů strany", jako kverulanty, anarchisty, zrádce. "Některé neodpovědné živly", píše *Mladá fronta* (17. dubna 1956) "využívají otevřené kritiky a boje proti kultu osobnosti k neuznávání jakýchkoli(!) pokynů vedoucích . . . vede to ke zbytečným hrubým útokům na ty vedoucí, kteří zvůli a anarchii nechtějí připustit." *Rudé Právo* znovu a znovu varuje, že bude nutno skoncovat se "záměrnými

37) Chruščov ve svém projevu na VII. sjezdu komunistické strany Maďarska v prosinci 1959 potvrdil, že po XX. sjezdu KSSS "mnohé strany, včetně strany naší, prošly jistými obtížemi, jakousi horečkou . . ." *Tass*, 1. prosince 1959.)

provokacemi", k nimž v průběhu stranické debaty neustále dochází. Poslanci strany zjišťují, že v diskusi k výsledkům XX. sjezdu se vyskytly hlasy, namířené proti "základům naší strany a našeho zřízení", hlasy, o nichž Novotný prohlašuje, že je jim třeba věnovat "trojnásobnou pozornost . . . zvláště objeví-li se ve straně." 38) Dále je známo, že aspoň v některých organizacích strany a dokonce i v několika ústředních státních úřadech rozprava vyústila v konkrétní požadavky, jejichž cílem byly změny ve vedení strany: 235 stranických (ale jen pražských) organizací vzneslo žádost na ÚV KSČ, aby byl svolán mimořádný sjezd strany, který by podrobil kritice generální linii celého hnutí a zabýval se takovými zásadními otázkami, jakými jsou vedoucí úloha strany ve státě, svoboda tisku, rušení cizího rozhlasu, existence lidových milic a podobně.

Takovýto požadavek, známe-li vývoj a složení KSČ, je vpravdě nevídaný, i když jej není možno srovnávat s událostmi, které probíhaly ve stranách v sousedních zemích. Svědčí také o tom, že tlak prostých členů strany i nestraníků na stranické funkcionáře v místních, okresních i podnikových organizacích a Národních výborech byl asi značný. 39)

Vedení strany mimořádný sjezd však nesvolalo — byl by to patrně počátek jeho konce. Ale opět podle už tolikrát se osvědčivší zásady — at' se vlk nažere a koza zůstane celá — svolává ÚV cosi, co se nazývá "Celostátní konference Komunistické strany Československa". Konala se v Praze ve dnech 11. - 15. června 1956. Konference se účastnilo 694 "delegátů" z celé republiky.

Sekretariát strany, prostřednictvím věrného aparátu krajských organizací, dal příkaz k "volbám" delegátů-funkcionářů a suchou cestou si tak zajistil klidný průběh konference. 40) Ta kromě různých rezo-

38) *Rudé Právo*, 12. června 1956.

39) Dokladů o tomto "tlaku ze zdola", o rozsáhlé občanské kritice, je nepřeberně množství i jen v režimním tisku z jara 1956, prokazujícím nade vší pochybnost, že její kvalita i kvantita podstatně přesáhla rámec, který se jí strana snažila dát. Přehledné zprávy o tomto vývoji viz *Československý přehled*, New York, č. 2, 3, 4, 5, únor — červen 1956.

40) O způsobu, jakým byli vybráni delegáti na "celostátní konferenci" poučuje sjezdová zpráva mandátové komise, zveřejněná v *Rudém Právu* až 16. června 1956. Podle ní komise zjistila, že "delegáti byli řádně zvoleni podle ustanovení stanov strany na plenárních zasedáních krajských výborů". Těch je celkem 19

lucí, (z nichž některé ještě více upevnily organizační kontrolu stranické mašinerie), přijala i ambiciósní směrnice k sestavení druhého pětiletého plánu. Není známo, že by se ozvaly jiné stranické složky, nebo snad i některé z těch 235 organizací, které se na jaře dožadovaly svolání mimořádného sjezdu. Všechno šlo v pečlivé režii jako na drátku a podařilo se hned několik věcí najednou: vyhovět volání stráníků po nějakém veřejném fóru, na němž by bylo možno debatovat o "generální linii" vedení KSČ; vyvolat dojem v nepartajní veřejnosti, že strana není docela hluchá k "občanské" kritice, jež v posledních měsících pronikla do všech škvír denního života; a konečně (a hlavně) prokázat, že vedení má zase stranu pevně v rukou a že nadchází konec debaty — "ve straně nelze věčně jen diskutovat." (Novotný).

Nebyl to malý výkon. Od X. sjezdu bylo vedení strany v nezáviděníhodné situaci, jež se od týdne k týdnu zhoršovala. Krize ve straně se projevovala lavinou pochyb i o nezákladnějších tezích učení, o poslání KSČ, o celém údobí komunistické vlády od roku 1948. Spisovatelský sjezd a studentské demonstrace z jara 1956 prokázaly, že dosavadní politika politického byra je ostře kritisována a postavení strany nadmíru vratké mezi inteligencí — i stranickou. A krize vrcholila zmíněnými apely o svolání mimořádného sjezdu, voláním po systému tajných voleb do všech stranických organizací a po osobních změnách v ÚV. S tím vším muselo se tedy vedení strany nějak vyrovnat a rozkladný proces zastavit. Tento úkol připadl Antonínu Novotnému, prvnímu tajemníku ÚV KSČ, odpovědnému za politiku strany v posledních letech. Novotného referát z 11. června nazvaný "Současná situace a úkoly strany" uveřejněný v *Rudém Právu* 12. června 1956), je dokument, z něhož je možno čerpat nejedno poučení o taktice československého politbyra. Hned na počátku svého dlouhého projevu klade Novotný delegátům otázku všech otázek, jež by na řádně svolaném sjezdu musela okamžitě vyvolat hotovou vřavu:

a podléhají bezprostřední kontrole aparátu politického byra strany. Volby zástupců do krajů se nekonaly v nižších organizačních složkách, okresních a místních organizacích, jejichž počet v roce 1956 odhadl Novotný na více než 47.000. Kromě toho konstatovala mandátová komise, že na zasedání těch 19 krajských výborů byli zvoleni jen ti, kteří se "osvědčili v bojích dělnické třídy proti buržoasii a v bojích za vybudování nového společenského řádu v naší vlasti."

Způsob těchto "voleb" je zřejmě dobře znám nižším stranickým složkám. Proto některé z organizací, které na jaře žádaly mimořádný sjezd strany se domáhaly toho, aby za sjezdové delegáty nemohli být voleni "členové ÚV KSČ, členové vlády, nebo pracovníci stranického aparátu." (*Život strany*, červenec 1956.)

Generální linii strany, zaměřenou na dobudování socialismu v naší vlasti, vypracoval právě před dvěma lety X. sjezd KSČ. Co ukázaly dva roky plnění této linie? Je třeba ji ve světle výsledků XX. sjezdu KSSS měnit? Do jaké míry byla její správnost potvrzena životem a fakty?

A odpovídá:

Fakta svědčí jasně o tom, že tato linie byla a je správná, že na ni nemusíme nic měnit, že jsme ji v podstatě správně a s úspěchem prováděli.

A tato skutečnost, dovozuje dále Novotný, činí zbytečným svolání mimořádného sjezdu strany. Neboť

takový požadavek by byl oprávněný, kdyby bylo třeba změnit generální linii strany, kdyby ÚV nechtěl nebo nebyl schopen řešit závažné problémy země . . . Ale jak dokazují fakta, tak tomu není. Vždyť . . . ÚV vyvodil v zásadě správné důsledky z XX. sjezdu a je odhodlán v tomto směru pokračovat.

ÚV (rozuměj politické byro) také sám rozhodne o tom, jak zdárně v tom směru pokračuje; místo slibovaného návratu k "leninské vnitrostranické demokracii" organizační komise konference navrhuje jednomyslně "zpřesnit znění stanov o vnitrostranické demokracii" v tom smyslu, aby soudruzi nemohli nadále zneužívat diskuse "proti straně". 41) Kromě toho organizační komise dooznala, že některé organizace žádaly o systém tajných voleb všech orgánů strany. Referent Bruno Koehler k tomu na celostátní konferenci poznamenal, že "tento návrh vychází z aplikace stanov KSSS." To znamená, že revizionisté v KSČ se obratným způsobem kryli poukazem na stanovy sovětské strany. Koehler však zdůraznil, že "v KSSS byla tato zásada uplatněna až po úplné likvidaci vykořisťovatelských tříd" (!) a že u nás se "zavedení této zásady ještě nedoporučuje". Kromě toho by tajných voleb "v četných (!) organizacích mohlo být zneužito k prosazení takových kandidátů do stranických výborů, kteří nedávají záruku, že budou probojovávat správnou politiku strany." 42)

41) Doplněný článek 27. stanov zní takto: "Široká vnitrostranická demokracie včetně diskuse (tato dvě slova v předchozí verzi nebyla, P.T.) ve straně musí být uplatňována tak, aby nemohla vést k pokusům o rozšíření cizí nepřátelské ideologie . . ." *Rudé Právo*, 16. června 1956.)

42) *Rudé Právo*, 16. června 1956.

Méně sebevědomý, chvílemi dokonce defensivní tón, nasazuje politbyro v otázce bezpečnosti a policejního režimu. Už na květnovém zasedání ÚV Komunistické strany Slovenska (10. května 1956) bylo řečeno, že ÚV měl už v roce 1954 oznámit veřejnosti “rozhodnutí politického byra o provedení revize některých trestních případů . . . že došlo k zajištění a trestnímu stihání bývalých vedoucích pracovníků příslušných útvarů ministerstva vnitra a že došlo i k odvolání náměstků ministra, odpovědných za příslušné úseky . . .” 43) Široký na témže zasedání doznává, že u nás “docházelo po určitou dobu, hlavně v období mezi léty 1949-1952, k vážným případům porušování socialistické zákonitosti.” Vedení strany se snaží na jaře a v létě 1956 předstírat, ostatně dosti neobratně, že o mučení vyslýchaných a o jiných zverstvech nic nevědělo, a že všechny spadají výhradně na vrub Slánského a jeho kliky.

Není bez zajímavosti, jednak jako doslov k “případu Slánský”, jednak jako další kamének v mosaice profilu čs. komunismu, že na červnové konferenci Novotný dosti podrobně hovořil o této odporné éře KSČ. K prověrce politických procesů v ČSR byla “ihned po X. sjezdu strany” ustavena komise ÚV KSČ, jejímiž členy byli Barák, Hruška, Bakula, Innemann a Mlejnek. V době červnového zasedání tato komise prý ještě pokračovala ve své práci, ale už předběžným prověřováním spisového materiálu (čítajícího “150.000 stran dokumentačního materiálu”) a týkajícího se Slánského činnosti bylo zjištěno, že “je nutno z procesu vyloučit vše, co se týká Jugoslavie a jugoslávských soudruhů.” (Novotný.) Kromě toho byly v procesu jmenovány “některé osoby, které fakticky neměly se Slánským a jeho nepřátelskou činností nic společného. Jde zejména o bratry Fieldy, ale také o úlohu Koni Zilliaca v procesu.” 44) Naproti tomu Novotný oznamuje (“aniž bychom předcházeli závěrečné zprávě, 45) a návrhům na příslušná opatření”) že “bylo dosavadní prověrkou faktů zjištěno, že není důvodů k rehabilitaci Slánského.” Naopak, prověřování zjistilo, že “Slánský se dopustil ještě celé řady dalších trestných činů, které v žalobě nebyly. To se týká na příklad “používání nezákonných method při vyšetřování.” Podle Novotného tato obvinění v původní žalobě nebyla

43) *Rudé Právo*, 12. května 1956.

44) 30. října 1956 oznámilo *Rudé Právo*, že Zilliacus je návštěvou v Praze.

45) Tato zpráva nebyla nikdy publikována.

proto, poněvadž tyto skutečnosti “se týkaly nejen jeho, ale i lidí, kteří se na jeho činnosti podíleli.”

Prověrka procesu Slánský a spol. ukazuje, že celá činnost Slánského byla zločinná. Ze strany chtěl vytvořit bezduchý nástroj, který by sloužil jeho kariéristickým zájmům. V podstatě celá činnost Slánského jasně směřovala proti zájmům našeho lidu, proti zájmům lidově demokratického řádu. Kdyby se Slánskému podařilo uskutečnit jeho cíle, znamenalo by to opuštění zásad i cílů politiky naší strany, přípravu zvratu v naší zemi. (*Rudé Právo*, 12. června 1956.)

Stačí porovnat způsob, jímž se vedení strany “vyrovnalo” s justičními vraždami, čistkami a lámáním údů ve vlastních komunistických řadách v nejménějším údobí stalinismu s postupem, který zvolily komunistické strany v SSSR, Maďarsku, v Polsku, v Bulharsku, aby vynikly hluboké stalinské kořeny politického byra KSČ. A dodejme hned, že tak tehdy mohlo postupovat jen vedení jednotné, jisté si věrností placeného stranického aparátu a v celku imunní k tlakům a kritice “ze zdola”.

Nejinak to dopadlo i s pokusy, které se silně projevily v orgánech KSS, o revizi procesů se slovenskými “buržoasnými nacionalisty”. Rezoluce ÚV KSS, uveřejněná v bratislavské *Pravdě* 15. května 1956 doznává, že stranické organizace se tázaly, zda “buržoazní nacionalisti Husák a spol. neboli súdení pre svoje nesprávne názory a či teda ich odsúdenie bolo správne . . .” Viliam Široký to za vedení KSS jednoznačně rozhodl:

No treba otvorene povedať, že sa ozvali tiež kritické a rozličné iné hlasy. Hovorí sa o tom, že slovenská otázka vraj nebola uspokojivo vyriešená, ba šíria sa aj také názory, že v boji proti buržoáznacionalistickej úchyľke a skupine v našej strane nemala pravdu strana, ale buržoáznacionalistická skupina . . . Súruh Lenin kladie otázku: ‘Čo stojí vyššie — právo národov na samourčenie, a či socializmus?’

A odpovedá: ‘Socializmus stojí vyššie’ . . . V našich sporoch s buržoáznacionalistickou skupinou nešlo o to, aká má byť právomoc slovenských národných orgánov zásadne, ale so zreteľom na danú situáciu. Splniť v období pred februárom 1948 požiadavky buržoázných nacionalistov, znamenalo významne posilniť pozície buržoázných nacionalistov . . . (*Pravda*, 12. května 1956.)

Na tuto notu tedy končí v KSČ vývoj, který v Maďarsku a Polsku otrásl celou stavbou komunismu v těchto zemích. Zatím co v Maďarsku půl milionu lidí sleduje “opravený” pohřeb rehabilitovaného Rajka, čs. politbyro nejenom vůbec vážně neuvažuje o solidnější revizi procesu se Slánským a druhy, ale dokonce nenachází ani slovíčka od-

sudku pro podvodný, fašistický, antisemitský ráz tohoto procesu. Dokonce i rehabilitace těch živých, tedy i těch, kteří podle Novotného byli oběti Slánského “protizákonných method”, mají přísně nepolitický ráz; pro širokou veřejnost i stranické kádry to vypadá tak, že se v civilním životě a na třetířadých místech objevují lidé jako Hajdú, London, Bareš, Lašťovička, Goldstuecker, Pavel Reimann, Spitzer, Šafránek. Nedostává se jim ani stínu zadostiučinění, stranického či občanského. Ve stranických análech i na židlich úradů, v nichž usedli, jsou to lidé bez minulosti. Ani jeden člen politbyra v roce 1956 (aspoň podle dosud dostupných pramenů) neprovedl účinnou, bolševickou kritiku dosavadní politiky strany právě v otázce porušování tak zvané “socialistické zákonitosti”. Pravda, padlo mnoho kulatých slov o “nepřípustných vyšetřovacích methodách” — patrně proto, aby se řeklo aspoň něco na adresu těch funkcionářů a členů strany, kteří byli opravdu omráčeni odhaleními Chruščovovými, a některých maďarských a polských soudruhů. 46) Občas převládá pustý cynismus. Člen politbyra Barák na červnové konferenci s vážnou tváří tvrdil, že zatím co v První republice bylo” 425 kriminálů”, má lidově-demokratické Československo jen “23 nápravných zařízení”. A na tiskové konferenci se zahraničními novináři v Praze odpověděl Široký na otázku, zda ČSR vyhlásí všeobecnou amnestii jako Polsko: “Formálně bychom také mohli vyhlásit amnestii, ale nemáme koho propustit.” 47)

Když se zamyslíme nad postupem vedení strany v nesnadném prvním půlletí roku 1956, půlroce, kdy v řadě zemí sovětského bloku a v SSSR samotném se projevovalo silné úsilí o revizi teorie i praxe komunismu, dospějeme k závěru, že toto vedení nemohlo postupovat jinak. A to ze tří důvodů, z nichž první je zásadního rázu. XX. sjezdu KSSS předcházela výměna stráží a boj o moc ve straně, který aspoň zčásti byl ukončen vítězstvím jedné frakce. V Polsku i v Maďarsku soudili stalinismus a jeho zvěrstva aspoň zčásti ti komunisté, kteří v posledních letech byli více nebo méně vyraženi z vlivných stranických pozic, nebo dokonce se stali přímými oběti stalinské perzekuce. V Československu — pod tlakem vnějších událostí — hodnotili “výstřelky” stalinismu výlučně ti, kdo po stalinsku vládli, nebo dokonce ti, kdo

46) ÚV KSČ však hned po skončení celostátní konference “odvolal z funkce ministra spravedlnosti Jana Bartušku a z funkce generálního prokurátora Václava Aleše. Novým ministrem spravedlnosti byl jmenován Václav Škoda.

47) *Rudé Právo* 25. května 1956.

se stalinskými methodami dostali k moci v politbyru — to jest především původně jednolitá skupina Novotný-Široký. Je jen logické, že z těchto rukou nebylo možno očekávat účinnou revizi programu i praxe strany. Tato revize — a to je druhý důvod pro specificky československou tvář destalinisace — by totiž odhalila právě špičkové členy politického byra strany, jak bylo složeno roku 1956, jako bezprostředně odpovědné za všechno, co se dělo ve straně a ve státě mezi lety 1950-1953, tedy v období nejtvrdšího stalinského teroru. A za třetí — proč by mělo odsoudit násilí, teror a čistou sílu moci právě to stranické vedení, které vyznává moc a sílu moci? Vždycky se mu osvědčila, vždycky se k ní vrátilo v kritických nebo nejistých chvílích. Postup ve “stranické rozpravě” z roku 1956 o “přehmatech proti spravedlnosti” a při přeshetřování procesu se Slánským a druhy jen ztvdil tuto zlatou zásadu.

34

Konference strany se také vyrovnala s dubnovým sjezdem Svazu čs. spisovatelů. Politické byro se cítilo natolik pevně v sedle, že přešlo do protiútoků a neváhalo povolát do boje na kulturní frontě právě ty literární stalince, které sjezd odsoudil a odmítl: Štolla, 48) Drdu, Taufra, Skálu, a ostatní agitpropčičky. Velicím důstojníkem protiofensivy proti spisovatelům byl Václav Kopecký. Podle Kopeckého strana původně očekávala, že “sjezd spisovatelů bude s hlubokou vážností projednávat otázky slovesné umělecké tvorby . . . že usnesení XX. Sjezdu KSSS přispějí k tomu, aby se spisovatelé na svém sjezdu mohli v novém optimistickém duchu v nové bohatosti obírat tematikou slovesné tvorby . . . Věci se vyvinuly tak, že otázky slovesné umělecké tvorby byly na sjezdu spisovatelů najednou zatlačovány do pozadí . . . (Sjezd) nabýval často takového politického rázu, že se k němu nemůžeme nevyslovit . . . někteří spisovatelé použili sjezdu k tomu, aby s jeho tribuny veřejně rozvinuli otázky naší *vnitrostranické diskuse* (podtrhuje P. T.) a aby se i obořili na naše lidově demokratické zřízení.” 49) Někteří spisovatelé, dokládal Kopecký, nepochopili výzvu strany k diskusi o stalinské éře čs. komunismu, ba dokonce ji politicky zneužili. Někteří z nich měli zcela

48) Štoll byl sice z příkazu ÚV odvolán z funkce ministra kultury, ale byl hned jmenován rektorem “Institutu společenských věd” při ÚV KSČ.”

49) Kopeckého projev vyšel v *Rudém Právu* 15. června 1956.

mylnou představu "o svém poslání v souvislosti s kritikou v naší straně a této představě na sjezdu holdovali, neslyšice, nevidíce . . .". Jinými slovy, "někteří" — mezi nimi i význační komunističtí spisovatelé — vzali výzvu strany k diskusi vážně, odsoudili kulturní politiku strany a volali po nezávislosti na propagačních potřebách strany. Na to všechno Kopecký odpovídá prostě a po česku: pánové, nechte si zajít chutě. Ne my, členové politického byra, ale i lid, dělníci, takovéhle intelektuální táčky prostě nestrpí! Ale těm, kdož opět srovnají krok s vedením strany slibujeme "všechnu podporu (tomuto) úsilí o správné usměrnění (!) další činnosti Svazu československých spisovatelů . . . (Strana) vyhrazuje si i mezi spisovateli možnost výchovného vlivu v duchu socialismu."

Kopeckému připadl také úkol se vypořádat s jiným projevem ducha odboje, který zpestřil československé jaro 1956, totiž se studentskými vysokoškolskými rezolucemi. Z jednání celostátní konference je zřejmé, že vedení strany bylo překvapeno rozsahem a snad i dobrou organizací studentské kampaně.

Kopecký na konferenci neváhá označit studentské rezoluce za "důmyslně politicky formulované", a Novotný jmenuje studenty (nikoli spisovatele) na prvním místě mezi těmi společenskými skupinami, které projeví nedostatečnou "třídní zralost" a přejaly "cizí názory". Je důležité pro další činnost strany zjistit, dokládá Novotný, "u koho se nesprávné názory projeví". Ministr školství Kahuda přiznává ještě závažnější okolnost, že totiž vysokoškolští profesori "až na čestné výjimky" (!) "mlčeli, at' už izolování a překvapení, či pod vlivem pozůstatků buržoasní ideologie sami rozkolísání . . . Katedry marxismu-leninismu . . . jejich pracovníci . . . se měli jako první postavit proti oportunistickým a bezzásadovým liberalistickým tendencím některých vysokoškoláků. Avšak ani tito učitelé mnohdy tak neučinili." 50)

Je pravděpodobné, že tyto skutečnosti, neméně než studentské požadavky samy, vedly politické byro k tomu, aby už v dubnu zahájilo rozpravu o celém školském systému a provedlo aspoň dočasný, taktický ústup. O této rozpravě, pokud se vůbec konala, není zpráv. Ale Kopecký důrazně ujišťuje na celostátní konferenci, že právě v době vystoupení vysokoškolských studentů v dubnu 1956, "vcházelo ve známost důležité usnesení ÚV KSČ o zvýšení úrovně a o dalším rozvoji vysokých škol . . . (které) řeší i řadu otázek, v nichž se určitá část vysokoškolských studentů dala svěst k politováníhodným akcím."

50) *Literární noviny*, 23. června 1956.

Ve skutečnosti vedení strany v ničem nevyhovělo studentským požadavkům z jara 1956; naopak zostrilo třídní numerus clausus. Ještě přísnější výběr vysokoškoláků podle třídního původu a zintenzivnění marxisticko-leninské výuky — to byla pravá odpověď politbyra i na tuto fázi výbuchu nespokojenosti z bouřného jara 1956.

35

(Nikdy jsem se nedivil tomu, že komunistická strana upevňuje svou moc v zemi, kde tuto moc uchvátí, že socialisuje, pokouší se uskutečňovat svůj program. Cokoli jiného by bylo v protikladu s historickou znalostí hnutí spiklenců i vládařů, kteří zmocnivše se moci zčásti přejímali, zčásti zavrhli odkaz svých předchůdců. Vždycky jsem se pobavil zprávami amerických novinářů, kteří přijeli do Moskvy a zjistili, že v SSSR není svoboda tisku. — Pak je tu ovšem otázka method, zásada, že cíl světí všechny, i ty nejnelidštější prostředky — ale i ta patří do kategorie mravních hodnot, které staliniští komunisté neuznávají.)

Co se mi vždycky zdálo zvlášť nepěkné na československém komunismu po roce 1948 byla nikoli oddanost jeho představitelů komunistickým zásadám, ale oportunistická, amorfní, dvojaká kvalita této oddanosti. Tak dvanáct let strana buduje a dovršuje socialismus ve státě, jehož ústava, kterou si KSČ sama dala, zaručuje právo na soukromé vlastnictví živností a podniků, zaměstnávajících až 50 lidí, právo na soukromé vlastnictví půdy do výměry 50 hektarů a dokonce i rovná práva všem občanům bez rozdílu. Proč tyhle kejkle v zemi, kde soukromé podnikání bylo zlikvidováno, téměř 90 procent půdy zkolektivisováno a kde ostrý třídní boj je na denním pořádku stranické propagandy i praxe? Na mezinárodních festivalech, kongresech a kulturních podnikcích v západních či neutrálních státech jen českoslovenští účastníci se tají tím, že jsou komunisté (nebo po straně vykládají, “to víte . . . musíme . . . jinak bych nemohl cestovat . . . no, něco na té myšlence je . . .”), ale v Bukurešti nebo Pekingy se titíž soudruzi bijí v bolševická prsa! Proč se plně neztotožnit se zásadami třídního boje a bolševické bdělosti spíše než potutelně hovořit o tom, že každou svobodu nutno “regulovat”, všechna práva občanů omezovat, jinak by došlo k “anarchii”?

Československá komunistická skutečnost nejsou jen zestátněné fabriky, čist'oučké nemocnice a bezplatné lékařské ošetření, ale také třídní diskriminace, administrativní a ideologické zásahy do všech oblastí

lidové tvorby, závislost na Sovětském svazu. Rosenthal z New York Times to vystihl ve zkratce: viděl v Praze zbrusu novou, moderní školní budovu — radost pohledět; ale později se náhodou setkal s lékařem, jehož dvanáctiletá dcera na téže škole cosi poznamenala o revoluci v Maďarsku, už nikdy se nedostane na universitu, otec už nikdy se nebude moci vrátit do nemocnice, z níž byl propuštěn, a celá rodina už se nikdy nezbatí nepříznivého kádrového posudku. Co je skutečnější skutečnost — nová škola nebo zničený život?

Čeští komunisté jen zřídka jsou natolik marxistickými komunisty, aby se dovedli znát k oběma skutečnostem, přijímat je a být připraveni na jejich důsledky.)

36

Celostátní konference KSČ z června 1956 značí rozhodný přelom v postalinském vývoji v Československu. Věnoval jsem jí proto v těchto kapitolách obšírnější pozornost. Tato konference, jež byla výsledkem předchozích příprav ve stranickém aparátě a rozprav v soudržném politickém byru strany, je počátkem konce údobí "tání" v lidově-demokratickém Československu. Je počátkem rozhodné protiofenzivy stranického vedení. Je signálem, hlásícím konec rozpravy i jen o možnostech specificky československé cesty k socialismu. 51)

Komunistická strana Československa je tak první ze všech stran komunistického bloku (s výjimkou albánské, ale včetně sovětské a čínské), které se podařilo suchou cestou překonat následky bouře, kterou zasil boj o nástupnictví v Kremlu a XX. sjezd KSSS. Do protiofenzivy nastoupila strana na čele s nezměněným vedením úzce spjatým s výkyvy a zločiny stalinské éry; toto vedení neodvolalo prakticky nic z politických procesů i justičních omylů a vražd, jichž se dopustilo; nepravdami a půl tuctem "odvolání" z funkcí předstíralo nesouhlas s porušováním "socialistické legality" v minulosti.

Toto všechno čtyři měsíce před převratnými událostmi v sousedním Polsku a Maďarsku a v době, kdy v řadě ostatních zemí bloku liberalizující tendence ve straně i mimo stranu sílily, burcovaly masy, přispívaly k formulaci nových tezí a dokonce připravovaly půdu k politickým akcím. Polské a maďarské události z podzimu 1956 za-

51) Potvrdil to otevřeně o dva roky později Ladislav Štoll, který prohlásil, že červnové jednání znemožnilo, aby "se u nás projevil vážnější nebezpečí revizionismu." (*Rudé Právo*, 7. července 1958.)

stihly vedení strany pevně v sedle, jednotné, bez náznaku "národné komunistické" frakce, plně ovládající stranický aparát. Ale politbyru KSČ se podařilo víc, než jenom v krátkém dobovém úseku postupně zneškodnit skupiny lidí, především straníky, kteří usilovali o revizi programu i politiky strany. Podařilo se mu výlučně administrativními zásahy zlikvidovat také ducha odporu, i naději na trvalou změnu některých zásad a většiny method československého komunismu.

Nejen to; vedení strany se cítilo natolik silné, že už v červnu 1956 formulovalo základní ideologickou linii své nezreformované politiky. Jedna ze stěžejních částí Novotného projevu na červnové konferenci zní takto:

Existují falešné a nesprávné názory, které i u nás pramení z pochybených iluzí, že zmírnění mezinárodního napětí znamená i zmírnění ideového boje. Jsou názory, požadující jakési zmírnění nebo soulad na poli ideologie vůči kapitalistům. Ze skutečnosti, že jsme pro mírové soužití a soutěžení s kapitalismem a že oceňujeme i některé technické a kulturní výsledky, dosažené v kapitalistických zemích, nelze však nikterak vyvozovat, že by bylo možno polevit v boji proti buržoazní ideologii, proti názorům, založeným na kapitalistických vztazích mezi lidmi. Naopak, širší styk s kapitalistickým světem, s různými směry socialistického hnutí a zesílení výchovné funkce našeho státu vyžadují daleko větší ideologického, marxisticko-leninského zakalení, daleko větší ideové pevnosti. (*Rudé Právo*, 12. června 1956.)

Po červnové konferenci aparát strany opravdu kalil ocel kázně bez únavy ve všech složkách, masových organizacích i v zájmových svazech. Červenec byl měsícem další konsolidace stranických pozic; ze tří stran vedlo politbyro svou protiofenzivu: ve dnech 12.-13. července zasedal ÚV KSS v Bratislavě; 24. července sněmovala vláda na zvláštním zasedání v Praze; a 30. července se sešlo Národní shromáždění. Všechna tři zasedání jen důrazně a do únavy opakovala to, co bylo řečeno na červnové konferenci KSČ.

Za červencového zasedání vlády vyšlo několik usnesení, která měla vzbudit dojem, že strana myslí vážně aspoň něco z toho, co sebekriticky označila za škodlivé nebo zanedbané. Vláda rozhodla zvýšit odpovědnost národních výborů, pravomoc hospodářských ministrů, jejich náměstků, ředitelů hlavních správ a podniků, jakož i pravomoc krajských národních výborů v otázkách zemědělských. Zrušila několik poverenictev, pokusila se zredukovat papírovou válku v administrativě a konečně také doplnila (ale v podstatě nijak nezměnila) — zákon o vysokých školách. V oblasti zahraničně politické a propagační vláda

znovu vyhlašuje své odhodlání upevňovat a rozvíjet československo-polské přátelství; snížila také stav armády o dalších 10,000 mužů “jako příspěvek k úsilí národů o odzbrojení.” 52)

A tak Široký před Národním shromážděním vyhlašuje jako skutečnost to, o co vedení strany nejvíce usilovalo po XX. sjezdu: že existuje “naprostá jednota” lidu, strany a vlády.

Mezitím však se stahovaly temné mraky nad Poznaní a polskou komunistickou stranou.

37

Ze způsobu, jímž sekretariát KSČ interpretoval poznaňské události lze důvodně soudit, že je nebral na lehkou váhu. 53) Zprávy z Maďarska z téhož údobí rovněž vzbuzovaly nejistotu o tom, co se vlastně děje v sousedních stranách. Tím spíše, že zejména v pozdním létě 1956 zřejmě chyběla jasná sovětská direktiva. A přicházely ty zneklidňující zprávy právě v době, kdy se Novotnému a druhům podařilo zdolat domácí nesnáze. První zpráva o poznaňských dělnických bouřích (které vypukly 28. června) se objevuje v *Rudém Právu* 30. června a to na poslední straně ve varšavském hlášení ČTK. Práví se v ní, že “imperialističtí agenti” a “reakční podzemí” se pokoušeli “vyprovokovat akce proti lidové moci.” O den později ČTK k tomu dodává, opět nenápadně, že se “provokatérům podařilo . . . vyvést část dělníků do ulic.” Úvodník *Rudého Práva* z 2. července nabádá důtklivě členy KSČ k bdělosti a ostražitosti.

5. července odjela do Varšavy čs. vládní delegace, složená většinou z hospodářských ministrů a činitelů a na čele se Širokým. Tisk věnuje

52) Kromě toho vedení strany se odhodlalo k několika gestům, živícím naděje, že snad přece jen ruská vlna “tání” hned tak nezamrzne v čs. politbyru. Tak se zjednodušuje řízení o vydávání cestovních pasů, liberalizuje se dopisový styk s cizinou, začíná vycházet měsíčník *Světová literatura*; zároveň s československou hymnou už není povinností hrát hymnu sovětskou a kdo chce může si vsadit ve “Stazce”: Andula Sedláčková se po deseti letech znovu objevuje na jevišti, lidé “zprava” i “zleva”, jako František Langer a Bohuslav Lašťovička, zase mohou publikovat, Švermová a několik jiných “účastníků Slánského spiknutí” je propuštěno z vězení. A Čedok slibuje pěkné zájezdy do “sprátelené” ciziny.

53) *Neue Zuercher Zeitung* (9. července) hlásila z “věrohodných pramenů”, že ministerstvo vnitra odvolalo 3. července dovolené členů bezpečnostní služby a že závodní milice dostaly čerstvý přiděl zbraní a střeliva.

bedlivou pozornost průběhu této návštěvy a cituje obsírně z projevů Širokého i polských hostitelů ty pasáže, zdůrazňující “nerozbornou jednotu” československo-polského spojení a širě i jednotu celého socialistického tábora, jednotu, již se “nikomu a ničemu” nepodaří rozdrtit. Cesta vládní delegace tak svým způsobem splňuje nejnaléhavější požadavek sovětské politiky té chvíle — prokázat, že XX. sjezd a pozdější události jednotou bloku a jednotlivých stran neotřásl, a že žádná z těchto stran nehodlá snad jít vlastní cestou k socialismu po vzoru jugoslávském. Stejnému cíli zřejmě slouží obsáhlé prohlášení ÚV KSČ (uveřejněné v tisku 11. července), v němž se rekapituluje správnost “leninské” linie strany v posledních pěti měsících a varuje se před nebezpečím pokusů o “podkopání mezinárodní jednoty našeho revolučního hnutí.” KSČ vyslovuje názor, že “postup každé jednotlivé strany i soudružskou výměnu názorů mezi stranami je třeba posuzovat z toho hlediska, jak vyjadřuje (tuto) principiální marxisticko-leninskou jednotu, jak upevňuje mezinárodní komunistickou solidaritu...”

A vládní prohlášení z 31. července, přednesené Širokým, říká doslova:

Imperialistické kruhy na Západě, jak jsem se už zmínil, ve dne v noci sní o tom, rozdělit nějak socialistický tábor, zejména uvolnit vztahy lidově demokratických států k Sovětskému svazu. Jak víme, přání bývá otcem myšlenky. Jakkoli je to podivné, i naše cesta do Polska vyvolala v těchto kruzích naději, zdali snad polsko-československá spolupráce nemohla v sobě skrývat podobné tendence. Rádi ujišťujeme tyto kruhy, že se katastrofálně mýlí. Upřímné přátelství a bratrská spolupráce Československa s Polskem i s ostatními státy tábora socialismu je a vždy bude činitelem dále upevňujícím a posilujícím jednotu tohoto tábora, dále posilujícím naši společnou lásku k Sovětskému svazu. (*Rudé Právo*, 31. července 1956.)

Ale krize v polské straně se prohlubovala. Kromě toho strana a vláda ve Varšavě odhalovaly pravou příčinu poznaňských bouří a postupně opustily nedoložitelné obvinění, že poznaňská revolta byla dílem zahraniční a domácí “reakce”. Výsledky šetření zvláštní komise polské strany prokazovaly nade vše pochybnost, že v Poznani došlo k dělnické vzpouře, k protestu i ve straně organizovaných “pracujících” proti vykořisťování stranickou byrokracií, proti celé atmosféře fízlovství, popohaněctví a věčného nedostatku, jež byla po léta údělem polského dělníka. Rozkol mezi masami a stranou — i jen možnost takového rozkolu — KSČ vždycky popírala. Tato situace — a patrně i nedostatečná specifičnost moskevských direktiv — si vynutily se strany KSČ postup, který hned tak nemá obdoby: politbyro censuro-

valo situační zprávy i průběh vnitrostranických debat, publikovaných v tisku soudružské polské strany. Především — až na drobné korektury — nikdy neopustilo svou tezi o reakčně-konspirátorském vzniku, rázu, i průběhu poznaňských demonstrací, dokonce ani tehdy, když řádné polské soudy osvobodily většinu obžalovaných z účasti na těchto bouřích a kdy polská strana uznala sociální a politický ráz vzpoury. Za druhé — a to je pikantní — jak přikázalo všemu československému tisku a rozhlasu referovat o průběhu červencového zasedání ÚV polské komunistické strany.

Bylo to zasedání, které tři dny po Poznani položilo základ “polského října” v hlavách strany a odhalilo prohnilé základy, na nichž spočíval polský režim stalinské éry. Obžalovací spis proti dosavadní politice strany přednesl — k jistotné hrůze pražských soudruhů — sám první tajemník KSP, Edward Ocháb. Byla to obsáhlá zpráva, čítající 37 na stroji hustě psaných stran, vyčísľující omyly, nedostatky a prohry polské strany, vykresľující zoufalý obraz polského hospodářství, propast mezi stranou a lidem, naprostý nedostatek demokratického postupu ve vedení strany, zločiny proti lidskosti, po léta páchané tajnou policií a bezpečnostními orgány. 54) Zpráva ČTK z 22. července, uveřejněná v denním tisku, stěsňala Ochábův referát do čtyř nevinných sloupků; střední část projevu, obsahující zmínky o oprávněnosti požadavků demonstřujících poznaňských dělníků byla vůbec vynechána; ČTK také opomenula citovat Ochábova slova o tom, jak polská strana falšovala data o životní úrovni, jak se vedení vzpurně a povýšeně chovalo vůči dělnictvu. Podle československé verze Ocháb poukázal na to, že ochabla “revoluční bdělost” strany, že ve stranických organizacích došlo k “politické demobilizaci” a že nesnáze polského hospodářství pramení” z odkazu kapitalistického hospodářství”.

A tak to šlo napořád. Důležitý projev Cyrankiewiczův z téhož zasedání ÚV KSP stěsňalo *Rudé Právo* do několika bezvýznamných rádků a rozsáhlou rozpravu v ÚV polské strany se mu podařilo shrnout do jakýchsi vět o “mobilizaci polského lidu v boji za socialismus.” Pro československého občana, odkázaného na domácí zpravodajské zdroje se tedy Polsku v létě 1956 nic nestalo kromě toho, že se záludní imperialisté a zahraniční diverzanti v Poznani pokusili o provokační demonstrace a polská “lidová moc” jim usekla obě ruce. A aby nebylo snad pochyb o tom, co tomu všemu říká svět, tisk se jen hemžil “dů-

54) Text Ochábova projevu lze nalézt v polském denním tisku z 21. července 1956.

kazy" o tom, jak slušní lidé všude odsuzují poznaňskou provokaci: "Téměř celý světový tisk odsuzuje akce provokatérů proti polskému lidu a polské vládě." 55)

38

At' už jakkoli účinný byl tento censurní zátah na zprávy z Polska a proměnil československé léto 1956 v líné údobí stranické i propagační činnosti, události ve dvou sousedních zemích nabývaly na spádu i dramatickosti. Vedení strany šlo vsťříc dnům, kdy neznalo ani dne ani hodiny, ani stanoviska Moskvy. Revoluce v Maďarsku a vnitrostranická revolta v Polsku (včetně střetnutí sovětsko-polského za návštěvy Chruščova a spol. ve Varšavě 19. října), probíhaly nejdramatičtěji v údobí mezi 19. říjnem a 8. listopadem. Obě události jsou i ve své širší vývojové souvislosti zachyceny v řadě publikací a jejich vyličení i hodnocení se vymyká z rámce této studie.

Postup vedení KSČ z těch dob je zpracován podrobnou analýzou veřejných projevů členů politického byra, zveřejněných direktiv strany, zpráv stranického tisku a rozhlasu v neuveřejněné studijní práci Václava Karlíka *Report on Czechoslovakia*, (New York, listopad 1956). Podle této studie postup KSČ v celém údobí krize prošel několika fázemi. V případě polského vnitrostranického zápasu se vedení KSČ nejprve pokusilo opakovat censurní kouzlo z června a července: tak historický projev Gomulkův na plenu ÚV KSP z 19. října si nevysloužil ani zmínky v čs. informačních orgánech. 19. října se v tisku a rozhlase o Polsku vůbec nehovoří. 20. října oznamuje *Rudé Právo*, že ve Varšavě zasedá plenum polské strany, které řeší "aktuální politické a hospodářské problémy, personální a organizační otázky." A jakoby šlo o nedůležitou změnu, praví se také, že bylo rozhodnuto kooptovat za člena ÚV "také Wladyslava Gomulku". Celá zpráva čítá 15 řádek. 21. října překládá ČTK zprávu sovětské agentury TASS o návštěvě členů předsednictva ÚV sovětské strany ve Varšavě. Rozpravy, jichž "se také účastnil W. Gomulka", se vedly "v ovzduší stranické a přátelské upřímnosti." Tuto nevidaně lakonickou zprávu na třetí straně listu doplňuje jiný sovětský přetisk, tentokrát z moskevské *Pravdy* o "protisocialistických projevech" v polském tisku. — 22. října přináší tisk a rozhlas stručnou zprávu o zasedání polského plena a rozpravě, jež se rozvinula. Ani slova o podstatě rozpravy, ani slova o Gomulkově

55) *Rolnické noviny*, 4. července 1956.

zásadním příspěvku k této rozpravě. *Rudé Právo* to všechno obsáhlo zjištěním, že “jako první promluvil soudruh Gomulka.”

23. října se čs. veřejnost dověděla, že polské plenum skončilo a že W. Gomulka byl zvolen prvním tajemníkem strany. O tom, kdo Gomulka je, o tom, že seděl v kriminále v době nejužší vlády polského stalinismu, o jeho rehabilitaci, o střetnutí s Chruščovem, o mohutné revizionistické vlně ve straně samotné — o tom všem ani slova.

Teprve postupně — hlavně po zneškodnění maďarského povstání sovětskými brannými silami — přináší čs. tisk a rozhlas trochu podrobnější zprávy o vnitřní situaci v Polsku. Ale i pak jsou zprávy z Polska jednosměrně přičesány: vybírají se totiž, jak hrozinky z koláče, takřka výlučně ty pasáže z projevů polských komunistických předáků, které zdůrazňují “nerozlučné spojenectví polsko-sovětské”, “semknutost lidu a strany”, “prohloubení socialistické demokracie.” Tisk také falšoval stanovisko polské komunistické strany k ranným událostem v Maďarsku. Jaký div, že varšavský rozhlas z 30. října si postěžoval doslova takto: “Československý čtenář nedostává od svých novin pravdivý obraz toho, co se stalo v Polsku . . . československé noviny jsou v rozporu s naším názorem na povahu maďarského povstání.” 55) Pokud jde o nebezpečnější, složitější a rychleji se měnící situaci maďarskou, Karlíkova analýza postupu ÚV KSČ a daného údobí odhaluje tři na sebe navazující fáze: první spadá do údobí od 24. do 30. října. Začíná hlášením pražského rozhlasu 24. října v 19 hodin: v Maďarsku “vznikly nepokoje . . . inspirované kontrarevolučními živly.” O den později *Rudé Právo* označuje události v Maďarsku za “vážné”; ČTK hlásí změny v ÚV komunistické strany Maďarska a jmenování Imre Nagyho předsedou vlády.

Vedení strany v tisku, v rozhlase i v příkazech funkcionářům rýsuje už svůj obranný, československý postup hned v prvních dnech událostí, které vypadaly hrozivě. Zní to asi takto: podívejte se, soudruzí, co se děje v Maďarsku pramení z neutěšené (a třídním nepřitelem zneužitě) situace, která u nás nikdy neexistovala. U nás je dobře, řešíme si své nesnáze, pokud jaké jsou, po svém a pro sebe. Naše hospodářství rozkvétá, lidem se dobře daří a povede se jim ještě líp . . .

Kromě toho v této první fázi svého postupu, politické byro přikazuje tisku, aby poukazoval na jednu základní skutečnost (neodpovídající

55) Podle zahraničních zpráv rušila Praha po nějakou dobu v říjnu a listopadu 1956 polské rozhlasové vysílání, slyšitelné v ČSR.

pravdě): že totiž maďarská KS má situaci pevně v rukou, že existuje jedno jediné možné rozdělení front v takové chvíli — strana a pracující lid versus reakce, zbytky buržoasie a diverzanti, že “kontrarevoluce” byla hned v zárodku rozdrčena, že “situace se konsoliduje”. Toto vydělení front podle marxistického receptu ovšem způsobilo, že KSČ automaticky musela tehdy uznat Nagyho vládu za vládu legální, používající důvěry strany i dělnictva (tu bylo třeba zapřít, že dělnictvo stávkovalo) 56) a ústředním výborem maďarské strany jmenovanou a schválenou. *Práce* z 30. října dokonce napsala, že kdyby Spojené národy opravdu chtěly prospět maďarskému lidu, pak by poskytly “morální podporu vládě, která je legální a s níž, jak dosvědčují zprávy i západních agentur, drtivá většina maďarského lidu vyslovuje souhlas.” — “Kdo útočí na vládu Imré Nagyho,” citovala souhlasně *Práce* z téhož dne z maďarského vládního prohlášení, “. . . toho považujeme za temný živel kontrarevolučních sil.” Tak také KSČ nepřímou přiznala, že reforma ve vedení maďarské strany byla nutná; nic takového ovšem nebylo třeba u nás doma, vždyť politbyro už na jaře a v létě toho roku si vzalo poučení z minulých chyb. Pro jistotu však, aby snad některé skupiny ve straně i mimo ni nebyly na pochybách, ÚV KSČ se zabezpečuje hned v prvních týdnech maďarského lidového povstání: úředně nepotvrzené, ale věrohodné zprávy z té doby hovoří o vojenských přesunech a pohotovosti v bezpečnostních sborech a závodních milicích, zejména na jižním Slovensku. 57) A ovšem mobilizuje se i ochotný placený aparát strany, pokud možno jen v krajských organizacích a ve velkých závodech. Z tučných titulků a rozechvěných hlasatelských slov se čs. veřejnost dovídala už 24. října o “rozhořčených rezolucích stranických aktivů”, po desítkách plynoucích do rukou Ústředního výboru KSČ, odsuzujících “zločinné útoky kontrarevolučních živelů v Maďarsku” a vyjadřujících “pevné odhodlání zmařit jakékoli pokusy reakce o narušování výstavby socialismu v naší zemi!” Téměř 17.000 rezolucí si aparát strany zorganizoval a propagačně vy-

56) Po potlačení revoluce propaganda KSČ obrátila jako na obrtliku a naopak tvrdila, že stávka byla — dokonce generální — proti Nagyho vládě. Podle pražského rozhlasu z 10. listopadu “budapešťský rozhlas vyzýval dělníky, aby přerušili stávku. Vyhrožoval jim, ale marně. Stávka se šířila a dosáhla rozměrů generální stávky. Dělníci prostě Nagyově vládě nevěřili . . .”

57) Drobnější zprávy a poznámky tisku to potvrzují: tak očitý svědek, který připlul přes Dunaj do Štúrova si v *Rudém Právu* (5. listopadu) pochvaluje “pohotovost lidových milicí a příslušníků SNB.” Podle *Mladé fronty* (15. listopadu), v době revoluce i pražští dělníci “stojí po nocích hlídky v lijáku na ulicích.”

užil. Ke konci října se mění tón celého pokřiku. Nadcházejí nejkritičtější dny, plné nebezpečí pro ÚV KSČ, dny hrůzných pochybností zásadního taktického rázu. Základní nejistota měla ovšem svůj zdroj v Moskvě: od 30. října do 3. listopadu se v Kremlu váhalo o dalším postupu v maďarské krizi; 58) a když ani sovětské velvyslanectví v Praze nevědělo, co bude dál, kdo v Budapešti je přítel a kdo kontra-revolucionář, jak to měli vědět členové politického byra KSČ?

V čs. tisku, zejména krajském, v rozhlase, na schůzích — všude je slyšet stejné heslo: lid a strana jedno jest, či spíše lid a ÚV KSČ! “Naši pracující”, praví se v jednom z mnoha provolání (ÚRO) “vyjadřují své odhodlání neustoupit ani o krok z cesty, kterou jsme nastoupili pod vedením Ústředního výboru Komunistické strany Československa.” 59)

Předsednictvo ústředního výboru Národní fronty téhož dne vyzývá k “nerozborné jednotě, kupředu, k socialismu . . . bděle čelit všem pokusům nepřátel!” Což nejsme snad na správné cestě, táže se *Rudé Právo* v úvodníku z 28. října? Jsou v našem veřejném životě, v hospodářství, ve správě nedostatky a chyby? Nesporně jsou, odpovídá hlavní orgán strany s důrazem. Jak by nebyly! Ale cožpak strana sebekriticky už na jaře tyto chyby neuznala, copak se neobrátila k lidu a s ním společně tyto nedostatky jala se překonávat?

Ale je patrna i jiná nota, jež má charakter výhružný: stále znovu opakovaný poukaz na “nerozborné spojenectví” se Sovětským svazem. “Náš lid ví”, ujišťuje strana ke konci října, “jakou sílu čerpá ze spojenectví se Sovětským svazem . . . směšný je každý, kdo by si myslel, že bratrským svazkem Československa a Sovětského svazu lze otrást.” 60) A v den, kdy i stranický tisk doznává, že “kontrarevoluce v Maďarsku nabírá na síle” (31. října), vedení strany hrozí skrytému “vnitřnímu nepříteli” naplno: “Kdykoli se obrátíme na naše sovětské bratry, vždy nacházíme porozumění a podporu.”

Špatné zprávy o rozkladu maďarského režimu a aparátu strany, jež tisk a rozhlas v Praze už ani příliš nepřikrašluje, musely být v hodno-

58) Teprve na podzim 1959 potvrdil Nikita Chruščov na sjezdu maďarské komunistické strany, že tehdy v předsednictvu ÚV KSSS, byl spor o to, jak postupovat dál v maďarské situaci. Podle Chruščova někteří (nejmenovaní) členové se obávali následků přímé sovětské intervence pro věc komunismu v celém světě. Chruščov prý toto stanovisko nesdílel.

59) *Práce*, 27. října.

60) *Rudé Právo*, 27. října.

cení politbyra KSČ daleko zastíněny prohlášením sovětské vlády z 30. října, uveřejněném v plném znění v čs. tisku o den později. V této deklaraci, jak známo, sovětská vláda právě v nejkritičtější chvíli maďarského lidového povstání oznámila odvolání sovětských vojenských jednotek z Budapešti. Maďarské rozhlasové stanice potvrdily, že sovětské tanky opravdu opouštějí Budapešť. Co víc, sovětská vláda projevila v deklaraci ochotu “zahájit příslušná jednání s vládou maďarské lidové republiky a ostatními účastníky varšavské smlouvy” o otázce pobytu sovětských vojsk na území Maďarska. “Sovětská vláda je si dále vědoma toho,” praví se dále v deklaraci, že v lidově demokratických zemích vyrostly “vlastní kvalifikované národní kádry” (!) a že proto pokládá za nutné “neodkladně” projednat otázku “účelnosti dalšího setrvání poradců SSSR v těchto zemích.” V oblasti vojenské pak sovětská vláda vychází ze zásady, že pobyt sovětských jednotek v lidově demokratických zemích musí spočívat na “souhlasu toho státu, na jehož území . . . tato vojska jsou nebo mají být rozmístěna.”

Z celého čs. tisku jen *Rudé Právo*, zveřejnilo na druhý den úvodník, který patrně byl kolektivním dílem členů politického byra strany a jistotně výsledkem porad toho nejvážnějšího rázu, k jakým došlo od doby Slánského aféry. Jaké je československé stanovisko komunistů k sovětské deklaraci, k tomuto “dokumentu zásadního významu”, táže se úvodní článek hned v prvním odstavci. Především, zní odpověď, deklarace jen znovu ztvzuje platnost leninské zásady o rovnoprávnosti národů, o “respektování územní celistvosti, státní nezávislosti a nevměšování do vnitřních záležitostí.” Nelze ovšem popírat, že význam uveřejnění deklarace “právě v tomto okamžiku” je “obrovský, a tento význam postupem času ještě poroste.” Kromě toho z deklarace vyznívá ještě jedna “velmi závažná skutečnost — Sovětský svaz nikdy nevnucoval a nikdy nebude vnucovat své přátelství a svou pomoc národům, které si toho nebudou přát.” Tak tomu je i případě Maďarska. Situace v této zemi je na počátku listopadu taková, že je třeba mít “nejvážnější obavy” o samu další existenci maďarské lidové demokracie. Kromě toho “maďarská vláda . . . se postupně stále více distancovala od pomoci Sovětského svazu.” Další setrvání sovětských vojsk v Maďarsku by mohlo jen ještě zhoršit situaci v zemi, kde “došlo k otřesení maďarské lidové demokracie v samých základech . . .”. Jaká je naše, československá, komunistická odpověď na tragické události, které se odvíjejí v sousedním Maďarsku?, táže se dále úvodník a formuluje stanovisko ÚV KSČ v těchto odstavcích:

Naše odpověď je jasná: Semkneme ještě těsněji své řady, upevníme ještě více své přátelství a svazky se všemi zeměmi socialistického tábora, se Sovětským svazem, se všemi silami demokracie a míru na celém světě . . .

Tak smýšlí drtivá většina našich národů, komunisté i bezpartajní, dělníci, rolníci i inteligence, většinou poctiví vlastenci. Jsme bdělí, ostražití, ale zároveň klidní, plní důvěry ve své síly. Víme, jaké je naše místo v Evropě. Sledujeme pozorně události, které se odehrávají jižně od naší republiky. A již z toho jednoznačně vyplývá náš jasný a jednoznačný postoj k Sovětskému svazu, k jednotě zemí socialistického tábora. Není to pro nás jen otázka citu — i když vřelost citů přátelství a solidarity neskrýváme — nýbrž zároveň otázka bytí a nebytí našeho národa, naší svobodné vlasti.

Naše přátelství k Sovětskému svazu je neotřesitelné. A to si, pánové na Západě, zapíšte dobře za uši. Říkáme jasně a zřetelně všem nepřítelům: Nepokoušejte se sáhnout na naše vymoženosti lidově demokratického řádu, na naše přátelství se Sovětským svazem. Přiskřípli bychom vám ruce po husitsku tak, že by vás nadobro přešly podobné chutě . . .

Dnes budoucnost se stala skutečností. Po našem boku kráčejí národy Sovětského svazu a lidových demokracií . . . Nepřehledné zástupy, miliony. A my jdeme s nimi. Nic nezadrží náš pochod. (*Rudé Právo*, 1. listopadu 1956.)

Tady si očividně dodávalo kuráže hnutí, které stálo na samém kraji propasti.

Vážnějších slov, úpěnlivě volajících po vojenské i mocenské ochraně z ciziny při prvních náznacích národní vzpoury, nebylo slyšet z ústředí strany od února 1948. Jen pár hodin před vpádem sovětských intervenčních oddílů do Maďarska připravují soudruzi v ústředním deníku strany nejúzkostlivější text, jaký se po válce objevil na stránkách komunistického tisku:

Nechcem tě nikdy mít nešťastnou, Praho! Nechcem, aby se pokojný úl pracovitých včel změnil v sídliště trubiců a jedovatých sršňů, nechceme, aby medové plástve tvé nádhery lehly popelem. Jen barbar ničí krásu, kterou mu zanechali předkové, a kletba potomků ho za to nemine.

Přežila jsi statečně zamořená léta, bojovou slávu sis připjala v květnových dnech na svou hrud', chorálem rozhodnutí rozduněla jsi svoje ulice v Únoru. Jsi naše drahá matka měst. — Že pláče tvá zkrvavená sestra na Dunaji? Zalykáš se smutkem nad sežehlými budovami, nad stopami střel v budapeštských ulicích? Litujeme s tebou výstavného města. Litujeme prolité čestné krve. Ale tím více budeme tebe střežit v zkušebních dobách naší věrnosti. — "A vůbec, co na tom, že existuje

ještě svět licoměrný a žravý, aspoň nezlenivíme cestou za naším velkým snem" — to řekl veliký básník a jeho slova neklamou. Ano, aspoň nezlenivíme . . .

Huč si jen, bzuč si, ty město-úle. Střeží tě naše láska. A není města ani vesničky v Československu, kde by to bylo jinak. (*Rudé Právo*, 4. listopadu 1956.)

Necelých devět let po dobytí moci, československá komunistická strana poprvé čelí bezprostřední možnosti, že tato moc by mohla být ztracena nebo podstatně omezena.

39

A zde je třeba se zastavit ve výčtu tehdejších událostí, obhlédnout československou situaci a pokusit se ji zhodnotit.

Ve dvou lidově-demokratických zemích bezprostředně sousedících s Československem, probíhaly takřka ve stejném časovém údobí dvě revoluce. V Polsku komunistická strana se zreformovala zevnitř, odrazila sovětský diktát a natolik veřejně doznala své minulé chyby a omyly i oprávněnost lidových požadavků, že s novým vedením se jí podařilo usměrnit síly lidové revolty. Do jisté míry se postavila do čela této revolty. Národní komunista se stal přes noc národním hrdinou a jménem polského národa odmítl diktát cizí, byť i komunistické velmoci.

Na jih od československých hranic lidová revolta teoreticky připravená a formulovaná hlavně komunistickými intelektuály, uskutečněná dělnictvem, studenty, podporovaná rolnictvem, těšící se podpoře zdrcující většiny národa, a politicky řízená až do konce především elitou maďarských bolševiků rozložila starou stranu a celý její mocenský i organizační aparát. Československý výklad maďarských událostí jde dokonce dál: vedení strany k 1. listopadu se smiřuje nejen s tím, že maďarská komunistická strana se rozpadla, ale přijímá jako skutečnost, že Maďarsko přestalo být lidově-demokratickým státem, a že Sovětský svaz tuto skutečnost rovněž přijímá a vyvozuje z ní politické, vojenské i mezinárodní důsledky. Z hlediska bezprostředních zájmů vedení československé strany vyvolávaly nejčernější obavy právě ty části sovětské deklarace, které hovoří o nutnosti revize dosavadních vztahů mezi státy socialistické struktury ve střední a jihovýchodní Evropě, které si od roku 1945 vybudovaly "vlastní kvalifikované národní kádry": jestliže v okamžiku krajní krize v jedné "zemi socialismu" vedení sovětské strany nechává zvítězit "kontrarevoluci" a (z mezinárodně politických důvodů) stahuje svá vojska ze země, bylo by totéž vedení

ochotno poslat své jednotky do Československa, i kdyby o to čs. vláda přímo požádala? Ve světle deklarace a dané situace v Maďarsku, v Polsku, v Jugoslávii i v ostatních komunistických stranách, bylo to při nejmenším velmi nejisté. A co kdyby nějaká frakce v ÚV KSČ nebo i v nižších složkách veřejně odmítla případnou žádost byra o vojenskou intervenci sovětů? Pak přece by bylo možno — právě v nejkritičtějších chvílích — pochybovat o jednomyslnosti tohoto požadavku, vzneseného na velmoc, která přece “nikdy a nikomu” svou pomoc nevnučuje? Nepadla by tak hlavní premisa strategie čs. politbyra k obraně své moci ve státě — že totiž “v nejtěžších chvílích nás vždy podepřela bratrská pomoc sovětského lidu”? 61) Co kdyby dělnické demonstrace v jednom, ve dvou velkých průmyslových závodech byly jen ještě podpáleny žádostí o sovětskou vojenskou pomoc a vznikl rozkol mezi lidem a stranou? Žádnou z těchto možností nemohlo vedení strany v těch dnech ze svých úvah vyloučit, mohlo se jen pokusit jim předejít.

A obhlédněme situaci z 31. října z hlediska lidu, z hlediska dělnictva, stranického aparátu a konečně i potenciálních českých nebo slovenských revizionistů, jakož i případných nespokojených, mocichtivých soudruhů v ÚV strany.

Byla-li kdy od února 1948 příznivá situace k národní revoltě, k lidové vzpouře, k dělnickým demonstracím, pak to bylo 31. října 1956. Jestli kdy dělníci v kterémkoli závodě od Aše až po Košice chtěli jít do ulic a vyhlásit svou solidaritu s maďarským lidem či svou nespokojenost s tvrdými normami, pak se to muselo stát 31. října. Politicky vždy bystrému českému dělníku muselo být zřejmé z vývoje událostí, z defenzivního postoje strany a z celkové atmosféry v zemi, že takřka není politického či hospodářského požadavku, který by strana, vystavená 31. října tlaku ze zdola, aspoň neslibila splnit. A bylo možno důvodně pochybovat o tom, že v kolenou už i tak roztřesené závodní milice jaly by se střílet do houfu svých soudruhů, zejména tehdy, kdyby nebylo jasného příkazu “ze shora”. V situaci, jaká se vytvořila pro satelitní stalinský komunismus koncem října ve střední Evropě, by vedení KSČ sotva vydalo rozkaz: střílejte do dělníků!

Existoval-li mezi Čechy a Slováky opravdu výrazný pocit solidarity s lidovou maďarskou revoltou, pak se musel projevit nejpozději 31. října. A dál: byla-li v politbyru, v ÚV KSČ nebo důležité krajské organizaci

61) *Rudé Právo*, 31. října 1956.

strany skupina lidí, kritická k dosavadní politice a odhodlaná reformovat tuto politiku třeba po vzoru polském, pak chvíle k nástupu byla 31. října. Vyskytovali-li se ve vedení strany nebo v jejích vyšších složkách lidé, kteří chtěli pro sebe urvat více moci, kteří se domnívali, že jim bylo ukřivděno, jejich vůdcovské schopnosti zneuznávány, pak 31. října přišla jejich chvíle. Byl-li někdo ve vedení KSS, kdo chtěl více práv a více moci pro slovenský "národní komunismus", pak musel předložit svůj program lidu a straně 31. října.

Nebot' 31. říjen 1956 byl dnem, kdy se v komunistickém světě rozpadla zásada proletářského internacionalismu. Byl to den, kdy se prakticky rozpadl Varšavský pakt. Byl to den, kdy v Československu lid, dělnictvo, armáda, odbory, mocichtiví, ctižádostiví či reformám oddaní soudruzi ve špičkových postaveních mohli provést svou revoluci, uskutečnit své tužby, odstranit odpůrce či rozplést své intriky bez obav, že sovětská armáda vpochoduje do země. Byla to jediná reálná a zvlášt' příhodná příležitost pro hrdiny i kariéristy, pro bojovníky i oportunisty, nespokojence i revizionisty. Byla to chvíle k nástupu lidu, který by se chtěl pokusit o změnu svého bezprostředního osudu.

40

(31. října 1956 sešlo se na tři a půl tisíce lidí na bratislavském stadionu nedaleko maďarských hranic a sledovalo s napětím hokejový zápas Spartak, Královo Pole — Slovan, Bratislava. Po zásluze vyhráli bratislavští. Rovněž 31. října sešlo se přes 20.000 diváků na stadionu Spartak v Praze a fandilo domácím, kteří v pěkném fotbalovém zápase zvítězili nad Slovanem, Bratislava 4:0. Téhož dne 31. října 1956 ve Vítkovicích, průmyslovém kraji ostravském, na 4,000 diváků sledovalo hokejový zápas vítkovických s teamem brněnských, zatím co téhož večera v Brně přes 4,000 diváků nebylo valně spokojeno s rozhodčími Adamcem a Pochopem, kteří soudcovali hokejový ligový zápas Spartak Sokolovo proti Spartak, Motorlet. O den později oznámila Sazka, že na zápasy stanovené na 3. až 4. listopadu bylo podáno u poštovních úřadů 1,094.450 tipovacích lístků-sázenek.)

41

(Přijel Jan Tumlíř a přeli jsme se celou noc — bylo to den nebo rok nebo tři roky poté, co národní maďarský rozhlas z Dunapentele vysílal

jménem maďarského národa své poslední "SOS . . . podejte nám pomocnou ruku . . . lidé dobré vůle . . . jedněte . . ."? — celou noc jsme se přeli o to, co měli, směli, mohli udělat nebo neudělat Čechoslováci ve dnech maďarského lidového povstání. A přijel Karry Fischer, který ve své funkci dopisovatele anglických novin byl v Budapešti toho rána, kdy ocelové pásy sovětských tanků se řítily po dláždění ulic v posledním aktu této tragedie, a zase se nakonec hovořilo o Čechoslovácích . . . ani se nehnuli . . . v komunistickém Polsku lidé sbírali peníze na léky a plasma pro maďarské revolucionáře, Češi sázeli v Szazce a v Bratislavě šli na hokej . . . Československo se stalo bariérou mezi revolucemi na severu a na jihu . . . vždyť nešlo o povstání ve zbrani, spíše o výraz národní a lidské sympatie k ideálům, které přece nikdy nebyly Čechům a Slovákům lhostejné . . . ale vždyť tenhle lid byl svými vůdci pořád veden ke kompromisům, k bedlivému srovnání všech rizik . . . Palacký . . . Beněš . . . Mnichov . . . válka . . . a tak dokola, nechtěla se nám už o tom mluvit, ale zase o tom bude řeč, nechce se mi o tom psát, ale zase se k tomu vracím, poněvadž . . .

Poněvadž ta celá otázka leží hrozně blízko hranic, kde věci časné a politické se dotýkají postulátů mravních a než se naděješ, mluvíš jako kazatel a karatel — o solidaritě, hrdinství, svobodě, mravní povinnosti, pokroku — zní to dobře a máš pocit, že jsi na to jednou provždy odpověděl. A za pár dní pozoruješ své děti (pozor, není to sentimetallita?!), vracíš se ke svým vzletným argumentům a ptáš se: obětoval bys z vlastního rozhodnutí také své děti . . . a začínáš chápat obudné rozměry takového rozhodnutí . . . a jak se vůbec začíná revolta ve státě, kde mocným nic neujde . . . kam jdeš . . . co uděláš nejdřív . . . s kým se spojíš . . . kde vyhlásíš své sympatie . . . Ale Poláci to dovedli . . . když ale v Polsku byla jiná situace . . . a proč tam byla jiná situace . . .

A pak se trochu stydíš, poněvadž v těch dnech jsi také šel do divadla, (nechtěl jsi nechat propadnout zakoupené vstupenky) a víš, že se nestydíš sám, poněvadž v Praze lidé mezi sebou a cizincům z pocitu viny opakují hnusnou anekdotu o tom, že Maďaři se chovají jako Poláci, Poláci jako Maďaři a Češi jako prasata, a pokyvují přitom smutně hlavou, ano je to tak . . . Ale hned tě napadne . . . stydí se snad také Američané a Angličané a východní Němci a politikové ve Spojených národech, co mají plnou hubu pokryteckých frází, nad nimiž se obrací žaludek . . . a vyhledáš si ve Škvoreckého románu tu pasáž, která s tím nějak bezprostředně souvisí ("a vzlykal jsem nad tím vším, nad esesáky,

kteřé popravili, a nad chudákem Hrobem, kteřý pad . . . a z oranžových a šafránových červánků na západě se ke mně skláněl nějaký nový a nově marný život, ale byl hezký, a já jsem pozvedl třpytící se saxofon k němu a zpíval jsem a mluvil jsem z jeho pozlaceného korpusu, že ho přijímám a že přijímám všechno, cokoli přijde, protože nemohu nic dělat . . .”) . . . a víš, že tu Škvorecký naznačil lidsky a pokorně, co Camus formuloval svou teorií o absurdnu . . . Ale hned zas se ti zdá, že člověk nemůže a nesmí být jen hračkou v rukou dějinných sil, že je možno věřit a vědět a oddělovat a rozlišovat a hodnotit, a napadá tě hned několik dobrých argumentů pro příští debatu, až zase přijede Honza a Karry a ti ostatní a bude se hovořit o tom, proč tehdy na podzim 1956 Čechoslováci . . .)

42

Třetí fáze v postupu vedení KSČ v době maďarské krize začíná 4. listopadu 1956 a je už jen dovětkem k tragickému vývoji tehdejších událostí: časně ráno 4. listopadu sovětské jednotky vyrazily na revoluční Budapešť a čerstvé tankové oddíly proudily do země od sovětských hranic. Lidová vzpoura byla v několika hodinách potlačena v krvi. Po několikadenním rokování a otálení předsednictvo ÚV sovětské strany rozhodlo pro vojenskou intervenci. 62) Třináct dnů, které otráslý komunistickým světem, se skončilo.

Z dosažitelných dokumentů vysvítá, že politické byro KSČ do poslední chvíle žilo v nejistotě nikoli už jen o osud lidové demokracie v Maďarsku, ale v Československu samotném. Toto údobí druhé vývojové fáze, vyznačující se černými obavami a defenzivními úhyby strany, vlastně trvá ještě 3. listopadu večer, kdy Zápotocký oslovuje lid rozhlasem. Ve chvíli, kdy sovětská vojska měla už rozkaz k nástupu, Zápotocký jménem KSČ ještě jednou tlumočí názor strany, že lidově-demokratický režim v sousedním Maďarsku byl rozdrčen a vyslovuje skromnou naději, že tam “dělníci nevrátí továrny fabrikantům a rolníci půdu velkostatkářům.” A zatím co prý třídní nepřítel v Maďarsku už zvítězil, v Československu dosud si “dělá naději” na to, že “i u nás k porušení klidu dojde.” Zápotocký pak znovu vyčísľuje hospodářské úspěchy lidově-demokratického Československa (“Jen letos . . . bylo

62) V citovaném projevu Chruščovově v Budapešti na sjezdu maďarské strany zdůvodnil sovětský vůdce tehdejší rozhodnutí krátkou větou: “Sovětský svaz by se nemohl podívat dějinám přímo do očí, kdyby byl nepostkytl pomoc (Maďarsku).”

možno uvolnit již čtyři a půl miliardy korun na snížení cen, mzdové úpravy a velké zlepšení národního pojištění“) a zapřisahal neviditelného nepřítele, že “všichni narušitelé narazí na pevnou hráz a jednotu naší komunistické strany, našeho pracujícího lidu ve městech i na venkově . . . Naše jednotu — to je žulový základ naší cesty kupředu . . . !” 63) Ze Zápotockého projevu je však také patrna větší jistota právě pokud jde o jednotu strany, o nebojovnou náladu širokých vrstev, o pacifikaci slovenského nacionalismu. Vedení strany překonalo své tři kritické dny a právem si oddechlo.

Ale to byl jen lehounký závan proti osvobozujícímu vydechnutí, které vypustil ze svých plíc stísněný aparát strany po 4. listopadu. Kdyby byl sestrojen seismograf, který by dovedl zaznamenávat nejen sopečné erupce, ale i erupce úlevy, provázející každý totalitní režim, který právě překonal smrtelné ohrožení vlastní moci, pak v případě československém v listopadu 1956 by ručička přístroje zaznamenala odfouknutí vpravdě gargantuovské:

Maďarská kontrarevoluce byla rozdracena, vláda je opět v rukou dělníků a rolníků. Útok na socialistické vymoženosti pracujícího lidu byl odražen. — Tato zpráva, která se v neděli roznesla rychlostí blesku po celé naší republice a stejně tak po celém světě, naplnila hlubokou radostí všechen náš pracující lid, jakož i pokrokové, mírumilovné lidi ve všech zemích. V Košicích se lidé z radosti objímali na ulicích, když slyšeli o posledních událostech v Maďarsku z tlapačů místního rozhlasu, v závodech celé naší země, v nichž je nedělní provoz, i na ulicích měst a vesnic vládla radostná, bojovná nálada.

Nevyšly plány mezinárodní reakce, která doufala, že se jí podaří vrazit klín do socialistického tábora, ohrožit jeho bezpečnost a vystavit hrozbě hranice Československa, Rumunska a dalších států. Fašistické irredentistické živly v Maďarsku, které již v prvních dnech nástupu kontrarevoluce v zemi znovu vystoupily také se starými horthyovskými územními požadavky vůči Československu, byly smeteny. (Zvláštní vydání *Rudého Práva* 5. listopadu 1956.)

S jakými obavami, účastí a odhodláním jsme se dívali v minulých dobách k jižnímu sousedu, k bratrské zemi uchvácené požárem kontrarevolučního řádění. Nikdo z nás nechtěl a nemohl uvěřit tomu, že po letech socialistického budování by byl maďarský lid ochoten vzdát se toho, čeho dosáhl.

Oddechli jsme si i my v Československu . . . (Zvláštní vydání *Mladé fronty* 5. listopadu 1956.)

63) Pražský rozhlas 3. listopadu 1956.

S nesmírným nadšením přijali naši pracující v celé republice vítězství maďarského lidu nad kontrarevolucí. (*Mladá Fronta*, 7. listopadu 1956.)

Československý lid přijal v neděli 4. listopadu s nadšením zprávu o vytvoření maďarské revoluční dělnicko-rolnické vlády a o potlačení kontrarevoluce v Maďarsku. Vítězství věci maďarského lidu má obrovský význam i pro bezpečnost Československa.(!) Ani na okamžik jsme nepřestali věřit v revoluční sílu maďarského lidu a jeho předvoje . . . základem naší zahraniční politiky, základem svrchovanosti a nezávislosti lidově demokratického Československa je: "Se Sovětským svazem na věčné časy!" (Ministr zahraničních věcí Václav David v zahraničním výboru Národního shromáždění 6. listopadu 1956 (ČTK, Praha, téhož dne.)

Zvláštní vydání denních novin se objevila v ulicích měst dopoledne 5. listopadu (tedy v pondělí, kdy obvykle denní tisk nevychází) a hlásala obrovitými titulky, vyhrazenými obvykle jen nejdůležitějším událostem v SSSR, že "Maďarský pracující lid zvítězil nad kontrarevolucí", že "Československý lid v krizi obstál." Vnější úprava novin z toho dne vyvolává vzpomínky na tisk KSČ z února 1948 z těch chvil, kdy prezident měl schválit složení nové vlády.

Po 4. listopadu 1956 strana organizuje (nyní už masově) celozávodní schůze, na nichž desetišíc dělníků vítá porážku "kontrarevoluce" a zavazuje se ke zvýšeným pracovním výkonům na pomoc Maďarsku. Československý rozhlas zvláštními "vítěznými" bulletiny přerušuje pořady různé pochodové hudby. Neboť opravdu "kdyby byla zvítězila kontrarevoluce v Maďarsku, ani my bychom si nemohli být jisti klidnými zítřky." 64)

Místopředseda vlády Václav Kopecký to říká naplno: "Všechna ta nebezpečí, hrozící naší republice, byla odvrácena vítězným uhájením lidové demokracie a socialismu v Maďarsku, k němuž tak významně přispěla svou pomocí vojska Sovětského svazu. Po zkoušce posledních dní se přesvědčujeme ještě více o tom, jak jsou spolu spjaty osudy a zájmy lidových demokratických zemí a jak jsou spjaty se Sovětským svazem. Přesvědčujeme se ještě více o tom, že na mohutné síle Sovětského svazu závisí naše bezpečnost, že s oporou Sovětského svazu máme zajištěnou naši lidově demokratickou republiku." 65) Nepříliš často v lidových demokraciích, kde "vůle lidu" má být rozhodující,

64) Pražský rozhlas, 11. listopadu 1956.

65) *Rudé Právo*, 7. listopadu 1956.

ba vládnoucí silou, byl tak přesně definován skutečný zdroj moci ve státě.

To je ostatně hlavní a trvalé poučení, které si politické byro KSČ vzalo z podzimních událostí v Maďarsku i v Polsku. V tomto sboru sotva kdy byly pochyby o správnosti a závaznosti mezinárodní a mezisatelitní politiky SSSR; po roce 1956 se bez výhrad přijímá zásada, jež se na trvalo uplatňuje takřka ve všech oblastech československého života: i vnitřní moc, i realizace zásady "vůdčího postavení strany" ve státě jsou bezprostředně závislé na síle a vlivu Sovětského svazu ve světě a v "táboře míru". Proto také zásada "vedoucí role" SSSR v rodině "socialistických států" musí být vždy a plně respektována. Proto také co nejužší spolupráce se sovětským Ruskem v oblasti ideologie, stranické práce, hospodářství, vojenství, je v přímém zájmu vedení strany. Proto také je nutno střežit jednotu tohoto vedení a nedovolit, aby jednotliví členové politického byra nebo sekretariátu získali si neúměrnou osobní oblibu mezi členy předsednictva ústředního výboru sovětské strany.

43

Z bohatého materiálu, jež poskytuje stranický tisk a vnitrostranická diskuse o příčinách maďarské revoluce, lze dosti přesně usoudit na poučení, jež si KSČ vzala z maďarské tragedie. 66)

Jak mohlo vůbec k povstání dojít, táže se strana a odpovídá asi takto:

- 1) Zásada plné důvěry a naprosté poslušnosti straně a vládě Sovětského svazu byla porušena a dokonce i opuštěna.
- 2) Jednota uvnitř strany byla narušena . . . "Ani samotná strana nebyla jednotná." (*Rudé Právo*, 14. listopadu.)
- 3) Stranický aparát a stranické kádry, dlouho ideologicky zanedbávané, selhaly. Strana v rozhodné chvíli nedokázala "zmobilizovat po celé zemi komunisty a dělnickou třídu." (*Rudé Právo*, 1. listopadu.)
- 4) Strana příliš dlouho a příliš blahovlnně trpěla diskusi, jež byla nezodpovědnou, mířila proti pilířům marxismu-leninismu a proti zá-

66) Tento materiál byl aspoň zčásti zpracován v *Československém přehledu* č. 11, 12, New York, 1956. Viz také *Central European Newsletter, News from Behind the Iron Curtain*, čísla z konce roku 1956. Rovněž *Svědectví* roč. I., č. 2 a 3.

sadě vůdčí role strany ve státě a nakonec "ovládla masy". (*Pravda*, 16. listopadu.)

5) Nedostatečná bezpečnostní opatření. Policejní sbory, závodní milice a i jisté armádní jednotky "byly zmateny", ne-li demoralizovány. Došlo k "neuváženému odstranění bezpečnostních opatření na západních maďarských hranicích . . ." (Pražský rozhlas, 5. listopadu.)

Co bylo "teoretickou průpravou kontrarevoluce" a připravilo pro ni půdu, táže se KSČ, a odpovídá zhruba takto:

1) Národní komunismus, v podstatě Titova koncepce různých cest k socialismu, znevažující "principiální zkušenosti první socialistické země světa" jakož i "rozhodující úlohu Sovětského svazu . . ." (*Rudé Právo*, 13. ledna 1957.)

2) Revizionismus, který je ideologickou zbraní národního komunismu, vnitřního nepřítele a šířeji ovšem i ideologickou zbraní kapitalismu.

3) Nacionalismus, šovinismus, reformismus, "sociál-demokratismus", liberalismus, pozitivismus a všechny podobné -ismy, nemluvě ovšem o pojmech jako svoboda a parlamentní demokracie, které nejsou ničím jiným, než "trumfy ve hře kontrarevoluce. A že jimi lze zmást i poctivé dělníky, že jimi je možno svádět je po jistý čas se správné cesty — i to nám říkají maďarské události . . ." (*Rudé Právo*, 22. listopadu.)

A konečně, ptá se KSČ, které společenské vrstvy jsou nejméně imuni k této nákaze, kdo jsou povolnými nositeli bacilů ideologické korupce, jež nakonec může ohrozit moc strany ve státě? Tři roky politiky vedení strany po roce 1956 potvrzuje, že politbyro soustředilo svůj nápor na tři skupiny:

A) Inteligenci, především spisovatele.

B) Mládež, především studenty.

C) Nacionálně aspirující národy — Slováky.

Vedení strany nejenom vyvodilo praktické důsledky z těchto závěrů, ale krok za krokem je vtělilo ve svůj vnitřní i zahraničně-politický, ideově-propagační a i hospodářský program. Strana a postupně i všechen veřejný život v Československu vstupuje tak na počátku roku 1957 do dalšího stadia vývoje, v jehož znamení se uzavírá první desetiletí vlády KSČ ve státě a který s jistými obměnami v důraze a prioritách pokračuje i v roce šedesátém.

Prosincové zasedání ústředních výborů československé i slovenské strany je signálem k soustředěnému, široce založenému ideologicko-propagačnímu náporu proti Titově pojetí a uskutečňování komunismu v Jugoslávii. Tato kampaň probíhala různými fázemi intenzity podle toho, jak se vyvíjel vztah mezi Moskvou a Bělehradem. V roce 1957 slovník pražské propagandy ve vztahu k Titovi byl umírněný a omezoval se na kritiku jistých odlišností v hospodářském a sociálním systému Titově. A je to ovšem v Praze, kde Chruščov za své letní návštěvy (1957) si neodpouští nějaký ten vtip na účet “našich jugoslávských soudruhů”. Napětí se stupňuje, když jugoslávská strana jako jediná nepodpisuje v Moskvě deklaraci sesterských komunistických stran (listopad 1957), a vrcholí na jaře 1958 publikací návrhu nového programu Svazu komunistů Jugoslavie, schváleného VII. sjezdem SJK v Lublani. 67)

Hříchy titovského národního komunismu prošly v ČSR sítím nesčíslných rozborů a palbou nesčetných útoků stranické propagandy, staly se významnou částí jednání XI. sjezdu KSČ (v červnu 1958) a pronikly i do tak závažného dokumentu, jakým je sjezdové usnesení. Argumentace KSČ proti titovskému komunismu vychází z těchto základních poznatků: v theoretickém i akčním programu jugoslávské strany “převažují nemarxistické názory a stanoviska, takže celkový charakter . . . programu je revizionistický.” 68) Revizionismus se v Jugoslávii stal “oficiální státní a stranickou ideologií a podporou oportunistu v mezinárodním dělnickém hnutí.” 69) Základní, obludný omyl jugoslávského revizionismu je, že “snaží se narušit jednotu a semknutost komunistického revolučního hnutí.” 70) Jugoslávští komunisté zastírají obrovský rozdíl “mezi agresivními bloky organizovanými americkým imperialismem a obranným seskupením socialistických zemí . . . považují i obranný socialistický blok za neslučitelný s plnou suverenitou a nezávislostí. 71) Z toho plyne, že SKJ odmítá “podřizovat se mezinárodní disciplině”, 72) a co hůř, tvrdí, že proletářský internacionalismus je spojen s “hegemonismem . . . pojem . . . kterým se chce naznačit, že vedoucí úloha v SSSR v socialistickém táboře je vynucena ze strany

67) Z komunistických stran sovětského bloku účastnilo se sjezdu — jako pozorovatel — jen Polsko.

68) *Nová Mysl*, č. 6, červen 1958.

69) *Rudé Právo*, 2. prosince 1958.

70) Z usnesení XI. sjezdu KSČ, *Rudé Právo*, 23. června 1958.

71) *Nová Mysl*, č. 6, červen 1958.

72) *Práce*, 4. října 1958.

SSSR, že je v ní něco škodlivého, co poškozuje ostatní socialistické země.” 73)

Stranický tisk často poukazuje na úchylnkářské prvky titovského komunismu i v jiných oblastech, především v organizaci průmyslu, zemědělství, v odborech, z ideologických otázek pak v poměru mezi stranou a státem, kapitalismem a socialismem a podobně. Ale kardinálním hříchem jugoslávské strany, hraničícím se zradou je, že hlásá politiku nezávislosti na SSSR a sovětské straně a neuznává “vedoucí” úlohu obou činitelů ve světovém komunistickém hnutí. Představa, že by tato myšlenka nalezla úrodnou půdu i jinde, že by došlo k její aplikaci ve vnitřní i zahraniční politice sesterských stran, se v pražském sekretariátu kryje s nejčernější představou rozkladu stalinského systému vlády. Jen tak lze vysvětlit takřka hysterické náporů členů čs. politbyra na jugoslávský komunismus a neustálé poukazy na nutnost jeho rozdrčení. Jiří Hendrych na XI. sjezdu dokonce znovu potvrdil správnost původního odsouzení Titovy Jugoslaviie v podobě rezoluce Kominformy z roku 1948, “s jejíž podstatou se naše strana vždy (podtrhuje P. T.) ztotožňovala.” 74) A strana má za to, že “vítězný boj s (jugoslávským) revizionismem je nezbytným předpokladem dalších vítězství revolučních sil nad imperialistickou reakcí.” 75)

Vzhledem k tomu, že toto vítězství nad jugoslávským komunismem se jaksi nedostavuje, KSČ aspoň poukazuje na “izolaci”, v níž se prý Jugoslaviie nachází a z níž se už nikdy nevzpamatuje: “Naprostá izolace jugoslávských rozbiječů je očividná . . . jugoslávští revizionisté zůstali uboze sami. Boj s nimi ovšem nekončí, ale . . . máme všechny předpoklady dosáhnout naprostého vítězství . . . 76)

V závěru k této poznámce o poměru vedení KSČ k titovskému komunismu je snad účelné si všimnout jedné, víc než jen semantické přemýšky: pojmu “národní komunismus” se v prvních měsících obnoveného náporu na Jugoslaviii (po říjnových událostech 1956) užívá k označení “národní” cesty k socialismu a komunismu jediné země, jež se jí v komunistickém světě odvážíla, Jugoslaviie. Dochází tu očividně k jistému zmatku, neboť zatím co někteří propagandisté užívají pojmu “národní komunismus” k označení Titova režimu, jiní popírají vůbec samu existenci takového systému: “Slyšeli jste o ‘národním komunis-

73) *Rudé Právo*, 13. srpna 1958.

74) *Rudé Právo*, 21. června 1958.

75) *Nová Mysl*, č. 7, červenec 1958.

76) *Rudé Právo*, 3. února 1959.

mu'? Americké noviny jsou plné povídání o tomto podivném a neexistujícím směru . . ." 77) Postupně pojem "národní komunismus" mizí z ideologického slovníku strany a je nahrazen pojmem objímajícím liberalizující a reformistické pokusy ve všech oblastech ideologického, stranického, státního, hospodářského i kulturního života, pojmem "revizionismus".

Představitelé komunistických stran, kteří se v listopadu 1957 sešli v Moskvě, vyhlásili revizionismus za "největší nebezpečí", které dnes hrozí komunistickému hnutí. KSČ, jak jsme viděli, spatřovala v revizionistickém hnutí odrazový můstek maďarské revoluce, ideologickou bázi Titovy zrady a pro sebe zdroj možného oslabení rozhodující moci ve státě. Je proto třeba zaznamenat, jak se s tímto úkazem vedení KSČ po roce 1956 vyrovnávalo

44

Historii a osudy maďarského a polského revizionismu lze sledovat nepoměrně přesněji a doloženěji, než historii revizionismu československého. To proto, poněvadž i v Maďarsku i v Polsku, zčásti i ve východním Německu, mělo úsilí o revizi teorie i praxe komunismu své politické i ideové představitele, (kteří měli jméno i tvář), svou literaturu, své organizační bašty, své publikace.

Revizionistická literatura je dokumentem prvořadého významu; studie Djilasovy, Kolakowského, Lukasze, Lefebvra, Haricha a jiných jsou kritickým, moderním zhodnocením ideologie i praxe komunismu a zároveň pozoruhodným pokusem vyoperovat z Marxe, Engelse i Lenina zaostalé nebo prostě falešné poučky a aplikace. Ať už osobní osud těchto revizionistů (či osud jejich díla) je jakýkoli, jisté je, že šest let po smrti Stalinově a tři roky po maďarských a polských událostech revizionistický odkaz žije ve většině zemí sovětského bloku a s ním i převážná většina jeho autorů. Diskriminování, zhusta vyloučení z účasti na veřejném životě, pronásledování a ostracizování, tito lidé nicméně jsou v záloze — podobně jako nejjistitelný (a nepostižitelný) počet jejich žáků a následovníků. A bylo by jen v linii dosa-
vadních zkušeností, kdyby tito reformisté se znovu a výrazně projevíli

77) *Mladá fronta*, 9. prosince 1956. Propaganda KSČ se vyhýbala pojmu "národní komunismus" také kdykoli šlo o revizionistické tendence v jiných zemích, než v Jugoslavii. Hovoří pak o "maďarských zkušenostech", "polských změnách" a podobně.

v nejbližší mocensko-ideologické krizi nebo i jen zásadnější rozpravě o marxismu-leninismu a jeho aplikaci v podmínkách člověka 20. věku. Revizionismus v Československu (jak strana mnohokrát zdůraznila) nikdy nezesílil v politické nebo ideové hnutí, jež našlo ohlas v masách a cílevědomě se projevovalo i ve vyšších orgánech strany. Ostatně je možno se tázat, zda pokusy jednotlivců o ideologickou a organizační korekturu stranické teorie a praxe lze vůbec označit za revizionismus. Všimněme si: spisovatelský sjezd z roku 1956 v podstatě požaduje větší tvůrčí svobodu pro spisovatele, méně stranického šikanování a svobodu pro vězněné, spravedlnost pro umlčené spisovatele. Studentské manifestace z května 1956 zůstávají kolektivní politickou akcí, jejíž hesla jsou především praktická, bez teoretického podkladu či širší ideologické formulace. A zůstávají bez ohlasu mezi dělnictvem. Pokud jde o organizace strany samotné, hlasy volající po mimořádném sjezdu, po revizi dosavadní praxe, po decentralizaci, jsou rovněž po výtce anonymní a rozptýlené. Pokusy o revizi marxismu-leninismu se omezují na rozpravu o vůdčí úloze strany ve státě, na otázky "objektivit" ve společenských i exaktních vědách, na vzájemný poměr ideologie a propagandy. Ideologické revize byly vždy opatrně formulovány a všechny byly odleskem názorů francouzských, polských a jiných zahraničních revizionistů.

Jedna z prvních autentických zmínek o existenci revizionistických tendencí v KSČ se objevila ve zprávě Novotného před celostátní konferencí strany v červnu 1956:

Strana (přítom) bojovala proti názorům, jež oportunisticky vykládaly zvláštnosti, specifičnost československé cesty k socialismu. Je třeba říci, že nesprávnost těchto názorů nebyla v tom, že se mluvilo o československé cestě k socialismu, ale v tom, že tato specifičnost byla některými pracovníky vykládána chybně, revizionisticky . . .

V čem byly revizionistické prvky v chápání československé cesty k socialismu, s nimiž se strana musela vypořádat? Bylo to: a) Přehánění národních zvláštností, popírání obecných zákonitostí cesty k socialismu.

b) Snaha o zadržení revoluce na jednom místě, ztráta perspektivy, vedoucí ke konservování kapitalistického a malovýrobního sektoru, k zamítání socialistické přestavby vesnice.

c) S mezinárodně politické stránky vedly tyto názory k přezírání úlohy SSSR, významu naší spolupráce s ním, k teorii o tom, že ČSR má být mostem mezi Východem a Západem. (*Rudé Právo*, 12. června 1956)

Je zajímavé, že to byly právě nejranější revizionistické tendence v Československu, které měly také nejvýraznější politický ráz. Tak na

podzim 1956 došlo k pokusu o spolupráci mezi revizionisty v maďarských a československých odborech. Poslankyně Marie Trojanová doznala na zasedání ÚV KSČ, že “někteří maďarští odboráři nám navrhovali, aby prý se organizovala zvlášť úzká spolupráce mezi polskými, maďarskými a čs. odbory. Tento návrh zdůvodňovali tím, že máme přibližně stejné podmínky a že Sovětský svaz je mnohem dále v budování socialismu . . .” 78)

Život strany z listopadu 1956 prozradil, že v komunistické straně Slovenska se vyskytli soudruzi, kteří “chceli do radov našej strany zanašať názory o tom, či je správne riadiť sa príkladom Sovietskeho sväzu . . . diskutovať o otázke, či je u nás dostatek demokracie.”

Stranický teoretik Jaromír Sedlák napsal v *Rudém Právu* (10. června 1958), že sice v Československu revizionismus nevytvořil “systém názorů”, ale “kdyby se sebraly a vytáhly na světlo boží nesprávné názory, které porůznu vegetují, bylo by možno sestavit z nich i onen marně hledaný systém . . .” — Všechn politický tisk zaznamenal také šíření revizionistických tezí tam, kde je politbyro patrně nejméně očekávalo, totiž na katedrách marxismu-leninismu. Soudruzi lektori Kuehnl a Kusý na Vysoké škole ekonomické v Praze a asistent katedry marxismu-leninismu na Vysoké škole báňské v Ostravě - Zdeněk Dubský, od XX. sjezdu hlásali “revizionistické názory . . . bludné theorie o ‘byrokratickém stalinismu’ nebo o ‘liberalizovaném stalinismu’”. 79) Profesor Ladislav Tondl, který byl až do roku 1958 vedoucím dvou kateder marxistickoleninské filosofie a měl “poměrně značný vliv na výchovu našeho filozofického dorostu” se provinil “chybnými názory”, které “nebyly ojedinelé.” 80)

Profesor Ondrej Pavlík, předseda Slovenské akademie věd a od roku 1950 člen ÚV KSS, byl na sjezdu slovenské strany v dubnu 1957 vyloučen z jejích řad pro revizionistickou, “protistranickou” činnost. Pavlík v zásadě nesouhlasil se školským systémem, který po sovětském vzoru byl zaveden v r. 1953, odhalil v celém systému “centralismus, byrokratismus, dogmatismus, nedostatek kritiky” (viz *Kulturný život*, č. 26, červen 1956) a označil názory ministra Kopeckého na školské otázky za nesprávné. Podle *Pravdy* (z 27. dubna 1957) Pavlík “odmietol predniest akúkoľvek sebakritiku a vyhlásil, že na svojich názoroch trvá.”

78) *Rudé Právo*, 11. prosince 1956.

79) *Život strany*, č. 22, listopad 1957 .

80) *Nová mysl*, č. 4, duben 1959.

Jiní vynikající teoretikové strany jako Ivan Sviták, Karel Kosík, Ivan Dubský, se provinili nejenom tím, že už v roce 1956 zahájili revizionistickou rozpravu na široké thema "ideologie a dnešek", ale podle Kouckého "dodnes ((říjen 1958) zůstali dlužni své vyjádření ke kritice, což je i jednou z příčin, že se dodnes objevují recidivy těchto názorů." 81)

Toto všechno je zajímavé a závažné, ale nevysvětluje dostatečně ani houževnatost, ani rozsáhlost protirevizionistické kampaně. Konec konců "trockisté" a úchylkáři ve stranických funkcích — pokud jací byli — byli odhaleni, marxističtí profesori byli administrativními zásahy zbaveni svých míst i možnosti své názory dále šířit, někteří byli vyloučeni ze strany. — Důvody byly jiné: Novotného vedení ještě po celé dva roky po maďarské revoltě a polském experimentu bylo vyděšeno tím, co se stalo; odhadlo v celku přesně, jak jsme viděli, hlavní nositele reformistické a revizionistické náказы a pozorovalo s neklidem, jakých sympatií reformní snahy si v těchto kruzích získaly; bylo třeba zlikvidovat tyto tendence, jednou provždy a zneškodnit jejich zastánce, otevřené i skryté. Mohutná, přes dva roky trvající protirevizionistická kampaň zřejmě splňuje hned několik důležitých požadavků strany v daném údobí: dává vedení možnost nastolit znovu zásadu naprosté poslušnosti tomuto vedení v kruzích lidí a v oblastech práce, kde se kontrola politbyru nejvíce vymkla z ruky, tedy v literatuře, filosofii a ideologii, v umění, ve studentstvu — v českých zemích i na Slovensku; rozšířit působnost této kontroly také na ostatní oblasti, čítaje v to oblast hospodářskou; sledovat důsledně politickou direktivu Moskvy, jež vyhlásila revizionismus za největší soudobé nebezpečí pro komunismus, i když z odlišných důvodů mezinárodně politických a mezisatelitních; a konečně "mít nepřítele", vnitřního i vnějšího, bez něhož se dosud neobešel žádný moderní totalitní režim, bojující o zachování či rozšíření své moci.

V zásadě obává se tedy KSČ revizionistických myšlenek v Československu jen v jednom směru: jejich formulace a propagace těchto názorů ve vzdělaneckých a vedoucích hospodářských vrstvách uvnitř strany, kde by kdykoli mohly přeskočit do nižších, nebo také vyšších orgánů strany a do masových organizací a ohrozit moc tohoto vedení. Jinými slovy, kampaň proti revizionismu v ČSR je především bojem dnešního vedení strany o zachování vládnoucího, rozhodujícího, stra-

81) *Život strany*, č. 12, prosinec 1958.

nickými organizacemi nekontrolovaného postavení; neběží snad o posílení "vůdčí úlohy strany" ve státě, ale o posílení rozhodující moci Novotného politického byra.

45

Opodstatněnost těchto závěrů o nejvlastnějších důvodech a cílech československé kampaně proti revizionismu lze doložit z bohatého materiálu, který v průběhu let se nashromáždil ve stranickém tisku a který v rámci této studie není možno ani v hrubých rysech obsáhnout. 82) Je patrna nejenom z ideologické argumentace, ale i z praktických administrativních opatření, které vedení strany po roce 1956 provedlo, i z oblastí veřejné činnosti, na něž svou kampaň soustředilo.

Kromě toho na všech vrcholných zasedáních od roku 1956 strana a masové organizace věnovaly aspoň část svého programu otázkám domácího i zahraničního revizionismu. Zasedání ÚV obou stran v prosinci 1956 byla plně zasvěcena kampani proti titovskému revizionismu a jeho ohlasu v Československu; "Soudobé otázky ideologické práce KSČ" byly výlučným námětem plenárního zasedání ÚV KSČ v červnu 1957; útoky na revizionismus a jeho specificky československé rysy se vinuly jako červená nit referáty a diskusními příspěvky na XI. sjezdu KSČ v červnu 1958, jakož i v publikovaných předsjezdových "tezích"; v říjnu téhož roku se konal v Praze celostátní ideologický seminář, věnovaný výlučně "aktuálním problémům boje proti soudobému revizionismu"; semináře se účastnili takřka všichni významní teoretikové strany a uveřejněné referáty a diskusní příspěvky jsou důkladným zdrojem našich znalostí o obsahu, rozsahu a pronikání revizionistických tendencí v ČSR; a konečně celostátní spisovatelská konference z března 1959 a Sjezd socialistické kultury v červnu 1959 byly vyvrcholením dlouholeté kampaně proti tomu, co vedení strany pokládalo za revizionistické tendence v české a slovenské literatuře a šíře i ve vědě a v umění. 83)

82) Dokladový materiál je zčásti zpracován v *Československém přehledu*, New York, 1957 a 1958, a v mé anglické práci *Political Information Report on Czechoslovakia, January-December, 1957*. (U. S. Joint Publications Research Service, New York 1957.)

83) Vyšly také dva sborníky věnované revizionistickým sklonům v zahraničních komunistických stranách: *Jednotně proti soudobému revizionismu*, (SNPL, Praha 1958) a *Proti revizionismu*, (SNPL, Praha 1959.)

Pokusme se na podkladě tohoto materiálu vykreslit aspoň ty rysy revizionismu, které vedení KSČ představuje jako zvlášť nebezpečné v československých podmínkách. Soudobý revizionismus chce oddělit marxistickou ideologii, politiku a propagandu od marxistické vědy o společnosti. Podle tohoto názoru ideologie, politika a propaganda “nepodléhají hodnocení měřidlem pravdy”, jsou nevědecké. To se rovná pokusům “odtrhnout marxismus od života”; straničtí teoretikové jako Kosík, Sviták a jiní se provinili tímto úsilím” stavět vědecký marxismus proti politice a revolučním úkolům proletariátu”, 84) (rozuměj uplatnit marxistickou kritiku také na vedení strany, P. T.).

To ovšem přímo vede k další stěžejní tezi revizionistů, že totiž dochází k “odcizení” mezi socialismus budujícím státem, v němž vládne byrokracie, a lidem, jemuž je vládnuto. Z tohoto odcizení pramení také, tvrdí revizionisté, “časté prohřešky této byrokracie proti lidskosti”. 85) Revizionisté pokládají třídní boj za naprosto neslučitelný s demokracií, dospívají k “abstraktnímu pojetí demokracie”. 86) Někteří čeští marxističtí filosofové (Tondl) nesprávně formulovali otázku svobody, což vedlo k “jednostrannému zdůrazňování subjektivních stránek problému svobody” a revizionistickému podceňování “protikladností dvou ideologií.” 87) Někteří právníci (jako člen Čs. akademie věd profesor Lakatoš) ztotožňují se v názoru na funkci státní moci s jugoslávským revizionistickým právníkem Lukičem, který tvrdí, že “funkce státu je zabezpečování daného způsobu výroby cestou násilí.” 88)

Od počátku celé československé kampaně proti revizionismu straničtí

84) Koucký na ideologickém semináři, *Nová Mysl*, č. 12, prosinec 1958.

Základní myšlenkou Kosíkových a Svitákových tezí (viz *Literární noviny* č. 16, 48, 54, 1956) je, že marxistická teorie se přestala vyvíjet, nemá řádnou metodologii a ustrnula v heslech. Vzniklo to mimo jiné tím, že jistá fakta se nesměla zkoumat ve světle objektivních skutečností, že politika diktovala vědě. Podle Svitáka “teorie a propaganda jsou dvě různé věci” a “filosofie musí být oddělena od nesprávné praxe.” Oba teoretikové zastávají názor, že ideologické a propagační úkoly nesmí stát v cestě objektivnímu rozvíjení marxistické vědy; pochopit společenskou realitu předpokládá nepřekrucovat “realistické pojetí světa různými ideologickými žvásty.” (Kosík, *Literární noviny*, č. 10, únor 1957.)

Redakce *Literárních novin* musela se v listopadu 1958 veřejně kát ze “základních opomenutí”, jež způsobila, že kritické statě Kosíkovy a Svitákovy mohly vyjít tiskem bez redakčního závěru “z důsledných marxistických pozic.”

85) Koucký, l. c.

86) Koucký, l. c.

87) Ruml a Srovnal, *Nová mysl*, č. 4, duben 1959.

88) Rattinger, *Rudé Právo*, 2. prosince 1958

činitelé i stranická propaganda opětovně zdůrazňují, že díky bdělé politice KSČ československý revizionismus se nemohl projevit naplno, politicky, jako ideologické, politické a mocenské nebezpečí *per se*. René Rohan v *Nové myslí* (č. 9, září 1959) to vidí tak, že v zemi jakou je Československo, kde “komunistická strana získala . . . obrovskou autoritu . . .”, kde prostě bylo beznadějně “stavění (sic!) dělnických mas proti straně”, v takové zemi revizionismus mohl zapustit kořeny jen ve vrstvách inteligence, mezi lidmi “poměrně vzdálených výrobní činnosti”, především mezi filozofy a spisovateli.

Proč právě v těchto vrstvách? Především proto, dokládá Koucký a ostatní, poněvadž inteligence pracuje s idejemi a otázky jako svoboda, svědomí, humanismus, spravedlnost a podobné se v různých obměnách stále vrací. Na příklad kritika komunismu “z pozic abstraktního humanismu hledá velmi často svůj výraz v oblasti estetiky a literární kritiky a proniká i do nejrozmanitějších jevů v samotné umělecké tvorbě.” 89) Spisovatelé, filozofové a umělci ne vždycky, ne hned a ne snadno přijímají jediný marxistický správný názor na poměr filozofie, literatury a umění k ideologii a ke straně. Revizionismus vnáší zmatek do otázky vztahu ideologie k tvůrčí činnosti, umělecké i vědecké: “. . . Hlavní obsah revizionistické linie v kultuře je ve snaze popřít vznešené poslání literatury a umění, které spočívá ve službě pracujícímu lidu a revoluční politice strany, ve snaze popřít třídní povahu literatury a umění, ve snaze popřít nebo překroutit lidové kulturní tradice, popřít ideologickou převýchovu spisovatelů a vedoucí úlohu strany v literatuře a umění.” 90) Popření těchto principů by vedlo k tomu, že by “naše kultura ztratila svůj socialistický charakter.” Tendencemi k negaci těchto principů se provinili “mnozí soudruzi”. 91) Literatura a umění, stipuluje Novotný, je zvláště vhodná k rozšiřování revizionistických myšlenek: “Ideově pochybnými, skrytými, útočnými narážkami na dělnickou třídu a stranu pokoušejí se někteří lidé ve svých článcích, knihách, filmech, divadelních hrách působit na vědomí lidí a obracet je proti politice strany.” 92)

Tato dvojitvářnost, “skrytost”, nepostižitelnost revizionistických myšlenek, vznikajících a působících především v soudružských řadách, je v hodnocení Novotného politbyra zvláště nebezpečná — v českém pro-

89) Koucký, I. c.

90) Štoll, *Rudé Právo*, 7. července 1958.

91) Parolek na ideologickém semináři, *Nová mysl*, č. 12, prosinec 1958.

92) *Rudé Právo*, 14. února 1959.

středí pak dvojnásob. Revizionismus je u nás "nejnebezpečnější, protože vystupuje v marxistickém rouše." 93) Kromě toho jeho československá odrůda se často halí "do roucha marxistické litery a těžko uchopitelných formulací." 94) A nezřídka otázky týkající se samých základů marxismu "nebyly řešeny zásadně na stranickém fóru, ale ve skupinách zpřízněných lidí." 95)

46

Z tohoto stalinskými soudruhy načrtnutého profilu československého revizionismu, jeho náplně a forem je jasné, že hlavní nápor vedení KSČ v boji proti reformním tendencím musel jít především proti spisovatelům. Vedení strany hned tak nezapomělo, co se stalo na II. sjezdu spisovatelů a jaká nebezpečí z toho hrozila. Pokoušelo se několikrát administrativními zásahy i všelijakými konferencemi zlikvidovat ideové tendence sjezdu. Ukázalo se, že to nebylo tak snadné. Až do konce roku 1958 (a i později) se literární i odborné časopisy hemží kdejakou ideologickou úchylkou. Vycházejí sbírky veršů (např. *Monology* Milana Kundery), které svým celkovým laděním nemají opravdu nic společného ani s "žhavou skutečností dneška", ani se socialistickým realismem, a sotva slouží "revoluční politice strany". Jaromír Sedlák si stěžuje na zasedání pléna ÚV Svazu čs. spisovatelů ještě v prosinci 1958, že vliv názorů vyslovených na II. sjezdu spisovatelů "je možno . . . dodnes pozorovat v některých kruzích inteligence . . ." Týž pozorovatel tvrdí, že hrozí nebezpečí vytváření "neutralismu v každém z nás", že je nyní módou "heroizovat a obdivovat bloudění některých umělců" a tak zvanou "světovost" v literatuře. 96)

V roce (1958) kdy Štoll volá po literatuře "vyjadřující vedoucí postavení vítězné dělnické třídy" vycházejí romány jako Ptáčnickovo *Město na hranici* a — především — Škvoreckého *Zbabělci*. O rok později se přeloží román, který si vyslouží oficiální kritickou pochvalu jako "pokrokový" (Greene: *Tichý Američan*, 1959), a o pár měsíců později pod záminkou původní ideové aprobace vyjde jiné dílo téhož autora (*Konec dobrodružství*, 1959), jehož "pokrokovost" už ovšem naprosto neobstojí. Pár měsíců poté, co nakladatelství Československý

93) Koucký, I. c.

94) Štoll na ideologickém semináři, *Rudé Právo*, 21. listopadu 1958.

95) Štoll, I. c.

96) *Literární noviny*, č. 51-52, prosinec 1958.

spisovatel se ostře kritizuje za to, že vydalo knihy s "ideově mylnými předmluvami a doslovy", vycházejí v témže nakladatelství krajně neortodoxní *Zbabělci*. A filosof Kosík, jehož články z roku 1956 prošly tak krutou palbou stranické kritiky, publikuje své neméně nekonformní teze ve *Filozofickém časopise* ještě v červnu 1958.

V letech 1957 a 1958 to vypadá tak, jakoby kulturní a zejména literární život v Československu probíhal na dvou rovinách: na jedné se odvíjela nekonečná a neutuchající ideologická a propagační ofenziva strany, na druhé rovině literární a umělecká produkce, ač přiškrcena a hlídána, se co chvíli projevila dílem, jež bylo důkladným popřením ideologických direktiv strany. Bylo jasné, že tato situace nemůže dlouho trvat. V březnu 1959 za povinné účasti každého, kdo si na příště chtěl říkat spisovatel a pod dohledem odborníků na ideologii a kulturu v čs. politbyru, Jiřího Hendrycha a Vladimíra Kouckého, se sešla v Praze celostátní konference čs. spisovatelů. Hlavní referát Štollův a následující diskuse (jak plánováno) se manifestačně vzdala odkazu II. sjezdu z jara 1956, všech revizionistických, liberalizujících, humanistických a jiných tendencí, jež se projevíly na sjezdu a po něm. Neboť "duch II. sjezdu" musel být oficiálně a provždy pohřben. Musel být pohřben, poněvadž (podle Štolla) na tomto sjezdu došlo k falešnému obvinění "naší mladé socialistické literatury" a z otázek literárních se stala otázka "morální a charakterová." Z "ducha II. sjezdu "přetrvávala" smířlivost vůči revizionismu, pramenící z "ideové a politické nezralosti." Na sjezdu se také zrodilo heslo spisovatelů — svědomí národa, heslo politické: "Začalo se hovořit o spisovatelích jakožto nevolených zástupcích lidu, jejichž politický a sociální úkol je burcovat lid k tomu, aby řekl 'těm nahoře', co si o nich myslí." 97) Šlo tu zřejmě o pozůstatky "masarykovsko-benešovské ideologie", která "se začala kamuflovat a splývat s revizionistickými tendencemi." 98) Tyto tendence se pokoušejí "podrýt stěžejní princip nového socialistického umění, zásadu komunistické stranickosti". A je s podivem, praví Štoll, že "mnozí z našich pracovníků, dokonce marxistů . . . se zastavili na jakémsi podivném hledisku domnělé neutrality mezi dogmatismem a revizionismem." Toto všechno musí přestat. Strana prostě "nikdy nepřipustí", volá ke konci svého dlouhého referátu Štoll, "aby na př. vlivem uměleckého působení byla podrývána víra v uskutečnitelnost socialistických cílů . . ." Proto "ven z ovzduší věčně sterilních inte-

97) Štoll na konferenci spisovatelů, *Literární noviny* č. 10, březen 1959.

98) Štoll, l. c.

lektuálních diskusí, směrem k životu, k aktivní účasti na něm!" 99) Stalo se. V poselství ÚV KSČ účastníci konference slibují, že budou pracovat "pod vedením naší komunistické strany." V rezoluci spisovatelé "rozhodně odmítli za souhlasu pléna ideologické pozůstatky škodlivých názorů a nálad, jež se projeví na II. sjezdu Svazu čs. spisovatelů a po něm ještě přežívaly . . . všechny tyto cizí a revizionismu nahrávající a ve svých konečných důsledcích nepřátelské vlivy byly . . . odmítnuty." 100) Rezoluce pamatuje také na praktická opatření, směřující k rozvinutí "takové formy svazové práce, která by pomohla upevňovat zásadní ideovou jednotu spisovatelů", k zajištění "odpovědné(ho) ideové(ho) řízení svazového tisku a nakladatelské činnosti" 101) a k posílení ideové práce sekretariátu svazu.

Restalinizace v oblasti literární tvorby a nakladatelské činnosti pokračovala pak už rychle. V létě 1959 bylo zastaveno vydávání literárních časopisů *Květen* a *Nový život*, na jejichž stránkách se občas objevily nekonformní literárně kritické a estetické názory, jakož i ukázky z děl mladších spisovatelů a básníků. V červnu se vítězství vedení strany nad československou literaturou a celou kulturou dovršuje Sjezdem socialistické kultury, (z něhož později vzniká "Výbor socialistické kultury"), očividný nástroj, jímž strana hodlá manipulovat, usměrňovat a hlídat všechen literární, umělecký a vědecký život ve státě. Listina jmen členů tohoto stálého "Výboru socialistické kultury" 102) mluví za celé strany: s výjimkami je to přehlídka stranických funkcionářů nebo stoupců stalinských a ždanovovských tezí o kultuře a jejích společenských a ideologických funkcích.

V lednu 1960 došlo také na Kruh překladatelů při Svazu čs. spisovatelů, který na své celostátní konferenci v Praze upozornil na "nebývalé nároky na ideovou a politickou vspělost překladatelů . . ." 103) Mírové soužití a kulturní spolupráce "naprosto neznamenají příměří v ideologickém boji, nekritické přijímání ideových a uměleckých názorů nám cizích . . ." 104) Konference také odmítla v literárním překladatelství se projevující "rafinované tendence zdůrazňovat prvenství

99) Štoll, I. c.

100) *Literární noviny*, č. 10, březen 1959.

101) Tamtéž.

102) *Literární noviny*, č. 6, únor 1960.

103) *Rudé Právo*, 26. ledna 1960.

104) Tamtéž.

čistě estetických, odborně řemeslných kvalit nad kvalitami ideovými . . ." 105)

Na počátku roku 1960 by takřka všechno nasvědčovalo tomu, že "duch II. sjezdu" je skutečně mrtev a že "kulturní revoluce" Hendrycha, Kouckého a Štolla se opravdu dovršuje. 106)

47

(Bůh ví jak se stalo, že Škvoreckého román Zbabělci vyšel v Praze a vyšel až na sklonku roku 1958, jakou hrou a shodou okolností se objevilo dílo, jež téměř deset let leželo v zásuvce tohoto začínajícího autora mladší české generace, překladatele z anglosaské literatury a občanským povoláním zástupce šéfredaktora měsíčníku Mezinárodní literatura. 107)

Úmyslně tu pomíjím ryze literární hodnoty Škvoreckého románu. Jako dokument doby, jako sociologie českého člověka, který bez vlastního přičinění byl přiskřípnut mlýnskými kameny dějinných přelomů, jako nádherně nepatetická oslava zdravého rozumu a lidského soucitu (nebo aspoň co z nich v člověku zbylo), se Zbabělci staví po bok Dobrého vojáka Švejka. Co víc, troufám, že od Haškových dob nevyšlo v české literatuře dílo, jež by významněji a poctivěji přispělo k pochopení dnešního českého člověka. Literárnímu historikovi se tu

105) Tamtéž.

106) Dlouhá řada sjezdů a konferencí, svolaných z popudu strany v roce 1958 a v první polovině 1959, zabývá se ve světle stejné ideologické argumentace situací v architektuře, divadle, filmu, hudbě a lidové tvorbě. Ve všech oblastech se zvyšuje kontrolní pravomoc jednotlivých Svazů jako přímých nástrojů strany, a kulturní stalinci se dostávají do popředí. Straničtí předáci vytýkají umělcům sklony k revizionismu, liberalismu, "objektivitě" a podobně. Tito umělci "hlásají, že umění má být pouze svědectvím doby . . . pasivním, objektivistickým obrazem našeho života . . . Tyto teorie . . . jsou zjevnou revizí základních principů leninského pojetí úlohy umění ve společnosti. (Ministr školství Fr. Kahuda na konferenci filmařů v Banské Bystrici, *Mladá fronta*, 24. února 1959.)

107) Stranická propagační mašinerie přivítala *Zbabělce* pravým uragánem zuřivosti. Hlavy a postavení padaly; recenzent *Večerní Prahy*, který román pochválil, byl nejen zbaven svého místa, ale celá redakce se musela omluvit za takovéto trestuhodné "přehlédnutí". Autor sám ztratil místo a musel se zodpovídat na zvláštní sebekritické schůzi Svazu spisovatelů. V cizině požádala o práva překladu nakladatelství americká, francouzská, západoněmecká a polská. Autor na tyto nabídky vůbec neodpověděl, nebo je odmítl.

nabízí vděčné pole ke zkoumání, proč se oba tyto literární příspěvky k poznání o tom, jací jsme, objevily v podobě humoristického románu, proč řeč, již oba autoři užívají, je nespisovná, sytě lidová a obhroublá, proč jejich hrdinové se rekrutují z maloměšťáckého českého prostředí — živnostníci, učitelé, oficiálové, místní veličiny — proč Hašek i Škvorecký jen nepřímou, jakoby neuctivě a s opravdovou hrůzou před i jen stínem sentimentality, ba dokonce soucitu, odhalují humanistické, nefanatické, nezaangažované, realistické jádro svých postav. 108)

Nejenom komunistická kritika, ale i někteří recenzenti na Západě vykládají Zbabělce jako román o mladých českých lidech dnešní doby. Myslím, že Škvoreckého dílo mimo jiné také nastavuje zrcadlo české generaci, která vyrůstala za protektorátu a vstupovala do života za nástupu komunismu; a je pravdou, že v autorově záměru jen věkem mladí hrdinové románu nosí v sobě pod nánosem lhostejnosti, povrchnosti a cynismu nesporné prvky mravního i intelektuálního zdraví a tím i naděje. Ale základním záměrem díla je ohledání českého člověka vůbec a společenské podmínky, v níž se po válce octnul a jež ho přinutila k jistým krokům a projevům, konkrétním i myšlenkovým postupům, k neoddalitelné odpovědi na otázku 'občánku, a co teď?', a tak říkajíc svlékla ho do naha. Škvoreckého román, rozumím-li mu správně, je vyličením osudu českého občánka v dehumanizované, mravně i intelektuálně indiferentní chvíli, osudu, zkomplikovaném ne zcela jednoznačnou českou národní tradicí, k níž by se bylo možno uchýlit. Krátce, je to pokus o vykreslení českého typu v náporu (dravé, všeobjímající, vítězné) komunistické ideologie, vyplňující vakuum zbylé po (dravé, všeobjímající, rozdrčené) moci nacistické.

Jinde ve světě vyšly po válce romány o generaci rozhněvaných mladých lidí, kterým se protiví velká, ošoupaná slova a všelijaké "boje za věc". A existuje ovšem literatura o kolaborantech, poválečných oportunistech, zbabělciích a kulantních širitelích tučných hesel. Mají-li tato díla co společného, pak je to asi nedostatek lásky k člověku, nedostatek

108) Jsou tu i jiné, bezprostřední podobnosti mezi *Svejkem* a *Zbabělci*. Tak obě díla začínají na stejnou notu strohým záznamem o bezprostřednosti valících se "historických událostí" a obě je okamžitě zredukuje na jejich nejvlastnější nicotnost v osvědčené české lučavce skepse. Hašek: "Tak nám zabili Ferdinanda", řekla posluhovačka panu Švejkovi . . ." — "Kerýho Ferdinanda, paní Muellerová?" otázal se Švejk, nepřestávaje si masírovat kolena . . ." — Škvorecký: "Seděli jsme v Port Arthuru a Benno řekl: 'Tak revoluce se vodkládá na neurčito.' 'Jo, řekl jsem a strčil jsem si plátek do úst.'"

pochopení s jeho osudem. Škvorecký neobžalovává nikoho, na nikoho neukazuje obviňujícím prstem. Jeho dílo je románem českým tak jistotně, jako řeč, již je napsáno. Škvorecký je nádherně česky nerozhněvaný, realistický, věčný a — něžný, soucitný. Hlavní postava románu, student Danny Smiřický má sprosté slovo vždycky na špičce jazyka, ale před maminkou by je nevyslovil: raději by držel pár facek, než by svému otci přiznal, že prohlédl jeho česky maloměšťanskou nerozhodnost a kondelikovství. Dovede s kamarády partyzánsky zničit německý tank, ale když se ho sovětčící ptají na jméno, aby mu mohli udělit medajli, řekne jim jméno smyšlené.

(“Najednou jsem viděl, že takhle to bylo všechno moc prima, noc a střelba a tanky a Rusáci, ale potom, že by z toho byly slavnostní projevy a články v místních novinách a pan Macháček a Dějiny kosteleckého povstání, ne, to ne. Zatoužil jsem, aby to zůstalo jen pro mě.”)

Medajle ty jsou pro pana Kalhouna a Bohadla a Macháčka anebo pana Petrboka, jehož kluci zaskočili v lese, udělali si z něho legraci předstírajíce napřed, že jsou Rusové (“Nestřílet, já jsem Čech,” volal pan Petrbok), a pak že jsou Němci (“Najn, najn ich bin frajnd, ich bin dajčfrajndlich”, zanotoval pan Petrbok.)

Škvoreckého nehynoucí zásluha je v tom, že nalézá výraz pro projevy českého realismu, solidnosti, opatrnictví, aniž uráží a aniž přepíná. Ukazuje přesvědčivě, že hrdinství nebo zbabělost jsou často otázkou bezprostředních okolností a konec konců ohromně soukromou záležitostí; povyšovat je do kategorie národních vlastností a mytů je pohybovat se v oblasti, k níž autor románu i jeho mladí hrdinové cítí živelný odpor — do oblasti předstírání, frází, oportunistických keců. Pan doktor Bohadlo, který v pumkách bezúčelně poklusem honí kluky kolem města ve hře na vojáčky, a pan plukovník Čemelík, jehož rani mrtvice jakmile se začne střílet, jsou Češi; ale Hrob, kterého pan plukovník Čemelík dá zavřít, poněvadž se vzpouzí vlasteneckému komandu a který padne v boji proti Němcům, nebo Přema, který od mobilizace schovává a v pořádku udržuje kulomet — to jsou také Češi.

Danny Smiřický a Harýk (který byl v koncentráku) a Přema a ti ostatní nejsou proti jistým ideálům a cílům jako takovým, ale proti fanglím, jimiž se to všechno ještě vždycky ověnilo, proti lžím a frázím a heslům, do nichž se obalily i nejpěknější věci života a které se pak vydávají za “národní programy”, za ideologie, světové názory, myšlenkové systémy. Nemít s tím nic společného, to je jediný “ideologický”

příkaz těchto mladých lidí. (. . . a přinášíte nám svobodu na svých chrabrých bedrech . . ." donesl ke mně závan větríku Šabatův hlas. Lidí z toho neměli nic. Ale ti by z toho neměli nic, i kdyby pan doktor koktal do mikrofonu.)"

V Kostelci vytahovali nebo zase stahovali rudé prapory podle toho, zda se blížila sovětská armáda nebo Němci. Škvorecký nemoralizuje, neříká zda to bylo dobré nebo podlé; takové to bylo, poněvadž takové to muselo být, poněvadž takové to vždycky bylo za války a před válkou a možná již v době Bílé hory, a je to jedno, poněvadž to nemá nic společného se skutečností života. (. . . všechno bylo nic a na nic a k ničemu. Jenom animální strach ze smrti, protože to byla jediná věc, o které se nic nevědělo, držel člověka v tom ničem.)"

A přece právě ten hladý muž, který toto vyslovil, dovedl hladce překonat strach ze smrti, když jeho nejosobnější, nejsoukromější já mu říkalo, že je správné, že je nutné "do toho jít". Ale byla to jen chvilka proti věčnosti, již potřeboval pan starosta, aby to všechno na rynku na veřejném shromáždění pokálel a potřísnil . . . ("Opět můžeme volně dýchat a naše matky se již nemusí chvět o svoje dítko . . . nenáviděný vetřelec . . . potřen . . . hrdinnými zbraněmi . . .") Pod tribunou se řadila kutálka pana kapelníka Petrboka a začaly se scházet veličiny (. . . pan starosta Prudivý . . . pan Kaldoun . . . pan Krocán a pan Macháček, všichni tam byli . . . stáli pod rudou tribunou v černých šatech a radili se . . . Obrátil jsem se od toho.")

A Danny Smiřický říká za sebe a jaksi mimochodem, ale možná, že se jen zdá, že to říká jenom mimochodem a jenom za sebe: "Věděl jsem, že je budou vítat a řečnit a že budou lidé nadšení do komunismu a já že budu loyální . . .")

48

Mládež, zejména studentská a vysokoškolská, hned po cechu spisovatelském, tvořila další frontu, již měla zdolat stranická protirevizionistická ofenziva. I zde maďarská a polská zkušenost z roku 1956 nezůstala zapomenuta. "Velký nápor revizionistů," píše *Mladá fronta* (21. června 1958) "patří mládeži. Je to pochopitelné. Mladá generace . . . nemá zkušenosti s nepřáteli socialismu . . . a dá se proto snadno nalákat na vějičku 'demokratických', laciných hesel. Ne náhodou spoléhají revizionisté na to, že se jim podaří vytvořit základnu pro svou činnost ve studentstvu."

Přes všechny reformní pokusy situace v čs. školství až do roku 1957 nebyla z hlediska strany příliš dobrá. Tak na příklad pokud šlo o sociální rozvrstvení dokonce ještě v roce 1959 jen něco přes 40 procent studentů na vysokých školách pocházelo z dělnických a rolnických rodin. 109) Na jaře 1957 na filosofické fakultě v Praze pocházelo jen 23.71 procent studentů z dělnických rodin, 5.71 z rolnických, 70.48 procent z ostatních vrstev. 110)

Pokud jde o názory, politickou a třídní uvědomělost, bylo to podle nespočetných zpráv a úvah stranického tisku mezi mládeží a studentstvem po roce 1956 neobyčejně zlé. Z jara 1957 byl uspořádán mezi posluchači — studenty medicíny na Komenského universitě v Bratislavě — anonymní výzkum jejich ideologických nákloností. Asi 40 procent “se klonilo k marxistické interpretaci světa”, 17 procent se přihlásilo k “idealistickému” světovému názoru, a přes 40 procent “dosud váhá mezi těmito zcela antagonistickými světovými názory.” 111)

Československý svaz mládeže, jeden z hlavních nástrojů strany k ovládnutí a ideologické indoktrinaci mladých lidí ze všech masových organizací patrně nejvíce zklamal. Strana a její tisk se po leta vrací k zřejmému faktu, že totiž ČSM neuspěl v ideovém uvědomování mládeže v závodech i na školách, že je mezi mladými lidmi nezájem o činnost Svazu, že tato činnost je nudná, bez pestrosti a iniciativy, že mladí vstupují do Svazu často jen proto, aby mohli studovat, že se nepodařilo překonat vlivy západního myšlení a vkusu, projevující se přehnaným zájmem o všechno ze Západu, ideologickou zmateností, indifferencí, páskovstvím. V usnesení XI. sjezdu KSČ z roku 1958 se nepřímě dozrávají neúspěchy Svazu rozhodnutím, že “Svaz mládeže a jeho organizace na všech stupních budou postaveny pod přímé vedení stranických organizací a orgánů.” 112) Hendrych zjišťuje na III. sjezdu ČSM v prosinci 1958, že “s dosavadní úrovní práce Svazu mládeže nemůžeme nadále vystačit. V práci Svazu je potřeba dosáhnout kvalitativního obratu.” 113)

Prohlášení a opatření tohoto rázu jen zrcadlí z hlediska strany neutě-

109) *Rudé Právo*, 14. února 1959. Novotný rok předtím mluvil o 48 procentech.

110) *Tvorba*, č. 15, duben 1957.

111) *Tvorba*, č. 23. červen 1957.

112) *Rudé Právo*, 23. červen 1958.

113) *Rudé Právo*, 14. prosince 1958.

šenou situaci, i když se zdůrazňuje, že jen “celkem u velmi malého procenta mládeže se setkáváme s existencialistickou a fatalistickou skepsí . . . Pro tuto uzouňkou vrstvu mládeže je typickým cynismus a ironický, individualistický postoj v myšlení i životě.” 114) Ovšem “veliký zájem o kulturní otázky zdaleka neznamená, že je naše mládež všestranně kulturní, a vzdělaná a přitom politicky a ideově orientována.” 115)

Na vysokých školách podle všech náznaků se celkové prostředí mezi studenty příliš nezměnilo od doby vysokoškolských politických demonstrací z jara 1956. Časopis *Vysoká škola* (č. 4, duben 1958) zjišťuje, že “naši posluchači mají mnoho velmi nejasných, někdy zmatených názorů na řadu otázek. Podstatou těchto zmatků jsou ideové nedostatky nebo chyby.” Profesor M. Kaláb sdělil aspoň odborným kruhům výsledky zkoumání světového názoru vysokoškolských studentů. Tři roky po politickém majales je “světový názor studentů přicházejících na university nevyrovnaný . . . na lékařské fakultě Karlovy university . . . neméně než 81.3 procent všech studentů dosud přináležejí k církvi a 48.7 procent je jich opravdu nábožensky založeno . . . — . . . Politické názory studentů podléhají dosud značnému vlivu ideologie buržoasního liberalismu, zejména v pojetí demokracie, svobody a státu.” 116)

Jak se vedení strany vypořádalo s úkazy, které v sousedních zemích nabyly tak nebezpečných forem a v Československu ohrožovaly plynulé splývání mladé inteligence s idejemi a intencemi komunismu? Po několika neúspěšných pokusech jak v systému školství, tak v ČSM, politické byro si na jaře 1958 vyhrnuje rukávy, aby i v této oblasti vyrovnalo řadu v celkové ofenzivě na kulturní frontě. Především se dekretuje tvrdý numerus clausus podle hledisek třídního původu. Novotný v dubnu 1958 poukazuje na to, že strana nemůže být lhostejnou k sociální struktuře vysokoškolského studentstva; na školách jiných stupňů pak musí učitelé přihlížet k tomu, že děti dělníků a rolníků jsou “v určité nevýhodě vůči dětem z rodin naší inteligence”, kterýžto nepoměr má být vyrovnán “zvýšenou péčí učitelů”.

114) J. Kladiwa na zasedání ÚV KSČ, *Rudé Právo*, 29. dubna 1959.

115. Kladiwa, tamtéž.

116) Z publikace “Universita Karlova” přetiskly *Učitel'ské noviny*, č. 14, duben 1959.

Pokud jde o děti z rodin bývalých příslušníků vykořisťovatelských tříd, ani zde nejsme v našem odmítavém postoji vůči jejich studiu na vyšších školách vedeni pocity nějaké msty. Víme, že za své rodiče nemohou. Jsme však ke svému stanovisku nuceni právě nenávisným, mnohdy pokryteckým postojem jejich rodičů, kteří je často vedou od mladých let k nepřátelství k socialismu. Tito lidé mají dnes plnou možnost pracovat a poctivě se žít tak, jako pracují statisíce a miliony jiných lidí. Věříme, že náš socialistický řád a společnost jsou tak silné, že v budoucnosti budou tyto děti schopny překonat návyky a morálku svého bývalého rodinného prostředí. (Novotný na městské konferenci KSC v Praze, *Rudé Právo*, 16. dubna 1958.)

Hlediska třídního výběru vysokoškolských studentů zpřesňuje ÚV strany na svém zasedání v dubnu 1959 (věnovaném výlučně školské reformě) nařízením, že při přijímání na vysoké školy budou mít přednost studenti s "výrobní praxí." 117)

Na tomto zasedání ÚV vycházel z názoru, že "nezdravé úkazy" na čs. školách byly do značné míry zaviněny "odtržeností školy od života." Z rozhodnutí ÚV se proto zavádí do škol vyšších stupňů "polytechnická výchova", spočívající v "organickém spojení vyučování a výchovy s výrobní prací." Žáci, i studenti vysokoškolští, musí mít přímou účast na práci v průmyslových podnicích a v zemědělství. Účast na této práci a poměr k ní může být rozhodujícím činitelem při posuzování toho, zda absolvent střední školy bude moci studovat na škole vysoké. Tak si strana vyhrazuje další neomezenou pravomoc určovat výběr studentů na vysoké školy i mezi těmi kandidáty, kteří prošli sítím třídní diskriminace. Usnesení ÚV zvláště zdůrazňuje význam ideologické průpravy na školách všech stupňů, jež na vysokých školách "je věcí všech profesorů, docentů, asistentů, stranických a všech společenských organizací." "Učitelé musí být vybíráni nejen z hledisek odborných, ale také z hledisek jejich oddanosti marxismu-leninismu, zatím co vedení vysokých škol musí věnovat maximální pozornost a stálou péči ideové a morální politické výchově všech pedagogických pracovníků . . ."

Vzhledem k novým formám vyučování prodloužil ÚV povinnou školní docházku z osmi na devět let a rozšířil podstatně možnosti "dálkového" a večerního studia vyššího stupně pro "pracující". Tak si strana za-

117) Texty usnesení nové školské reformy a hlavního projevu Hendrychova byly uveřejněny v *Rudém Právo* 24. dubna 1959.

jišťuje pro budoucnost větší sociální mobilitu a možnost nahradit "čistou" inteligenci třídami "sebevzdělaných" pracujících.

Zda se vedení strany podaří přímou kontrolou ČSM, rozsáhlou školskou reformou a řadou jiných opatření získat mládež, zejména studentkou, pro věc komunismu, je otázkou budoucnosti. 118) Jisté je, že toto vedení učinilo co bylo v jeho silách, aby pohřbilo také "ducha" studentského akčního programu z května 1956.

49

Vliv a síla nacionalismu, z něhož tak podstatným způsobem čerpala maďarská i polská revolta v roce 1956, obrátila pozornost vedení KSČ na národ, v němž odedávna nacionální myšlenka byla velmi silná — na Slováky — a na stranu, v níž od konce války se periodicky objevovaly prvky "buržoasního nacionalismu" — na Komunistickou stranu Slovenska. Nápor na zdroje potencionálního odporu proti pražskému ústředí KSČ by nebyl úplný, kdyby opominul tuto důležitou složku.

Stranický tisk je velmi skoupý na celistvější zprávy o tom, co se dělo na Slovensku v době maďarské revolty a po ní a v době tažení proti revizionismu. Z kusých a často nepřímých informací a zpráv se zdá, že liberalizační tendence mezi slovenskými spisovateli, umělci, studenty a dokonce i funkcionáři strany (bránícími se t. zv. pražskému centralismu), měly političtější ráz, než podobné tendence v historických zemích. V červnu 1957 Václav Kopecký hovoří rozhořčeně o intelektuálech na Slovensku, kteří mluví "o našich dělnických funkcionářích, vedoucích stranu a státní správu na Slovensku, jako o polovzdělancích, a když při pomlouvání našeho režimu na Slovensku . . . a při pomlouvání velikého revolučního díla slovenské dělnické třídy používají urážek, jako buržoasie a reakční měšťáctvo, když bojovaly proti snaze dělnické třídy o dobytí moci." 119) Bacílek nepřímo potvrdil různé zprávy o vzniku opozičních skupin ve slovenské straně na jaře 1956. Šlo prý tehdy o "rôzné trockistické elementy, ktoré sa zaktivizovali

118) Nezávislé informace i zprávy stranického tisku z nejnovější doby tomu nenasvědčují. *Pedagogika* ze srpna 1959 na příklad zjišťuje: "Část naší mládeže jeví nezájem o společenské otázky v podnicích, tíhne k individualismu, k egoistickému pojetí povinností na svých pracovištích . . . projevuje falešný obdiv k západnímu způsobu života."

119) *Rudé Právo*, 20. června 1957.

najmä po XX. sjazde.” 120) Tito prý malodušní kolísavci “chceli do radov našej strany zanašat názory o tom, či je správne, riadiť sa príkladom Sovietskeho sväzu . . .” 121) Na zasadání ÚV KSS v Bratislave v lednu 1958 bylo řečeno, že “s vlivy l’ud’áctví, a buržoasně nacionalistickými, separatistickými tendencemi se dnes střetáváme na různých úsecích našeho kulturního, politického a vědeckého života, ve sportu, ve státním aparátě, v hospodářských orgánech a pod. Těchto vlivů není ušetřena ani propaganda, (!) film, tisk a televise.” 122)

Na sjezdu KSČ v červnu 1958 útočí Kopecký na “chuligánské výstřelky ve slovenské literatuře,” zatím co ÚV KSČ opětovně o sobě zdůrazňuje, že je “strážcem celostátních zájmů.” Z vývoje událostí v Československu po roce 1956 lze usoudit, že pražské ústředí strany aspoň dočasně zvládlo situaci na Slovensku v rámci celostátních opatření a kampaní v oblasti ideologie, kultury, školství, mládeže a opatrným postupem v hospodářské i správní decentralizaci. V Bacilkovi a Pavlu Davidovi, zastupujících Slovensko v politickém byru, našlo spolehlivé vykonavatele této politiky. I tak to nebylo bez nesnází v KSS. 30. července 1956 oznámil Fierlinger v Národním shromáždění bez jakéhokoli odůvodnění, že tři slovenští poslanci “se vzdali mandátu”. Byl mezi nimi Marek Šmída, po několik let ministr státních statků, který byl z této funkce odvolán v červnu téhož roku. Ondrej Pavlík, člen ÚV KSS a předseda Slovenské akademie věd, obviněn z revizionismu, a vyloučen z KSS na sjezdu strany v dubnu 1957. Štefan Šebesta, místopředseda sboru pověřenců, byl zproštěn svého úřadu v lednu 1958. Ernest Sýkora, ministr a později pověřenec školství a kultury byl odvolán v prosinci; Michal Bakula byl zbaven křesla ministra zemědělství v březnu 1959 a poslán do Banské Bystrice ve funkci předsedy krajského národního výboru.

Územní reorganizace, postihující také Slovensko, rychle postupující industrializace a kolektivizace země, i rostoucí závislost slovenských stranických funkcionářů na ÚV KSČ pravděpodobně posílí kontrolu Novotného politického byra a pražského ústředního sekretariátu i v tomto “měkkém klínu” československé lidové demokracie.

120) *Pravda*, 14. prosince 1956.

121) *Život strany*, č. 22, listopad 1956.

122) *Rudé Právo*, 12. ledna 1958.

Podářilo se tedy KSČ, jen tři roky po výbuchu, který s větší či menší silou otrásl všemi komunistickými stranami, nejenom překonat všechna bezprostřední nebezpečí a zvládnout všechny důsledky této krize, ale dokonce posílit moc nezměněného vedení celého hnutí? Podářilo se tomuto vedení opravdu natrvalo zneškodnit liberalizační, reformní, nacionální, mravní a humanistické vlivy právě v těchto oblastech života, kde se projevíly nejbouřlivěji a ve vrstvách, v nichž nejdéle přetrvávaly?

Co bylo řečeno na těchto stránkách, podloženo zhodnocením režimem publikovaného i jiného dostupného materiálu, sotva dovoluje jinou, než kladnou odpověď na první otázku. Třeba znovu zdůraznit, že v roce 1960 vládne v Československu politické byro strany, jež až na nedůležitou korekturu (a změny vynucené smrtí) je v podstatě stejného složení, v jakém vládlo před XX. sjezdem moskevským a před východoevropskými revoltami. Spolu s mocným sekretariátem vládne bez stínu kritického, natož kontrolního vlivu strany a jejích složek, bez Národního shromáždění, vlády, Národní fronty, masových organizací, národních výborů a zhusta i ústředních výborů obou komunistických stran. Je to politické byro ideologicky jednotné: od likvidace aféry Slánského nelze nalézt dokladů pro ideologické rozpory v hlavách hnutí. Osobní rivalita, ambice, trpkost jistě byly a jsou: nenarušily však (a patrně nelze očekávat, že v budoucnosti naruší) plynulé přesuny v odpovědnosti či hladkou spolupráci mezi jednotlivými členy. Vždyť jakékoli zásadnější rozbroje, vnitřní boj o pozice by mohl oslabit to, co je nejpodstatnější pro všechny, totiž totální moc této elity a zásadu, jíž se tato moc ideologicky kryje — zásadu vůdčí úlohy strany ve státě.

Pohled zpět na události minulých let dokonce naznačuje, že zvýšené ohrožení, jemuž vedení strany bylo vystaveno, umožnilo plánovat a realizovat změny, kampaně a ofenzivy (často v širším rámci obdobných akcí v ostatním komunistickém světě), které vedly k posílení ústřední moci strany. Tyto úspěchy pak zvýšily prestiž vedení v Moskvě a v rodině lidově demokratických států, což se zpětně projevilo vnitřním i mezinárodním posílením KSČ. Výroční rok 1960 je rokem příležitostí k pokračování a případnému zintenzivnění celého procesu. To nijak nevyklučuje, aby stále větší počty příslušníků "nové třídy" neměly hmotný i prestižní prospěch z upevnění pozice tohoto mocenského centra.

Nemůže také ujít naší pozornosti, že muži odpovědní za osudy československého komunismu zvládli celou krizi, jak se od Stalinovy smrti vyvíjela v SSSR a v řadě sesterských zemí způsobem, který svědčí o plánovací i taktické dovednosti. Je možno mít pochyby o intelektuální skvělosti mnoha členů pražského politbyra; nelze však pochybovat o tom, že jako typ jsou to nesporně čeští komunisté, prošlí předválečnou školou československé parlamentní a stranické politiky, (jejíž heslem nejednou bylo “dohodli jsme se, že se dohodneme”); že to jsou komunisté, kteří své hlavní boje svedli na řečnické a parlamentní tribuně či za války u zeleného stolu v Moskvě při jednání s demokratickými politiky o budoucnost státu; muži, jejichž světem byl krajský sekretariát strany s každodenní zkušeností v jednání s lidmi, v taktice, ústupcích, čekání na vhodnou příležitost, nutných kompromisech, stálého přizpůsobování se situaci a změnám. Čeští i slovenští komunisté, straničtí aparátčící, kteří dnes stojí na čele strany, se mnohému naučili — realistickému odhadnutí situace i umění čekat. Tyto zkušenosti se nadmíru osvědčily právě v údobí po smrti Stalinově; pražské vedení strany si počkalo, až jak to dopadne v Moskvě i jinde, neangažovalo se nikdy příliš ani v boji proti kultu osobnosti, ani pro Malenkova, Bulganina či Chruščova, ani pro reformy Gomulkovy či pro smír s Titem — dokud všechno nebylo jasné a pokud možno definitivní. Jedna z nových studií o situaci ve střední a východní Evropě to vystihuje takto: “Lidé, kteří požívali důvěry Stalinovy a později se těšili přízni Malenkově, mají zřejmě také plnou důvěru Chruščova a Mikojana ve svém úsilí vésti komunistické Československo střední cestou mezi krajnostmi stalinské minulosti na straně jedné a maďarskými či jugoslávskými výkyvy na straně druhé.”¹²³ Na Novotného politbyro je jako šitá Djilasova charakteristika soudobých komunistických vůdců: “Heroická éra komunismu patří minulosti. Epocha jejich velkých vůdců se skončila. Nadešla doba praktických mužů . . .” (*Nová třída.*)

Odpověď na druhou otázku je mnohem nesnadnější. Kdyby otázka zněla, zda první vlna vnitrostranického i mimostranického pokusu o revizi některých rysů československého komunismu byla odražena, pak odpověď by rovněž byla kladná. Kdyby šlo o zjištění, zda se vedení KSČ podařilo — v údobí mezi XX. sjezdem sovětské strany v Moskvě v únoru 1956 a sjezdem socialistické kultury v Praze v červnu 1959 —

123) Ivo Ducháček, “Czechoslovakia”, ve sborníku *East Central Europe and the World: Developments in the Post-Stalin Era* (Notre Dame University Press, 1960).

zmařit snahy o zmíruění třídního boje, o méně dogmatické pojetí ideologie, filosofie, literatury, umění, výchovy (a postihnout jejich nositele), pak by rovněž bylo třeba říci — ano.

Jakmile však se tážeme, zda se čs. politbyru podařilo definitivně zdat revizionistické a liberalizační síly ve straně i mimo ni, odpověď není ani jednoduchá, ani jednoznačná. Z řady důvodů uved'me aspoň ty nejpodstatnější.

Uskutečňování i tak sterilního komunismu, jakým je v dnešní představě komunismus československý, předpokládá stálou mobilitu ve všech oblastech života, tedy také v oblastech myšlení, tvorby, vědy a — nikoli na posledním místě — v oblasti ideologické a politické. Tato mobilita sama o sobě vytváří oblasti ideových i politických třenic, výměny názorů a hledisk, odhaluje nové situace a skutečnosti, pro něž je nutno hledat nové teoretické zdůvodnění; dochází k omylům a chybám, které nutno vysvětlit a napravit, vytváří se nová lidská podmínka, jež volá po pravdivém ztvárnění v literární a umělecké tvorbě. Život sám (a ovšem i komunismus), má-li se rozvíjet, je jedním nekonečným polem pro růst "revizionismu". Dobrým dokladem toho je čtyřicet let vývoje v Sovětském svazu — zemi nepoměrně déle a těsněji izolované od života a myšlení ostatního světa, než kdy bylo a může být Československo.

Pak je tu otázka centralizace, centralizace moci i kontroly. Budování komunismu v Československu i jen podle představ dnešního vedení strany vyžaduje rostoucí míru decentralizace, delegování moci i kontroly nižším stranickým, hospodářským, odborovým a jiným složkám. Vedení strany se potýká — bez velkého úspěchu — s tímto zásadním problémem už po leta. Elitní manažerské, technické a vědecké vrstvy (a právě ty, které prošly stranou reformovanými učilišti a jejichž třídní původ je "správný"), budou se právem domáhat větší pravomoci a nezávislosti na stranických sekretářích a jiných odborně nevzdělaných aparátčících. Budou žádat revizi stranické teorie i praxe ve světle konkrétních zkušeností a potřeb.

Mnoho bude záležet na tom, jaký bude vývoj — ve směru k liberalizaci nebo ztrnulosti v oblasti ideologie, myšlení a tvorby — v Sovětském svazu a v ostatních lidově demokratických zemích. "Praktičtí mužové" typu Chruščova a Mikojana dovedou být pozoruhodně pružní v otázkách marxistické teorie a opatrně smířliví k vědcům, spisovatelům, umělcům. Stále více potřebují jejich práci, jejich poctivou,

nikoli předstíranou podporu. Získat je znamená aspoň tolerovat jejich odlišný, často kritický pohled na svět komunismu, jejich "revizionistické tendence". Půjde-li vývoj v těchto zemích aspoň v celkovém směru k decentralisaci, k omezení bezprostředního stranického diktátu, ke zdolání hysterické xenofobie, pak Praha nebude nadlouho moci zůstat pozadu. Očekávat s její strany iniciativu by bylo nerealistické; ale řídit se příkladem a příkazy Moskvy je neodolatelnou, druhou přirozeností Novotného a druhů.

Mezinárodní situace rovněž přímo i nepřímo ovlivní základní podmínky v zemi. Zmírnění napětí mezi Východem a Západem, postupné odzbrojování a jeho kontrola, rozšiřování vědeckých, kulturních a obchodních styků, mezinárodní turistický ruch nejenom samy o sobě mohly by prolomit izolaci a myšlenkovou karanténu, jež vždycky byla na programu KSČ, ale vytvořit uvnitř země neodolatelné podmínky ke kritickému zkoumání, hodnocení, porovnávání — tedy opět ke kritické revizi jistých skutečností a hodnot. Je nesporné, že koexistenční hesla sovětské politiky a program kulturních a jiných styků se západním světem, představují pro konservativní politbyro KSČ prvořadý problém tehdy, jakmile se tato hesla a tento program opravdu uskutečňují. I v tom musí Praha následovat Moskvu; ale tyto styky a zájezdy ochromují opatrnické, restriktivní, chorobně dogmatické zásady a zásahy stranické politiky, jež je s to pokládat nevinný rozhovor občana se západním cizincem v kavárně téměř za velezradu. Tyto kontradikce jsou patrné již dnes a za příznivého mezinárodního vývoje budou ještě posíleny: strana musí sledovat mezinárodně platnou direktivu Moskvy, musí se hlásit k mírovému soutěžení se Západem, ale zároveň v praxi izolacionistický dogmatismus ji nutí tuto soutěž omezovat na minimum; plánuje vědecké a kulturní styky s nekomunistickými zeměmi, ale zároveň se jich obává a pod nejrůznějšími záminkami je sabotuje. 124)

124) Zpráva amerického státního departmentu z konce roku 1959 hlásí, že kulturní a vědecké styky mezi Československem a Spojenými státy se nijak nerozšířily v roce 1959 u srovnání s rokem 1956 a 1957. Za to se hodně o těchto stycích a jejich prospěšnosti mluvilo a psalo.

Světový sjezd mládeže ve Vídni v létě 1959 byl dobrým příkladem vnitřních rozporů, do nichž se KSČ v tomto ohledu dostává: rozhodnutí uspořádat tuto manifestaci v hlavním městě demokratického státu bylo výrazem soudobých zahraničně-politických a propagačních potřeb sovětské politiky; KSČ neměla na vybranou, než v zájmu mezinárodních cílů sovětského komunismu účastnit se tohoto podniku a udělat tak něco, k čemu by se z vlastního rozhodnutí nikdy neodhodlala: vystavit 3,500

Vedení KSČ si uvědomuje tyto nebezpečné kontradikce. Ke sklonku roku 1959 je patrna změna v důrazu, který se klade na jednotlivé složky stranických kampaní a aktivit. Ideologie a teoretické spory o dogmatický chlup ustupují otázkám a úkolům výlučně hospodářským. "Dovršením socialismu" v Československu rozumí se dnes především zmnohonásobení průmyslové výroby, socializace zemědělství, industrializace Slovenska, vytvoření hospodářské základny, která by nejen splnila potřeby zemí sovětského bloku a podporovala cíle sovětské hospodářské politiky ve světě, ale produkovala i dostatek spotřebních statků pro domácí spotřebu.

Dva dobré důvody vedou politické byro KSČ k této pozvolné změně: prvním je, že Československo má všechny hospodářské předpoklady stát se po Sovětském svazu první zemí bloku, v níž bude "dobudován socialismus" a nastoupí se cesta ke komunismu. Jako pionýr ideologické invence a šířitel závratných myšlenek komunismu v ostatním světě KSČ se sotva proslaví: ale sláva její bude nepomíjivá uskutečněním socialistického hospodářství, které nejenom zaručí prosperitu lidu, "předhóní" Ameriku, ale proslaví také jméno československého socialismu elektrárnami v Číně, přehradami v Egyptě, zbraněmi na Kubě. Sovětům tato koncepce čs. komunismu plně vyhovuje: KSČ je odpovědným správcem velké hospodářské podstaty; mezinárodní a ideologické otázky necht' nechá na starost jiným. A druhý důvod je tento: vedení KSČ věří v prioritu hospodářských úkolů a je přesvědčeno o tom, že klíč téměř ke všem nesnázím dnešním i minulým je v hospodářské prosperitě. Domnívá se, aspoň pokud jde o českého člověka, že zná jeho mentalitu a že s rostoucí životní úrovní, lepším bydlením a nakonec autem v každé rodině poroste i lidové sžívání s komunismem československé proveniencie.

At' už tato argumentace je správná či nikoli, nemůže být v zásadě námitek ani proti rozšiřování a modernizování československé průmyslové základny (na rozdíl od platných námitek proti *způsobu*, jímž se tak děje, a *ceně*, jež se za to platí), ani proti trvalému, nediskriminujícímu zvyšování životní úrovně obyvatelstva. Dnešní průmyslové demokracie usilují o rostoucí národní výrobu, o vyšší produktivitu, o modernizaci své výrobní základny, o nové metody práce, o kratší pracovní dobu. A je možno souhlasit s nedávným výrokiem amerického

mladých komunistů (či aspoň příštího mládí strany) nebezpečí přímého střetnutí s životem, lidmi a myšlenkami nekomunistického světa. Při všem hlídání a šikanování vybraných účastníků se ukázalo, že tyto obavy byly opodstatněné.

novináře, že totiž není žádných ethických důvodů k tomu, aby "obchody plné šlehané smetany a vuřtů se pokládaly za obdivuhodné ve Vídni a za odsouzeníhodné v Praze."

Hospodářský rozvoj a široká prosperita nevede ovšem k trpnému přijímání idejí a fikcí, ale naopak k přemýšlení o těchto idejích a porovnání skutečností s fikcí, tedy — k "revizionismu". A tak právě prioritou, již dnešní vedení strany dává úkolům hospodářským před otázkami ideologickými, či jak se praví "metafysickými", si připravuje další nebezpečnou situaci v oblasti pro militantní komunismus nejcitlivější, kterou už třeba nebude možno zvládnout dobrým taktickým postupem a administrativními zásahy, jako tomu bylo v údobí po Stalinově smrti.

Moderní revizionismus je ve svém jádře hnutí komunistů uvnitř strany, hnutí, které může získat podporu širokých lidových vrstev a sympatie v nekomunistickém světě, které však — pokud jde o zdroj vlastní dynamiky a vlivu — je nerozlučně spjato s životností nebo úpadkem komunistické ideje. Ne zcela paradoxně, tam kde tato idea zkornatěla, revizionismus sílí a je pronásledován; kde je částí této ideje, kde se vyvíjí a přizpůsobuje vývoji a skutečnostem, tam revizionismus splývá s ní, je pozitivním kritickým korektivem.

Cílem revizionismu není zničení komunismu, ale jeho přestavba. Proto také jej nelze zaměňovat s demokracií, je nepřijatelný liberálním demokratům jako politický cíl a bezcenný jako "nástroj imperialismu" k obnovení kapitalismu. Skutečný revizionista nemůže být ani renegát, ani placený agent cizí mocnosti. Leží mu na srdci reforma hnutí, k němuž zhusta po celý život náležel a který dospěl k formulaci těchto reforem (či úsilí o jejich uskutečnění) nepřikrášleným promítnutím marxistické teorie na pozadí dějinného vývoje i zkušeností, a porovnáním této teorie s praxí všude tam, kde se komunistické strany dostaly k moci a dokonce už zlikvidovaly třídní rozdíly a "vykořisťování člověka člověkem".

Zkušenost ovšem prokázala, že v kritických situacích, ohrožujících vedení, obvykle (ne vždycky) rozhoduje mocenský potenciál strany. A je nesporné, že revizionismus se pohybuje v jakémsi bludném kruhu všude tam, kde je strana už u moci: nakonec totiž pokusy o revizi i v oblastech ideologii a politice odlehklých nutně ohrožují *vlastní sídlo* moci strany. Úsilí, jež se zdálo takřka nepolitickým a neškodným, se stává nebezpečným pro monopol stranické moci. Tak se vysvětluje,

že i ty vedoucí skupiny ve straně (na př. polské), které vlna revizionismu vynesla k moci a které dokonce jsou přesvědčeny o nutnosti postupné revize teorie i praxe marxismu-leninismu, nakonec se obracejí proti příliš radikálním revizionistickým snahám a jejich představitelům. Ale nemělo by být nesnadné postupem doby naučit se ovládat rytmus a ohledat hranice daných možností revizionistického hnutí tak, aby se moc strany jako masové organizace nejenom necítila ohrožena, ale ani nebyla ohrožena.

V Československu není důvodu, proč by se při generačním střídání — k němuž musí dojít i v politickém byru KSČ — nedostali k moci také ti soudruzi, kteří v revizionistických tendencích nevidí síly ohrožující, ale naopak posilující vliv, oblíbenost, dělnost a dynamiku vedení. Pak také bude zlomen bludný kruh dosavadních revizionistických snah.

Další paradox, zvláště zajímavý pro specifické klima československého komunismu: nikoli v pokračující ideové sterilitě, nikoli v posílení oportunistických, švejkovských, cynických elementů v KSČ, ale v jejich zneškodnění, v růstu a nástupu ideově poctivých, myšlenec humanistického socialismu skutečně oddaných, překonanými názory i omyly v minulosti neposkrvněných soudruhů by měla být naděje československého komunismu. Každý ví, že příliš mnoho lidí ve straně i mimo ni se naučilo žít s dvojitou tváří; každý ví, že přesvědčeného zásadového, necynického, oportunistem či hladem po moci nedotknutého českého komunistu se pomalu už musí hledat s lucernou; každý ví, že tento poměr sil se musí *revidovat*, má-li z československého komunismu zbýt víc, než znárodněný průmysl, zkolektivizované zemědělství a Stalinova socha na Letné.

Řekli jsme na počátku této studie, že revizionistické tendence v KSČ, "opozice straníků", je nejreálnější nadějí na to, že i KSČ se jednou zbaví svých fosilních stalinců a vydá se "vlastní cestou k socialismu". Řekli jsme také, že tuto opozici možno likvidovat, ale nikdy zlikvidovat. Dodejme k tomu, že průběh i rychlost celého procesu uvnitř strany budou rozhodným způsobem ovlivněny účastí nebo pasivitou, pochoopením nebo lhotejností, nadějí nebo rezignací lidu, českého a slovenského národa.

Z toho vyplývá, že *zájmy lidu a zájmy revizionistů v určitých chvílích a situacích splývají, kryjí a doplňují se*. Československá zkušenost z postalinské éry ukázala, že lidové masy buď zůstaly hluché k volání revizionistických sil a nepodpořily jejich akce správně časovanou akcí

vlastní, nebo naopak k projevům lidové nespokojenosti došlo ve chvílích, kdy uvnitř strany revizionisté byli slabí nebo v defenzivě. Je nepochybné, že obdobné situace se budou opakovat. Půjde pak o to, zda dojde k souladu, ke koordinaci reformních sil ve straně i mimo ni. Tím okamžikem také revizionismus nabude plné funkce společenské i národní síly. Je nadobytěj důležité, aby se tomu rozumělo, u nás i v širším světě.

51

Tak se dostáváme k závěrečné a zároveň nejožehavější otázce, jež krátce by asi zněla: co dělat?

Už jen její formulace (natož odpověď) vyvolala nejednu debatu v uzavřených kroužcích přátel při večerní kávě v českých i slovenských domácnostech, když se hovořilo o národním osudu, o lidech a co se s nimi stalo, o úpadku komunistické ideje, o mezinárodní situaci; mezi Čechoslováky v cizině tato otázka už kolikrát vehnala krev do hlavy, vyvolala spory a oslabila stará přátelství; knihy zkoumající "naš národní program" vyšly v Praze i v Londýně, v Římě i v New Yorku; a je pravděpodobné, že rozprava bude pokračovat. Samozřejmě není to úkaz specificky československý; všude ve světě, zejména na Západě se cítí, že lidstvo vstupuje do nové éry, dané nejenom prudkým technologickým pokrokem, ale i vývojem a změnami v základní lidské podmínce, podrobující revizi, kritice a novým zkouškám odolnosti ty ideje, o něž se opírá křesťanská civilisace a jež se nám jeví jako nezbytné k tomu, aby člověk mohl žít plně, svobodně a jakž takž důstojně.

Není mým úmyslem přispět k československé části této rozpravy dalším polemickým dovětkem; tato studie se omezila na osvětlení, analýzu a zhodnocení politiky jediného nositele veškeré moci v Československu po roce 1948 — politického byra a sekretariátu KSČ; kromě toho se pokusila vystihnout reakci různých vrstev obyvatelstva na tuto politiku. Je to tedy studie politická a její závěry nemohou být jiné, než politické. Šíře se pokoušejí vystihnout dnešní "českou otázku" ti, kdo ji pojmají jako otázku mravní, otázku vnitřní obrody každého z nás, či jako otázku obrody náboženské, těsně související s vyšším chápáním

ceny života i strachu před smrtí. 125) Jiní zas hledají národní program v návratu k Masarykově demokratickému humanismu a k zásadám, na nichž spočívala První republika. Vedení KSČ vidí čs. budoucnost v nastolení komunismu chruščovovského typu, v němž zároveň se stoupající výrobou bude stoupat i životní míra všech pracujících, kteří budou šťastně žít v co nejtěsnější izolaci od života a myšlení ostatního nesocialistického světa. 126)

Všechny tyto a podobné koncepce, mají jedno společné: promítají se do krajních situací, do bojových srážek ideologií a protichůdných světů, do jakéhosi trvalého stavu obležení. Vždyť právě v takových situacích, (nevyklučujících ani válku, ani údobí revolučních změn, jež se projevují nejprudčeji po skončení nepřátelství), dochází k pronikavým mocenským a společenským korekturám, v takových chvílích civilizace se rozpadávají a zárodky nových nastupují na jejich místo, nově se formulují mravní teze a národní programy, mění se "národní povaha". A jen v takových krajních situacích je možno znovu nastolit vládu ideálů a myšlenek, které byly silou moci či dějinným vývojem oslabeny nebo poraženy. Jen v trvalém stavu obležení je možno dokonale izolovat miliony lidí od jiných milionů lidí.

Bude-li svět a s ním Československo žít v příštích letech v takovéto krajní situaci, ve stavu obležení, směřujícího k oslnivému výbuchu atomové války, pak opravdu končí jedna éra, pak opravdu má smysl hovořit *jen* v absolutních pojmech absolutních hodnot, a deset let vlády komunismu v Československu bude epizodou sotva hodnou dvou odstavců na stránce dějin.

Jestliže však máme před sebou čtvrtstoletí míru, jakkoli nesnadného a ozbrojeného, pak se situace z hlediska dnešních českých a slovenských generací jeví jinak, a nikterak zcela nepříznivě, pro oba národy a jejich stát. Dvacet pět let míru ve světě znamená, že situaci ve střední a jihovýchodní Evropě lze změnit jen jednáním a dohodou mezi západními velmocemi a Sovětským svazem, nikoli silou; dále to znamená, že Československo jako stát, jako diplomatická a politická jednotka bude existovat a jeho vliv hospodářský i mezinárodní bude spíše růst než

125) Viz už citované knihy Jana M. Kolára a nověji eseje Ladislava Radimského *Rub a líc našeho národního programu v atomovém věku*, Řím 1959.

126) V poslední době záleží KSČ na mezinárodním uznání tohoto vývoje. Podporuje sovětskou politiku, usilující o diplomatické a mocenské uznání současné politické situace ve střední a jihovýchodní Evropě.

klesat; znamená to také, že některé změny, zejména v hospodářské a sociální oblasti, které komunismus u nás uvedl v život, zůstanou změnami trvalými; a konečně to znamená, že moc komunistické strany bude i nadále mocí rozhodující, i když nikoli nutně mocí výlučnou a arbitrární jako dosud.

Naše analýza deseti let moci československého komunismu, představovaného gardou bolševiků stalinské školy a stalinského typu, říká nám ještě jiné věci o nejbližší československé budoucnosti: na příklad, že ve svém celku tato garda je nepřítelem skutečných ideologických i praktických reforem, že je ideologicky sterilní a intelektuálně bezvýznamná, že se brání sebemenšímu oslabení své ústřední moci (pokud k tomu není donucena tlakem ze zdola nebo událostmi v ostatním světě), že chce vládnout sama a po svém co možná nejdéle.

Ale těchto deset let také odhaluje jak široká je fronta, na níž tento centralistický, toporný, popohaněčský způsob vlády je zranitelný, jak neuspokojuje ani ty, kteří věří v komunismus, jak postihuje svou úzkoprsou politikou právě mladé, nadané, tvůrčí, odborně vzdělané, neopurtunistické kádry lidí, jak se vcelku marně pokouší vecpat do klece dogmatu život, který dávno překonal a přerostl mříže učení minulého století, odmítajícího přijmout člověka s jeho skutečnými tužbami a potřebami a sny.

Posledních deset let ve světě i u nás zdá se naznačovat, že jediná politicky *reálná* naděje československého lidu na snesitelnější, důstojnější, svobodnější a méně nejistý každodenní život je v *liberalizaci uvnitř KSČ, ve změně v jejím vedení, v jejích klíčových organizacích*. Bezprostřední budoucnost československého lidu je úzce spojena s tím, zda se revizionistickým silám podaří pronikat hlouběji a širěji do orgánů strany, masových organizací, odborových a mládežnických svazů a nakonec i *do sídla moci ve státě, do vedení KSČ*. Takovému úspěšnému pronikání, měnící se v pozvolné přejímání moci ve státě, může být úspěšné jen tehdy, bude-li mít podporu v masách, nejen v dělnictvu, ale ve všech vrstvách. Neboť co jiného je revizionismus, než úsilí o nápravu všude, tedy i v dílnách, v JZD, v základních stranických a odborových organizacích, v národních výborech, v plánovacích úřadech, v armádě, v nakladatelstvích.

Dosud trvají v nižších složkách stranických i v ostatních organizacích sklony ke švejkování, pasivitě, odmítání nepopulárních funkcí. K tomu všemu jsou dobré důvody: ale má-li revizionismus uspět, pak pravý

opak je nutností zejména pro členy a funkcionáře strany. Každá funkce v rukou revizionisty je další zbraní v úsilí o nápravu, další baštou na dosud panenské a neprozkoumané půdě *vlastního, národního a socialistického úsilí*.

Všimněme si slov, jichž tu užívám: říkám, že je reálná politická naděje na to, že život u nás bude důstojnější, svobodnější a méně nejistý; neříkám, že bude důstojný, svobodný a šťastný. Netvrdím, že ty změny k lepšímu — budou-li lidé mít vůli a sílu o ně usilovat — stačí k obrodě duše, k formulaci nového národního programu, nebo snad k obnově parlamentní demokracie v Československu. Statisícům Čechoslováků ve vlasti i mimo její hranice bude i tento reformovaný systém nepřijatelný lidsky, mravně i politicky.

Ale popírat tento vývoj a jeho vliv na denní život českého a slovenského člověka znamená podat se historickému fatalismu, v bezpečné oáze absolutních sudidel mávat prapory vznešených hesel; znamená nevěřit v hlubší a trvalé procesy dějinného vývoje. Souhlasím s americkým historikem Schlesingerem, který říká, že je na čase vrátit se k tomu, co v západní civilizaci se jeví jako pragmatická a pluralistická tradice, podložená vírou v intelektuální přičetnost lidského rodu. Lidská přirozenost, lidský duch je příliš neoblomný, příliš složitý, a příliš elusivní, než aby mohl být účinně a na trvalo spoután jakýmikoli restrikcčními zásahy vlády, pokud ovšem nedojde k totální likvidaci fyzické. Život, lidský rozum a lidská vůle, jakkoli to jsou zdánlivě slabé a zranitelné prvky, dovedou v průběhu doby nahlotat i žulový mocenský monolit.

Domnívám se, že bude-li zachován mír, lidé v Československu mají patrně to nejhorší už za sebou. Budoucnost pak — jakkoli podmíněná, nesnadná, nedokonalá — záleží na nich: nakolik budou *sami* chtít, nakolik si chtějí dát fušku s vlastním státem, kolik vůle k životu a intelektuální přičetnosti budou *sami* mít. Tak ostatně měří historie všem, s větší či menší mírou spravedlnosti, mocným i malým, svobodným i ujařmeným, živelným i dekadentním. Není příčiny, proč by tomu tak nemělo být i v případě Československa.

<i>autor</i>	<i>Pavel Tigrid</i>
<i>titul</i>	<i>MARX NA HRADČANECH</i>
<i>předmluva</i>	<i>Paul E. Zinner, profesor Columbia University, New York</i>
<i>nákladem</i>	<i>EDICE SVEDECTVI, čtvrtletníku pro politiku a kulturu, Box 1181, Grand Central Station, New York 17, N.Y., U.S.A.</i>
<i>vyšlo</i>	<i>jako osmý svazek této edice v New Yorku, 1960</i>
<i>tiskem</i>	<i>Victoria Printing Co. Inc., New York</i>
<i>cena</i>	<i>\$2.50, rakous. šil. 70.00 Kčs 21.—</i>

